

Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАСАРАБ ВОЛОДИМИР ІЛЛІЧ

УДК 94(477)+ 342: 271.5 Шептицький

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДЕРЖАВОТВОРЧА КОНЦЕПЦІЯ
ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНІ ІДЕЇ
МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО**

07.00.01– Історія України
03 Гуманітарні науки (032 – Історія та археологія)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ В.І. Басараб

Науковий керівник: Вегеш Микола Миколайович, доктор історичних наук,
професор

Ужгород – 2019

АНОТАЦІЯ

Басараб В.І. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2019.

У дисертаційній роботі розглянуто погляди А. Шептицького на процес державотворення й причини відсутності національної єдності між українцями в історичному розрізі. А. Шептицький засуджує народовців, які так і не змогли обрати спільний вектор розвитку політичних подій, а посварилися й створили дві партії, які стали опонентами. Митрополит Андрей наголошує на постійній роз'єднаності української національної еліти, що призводило до суперечок, міжособної боротьби й захоплення влади в Україні чужинцями в різні історичні епохи, акцентує на руйнівному впливі політики СРСР для України.

Митрополит Андрей переконаний, що неможливо трансформувати державний лад, не змінивши етично-інтелектуальних норм життя більшості населення країни. Він створив своєрідну світоглядну модель щасливого суспільства, підґрунтям якого повинні бути християнські цінності, міцна родина, різні громадські об'єднання, що мали б на меті морально-інтелектуальний розвиток особистості, сприяння її самореалізації в колективі шляхом втілення в життя євангельських заповідей. Передумовою побудови держави, де б громадяни почувалися щасливими, на думку А. Шептицького, є спільність устремлінь всього народу й усунення розмежування за крайовою чи територіальною ознакою. Сила українського народу, відповідно, полягає у свідомій громадянській позиції земляків-однодумців.

Важливе місце у процесі державотворення А. Шептицький відводить питанню виховання підростаючого покоління, освічених громадян, які б

володіли потрібними громадсько-політичними знаннями і, відтак, здатні були обрати для себе гідну владу – не випадковим, а обдуманим, свідомим рішенням під час участі у виборах органів державного управління.

У праці «Ідеалом нашого національного життя» А. Шептицький розмірковує про виборчу систему, її особливостях у реаліях тогочасної України, а також акцентує на праві громадян самостійно обирати собі ту державну модель, яка найбільше б узгоджувалася з ментальністю, світоглядом та традиціями народу. Водночас А. Шептицький наголошує, що влада має дбати про інтереси народу, зберігати й обороняти свободи громадян, встановлювати справедливі закони в дусі християнства.

А. Шептицький наголошує на необхідності встановлення християнської демократії, оскільки саме вона забезпечить мир у країні, добробут і щастя громадян, водночас він засуджує «демагогію» (нехристиянську демократію), що базується на соціалістичних ідеях, наслідком яких є неволя, нужда і руїна.

Митрополит Галицький недоречною у державному устрої вважає однопартійність, а національний шовінізм трактує як явище, що засліплює людей і не дає бачити прав інших громадян. Основними підвалинами Рідної Хати-Батьківщини він називає національну єдність, мову та загальнонародну волю до державотворення.

У дисертації розглянуто ідеї митрополита Андрея про відновлення української державності. А. Шептицький акцентував на європейських цінностях, протиставляючи їх російській ментальності, наголошував на необхідності відновлення моделі козацької держави. У 1914 р. він запропонував власний проект структурування Української держави у «Меморандумі до Австрійському уряду про майбутній устрій Української держави». На його думку, військова організація в Україні повинна базуватися на традиціях запорозьких козаків, а очолити нове українське військо й державу після цілковитої перемоги над Росією повинен гетьман, призначений цісарем. Також доцільним митрополит вважав запровадження австрійського цивільного кодексу та відокремлення Української Церкви від Російської. На

думку А. Шептицького, сильна Українська держава, яка б протиставила себе Росії на рівні культурному, мовному, ментальному та історичному, могла б стати для Австрії надійним союзником.

А. Шептицький акцентував на необхідності визнання українського народу окремим і незалежним від великоросійського у «Спільному Пастирському посланні до духовенства й вірних про завдання Церкви і народу в післявоєнний період» (від 21 лютого 1918 р.). А. Шептицький виступив в австрійській Палаті Панів з оцінкою Брест-Литовського мирного договору і схвалив приєднання Холмщини до УНР, як цілком правильне й вмотивоване історичним розвитком рішення, наголосивши, що всі українці вважають Холмщину власне українською територією з часів Київської Русі. У 1918 р. митрополит Андрей благословив утворення Західно-Української Народної Республіки..

А. Шептицький відстоював прагнення українців до створення власної суверенної держави і наголошував, що майбутнє державницьке об'єднання українців має бути надконфесійним. Саме тому кінцевою метою процесу вітчизняного державотворення має стати досягнення політичної та релігійної єдності. Митрополит Андрей вважав одним із найважливіших завдань, які стоять перед освіченими й свідомими громадянами, формування сильної Української держави, яка б базувалася на монолітній нації та принципах релігійної єдності й соціальної солідарності. Завдання Церкви – стати головною рушійною силою для успішної національної єдності і вітчизняного державотворення. Митрополит вважав, що церковно-релігійна діяльність ґрунтується, в першу чергу, на можливості виховного й освітнього впливу на громадян. Першочерговим обов'язком будь-якої держави А. Шептицький називав необхідність забезпечення високого рівня добробуту громадян. Тому пріоритетом у сфері державної політики мала б бути сфера соціально-релігійна, з акцентом на підвищення духовного і матеріального рівня народу. Але кінцевий високий рівень державно-політичного життя може бути досягнутий лише за умови паритетних відносин між державою і

безпосередньо церквою та її організаціями.

У дисертаційній роботі проаналізовано погляди А. Шептицького на роль Української греко-католицької церкви у процесі становлення української державності, акцентовано на актуальності трактування митрополитом Галицьким ідеї єдності церков в Україні як запоруки єдності народу. Розглянуто погляди А. Шептицького про вплив православної церкви Московського патріархату на свідомість українців (формування розбрату між українцями за конфесійною ознакою, руйнування українських національних цінностей та викривлення історичних фактів). Також акцентовано на спробі А. Шептицького налагодити конструктивний діалог з очільниками Української православної церкви задля єднання українців з метою побудови єдиної національної Церкви та самостійної України.

У дисертації проаналізовано пастирські послання А. Шептицького, в яких подана оцінка історичних подій 1917-1921 рр., що відбувалися в Україні. Наголошено на державницьких ідеях митрополита Галицького та підтримці ним політики УНР та ЗУНР у 1918 р. Висвітлено погляди А. Шептицького на більшовицьку ідеологію та політику комуністів, засудженні ним репресивної політики СРСР стосовно української інтелігенції. Окреслено чітку проукраїнську позицію митрополита Галицького в українсько-польському протистоянні 1918-1919 рр.

У дисертаційному дослідженні осмислено працю А. Шептицького «Пересторога перед комунізмом», з'ясовано ставлення митрополита до більшовицьких та соціалістичних ідей. Здійснено порівняльний аналіз специфіки та трансформації комуністичних гасел та положень у ХХ та ХХІ ст. Акцентовано на прозорливості А. Шептицького стосовно ідеології комунізму та соціалізму. У роботі розглянуто сутність «Пастирського послання еспанських єпископів» до християн, на його основі з'ясовано ставлення митрополита А. Шептицького до ідеології комунізму й, зокрема, анархічного прояву марксистських ідей в Іспанії та попередження про поширення цих поглядів на інші країни Європи, зокрема, і на Західну

Україну. Здійснено порівняльний аналіз специфіки реалізації політики Росії в Іспанії в ХХ ст. та її трансформацію в Україні в ХХІ ст.

У дисертації осмислюються листи та пастирські послання А. Шептицького, в яких митрополит аналізує причини українсько-польських протистоянь, виступає на захист українського народу – засуджує «пацифікацію», руйнування православних храмів, насильне окатоличення населення Волині та Холмщини. У роботі окреслюється образ А. Шептицького як мудрого й розважливого політика, котрий прагне з'ясувати, хто насправді відповідальний за матеріальні й моральні руїни на Холмщині, хто був зацікавлений у підриві авторитету Ватикану. Згідно з архівними документами, однією з версій митрополита є думка про діяльність масонів та комуністів, котрі прагнули створити ідеологічний бар'єр між Польщею та Україною.

Митрополит Андрей наголошує, що з початком Другої світової війни на українських землях, коли майже у всіх сферах життя панував хаос і невизначеність та важко було зрозуміти, хто є друг, а хто ворог, загострився конфлікт між українцями і поляками. Ситуація ускладнилася тим, що комуністи почали маніпулювати свідомістю українців і поляків, переодягаючись у форму то однієї, то іншої армії, вбиваючи мирне населення Підляшшя, Галичини, Волині... Такі дії Червоної армії та агентів НКВС стали однією з причин взаємних звинувачень між Україною і Польщею й спровокували мирне населення й військові угруповання двох сторін на безглузде кровопролиття. Водночас активізувалися різні злочинні угруповання, які прагнули збагачення у період відсутності міцної й стабільної державної влади.

Динаміка розвитку цих подій була добре відома А. Шептицькому, й у чотирьох листах до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського митрополит Андрей описав справжні реалії протистояння українців і поляків, відкидаючи звинувачення високоповажного колеги й заперечуючи твердження про звірства українців проти поляків. Відповідаючи

на лист Б. Твардовського, А. Шептицький обурювався пропагуванням у польській пресі образу українця-розбійника й звинуваченням «абстрактних» українців (бо конкретних імен і прізвищ не вказано) у вбивствах поляків (теж без окреслення місць, територій, де ці злочини були скоєні). А. Шептицький намагався переконати Б. Твардовського в необхідності зайняти чітку церковну й політичну позиції й виступити на захист населення України. Митрополит Андрей закликав польського архієпископа публічно висловити свої переконання й засудити політичні вбивства і грабунки, а також загальну ненависть до українського народу.

Найвиразніше громадянська позиція А. Шептицького у справі польсько-українських стосунків окреслюється на підставі аналізу пастирських послань та листів із періоду Другої світової війни та німецької окупації, оскільки вони містять недвозначний осуд ненависті, шовінізму та братовбивчих сутичок.

У дисертації проаналізовано пастирські послання А. Шептицького, в яких відображаються уявлення митрополита Галицького про можливість утвердження державної суверенності України за часів Другої світової війни. Акцентовано на тому, що А. Шептицький завжди залишався послідовним у своїх національно-патріотичних переконаннях і для нього незмінно найважливішою метою було створення незалежної Української держави, а вибір союзниками німців мав ситуативний характер. З'ясовано, що великі сподівання на здобуття Україною незалежності у часи Другої світової війни А. Шептицький пов'язував з діяльністю ОУН. Наголошено на різкому осудженні нацизму А. Шептицьким у листах-зверненнях до А. Гітлера, Г. Гімлера, Папи Пія XII та численних промовах-проповідях.

У роботі акцентується на дипломатичних зусиллях А. Шептицького, для якого тимчасове обрання союзниками гітлерівців мало ситуативний характер. І коли політика А. Гітлера яскраво виявила свою справжню сутність, митрополит Галицький рішуче засудив нацизм. З метою вберегти українців від знущань німецької армії, 14 січня 1942 р. А. Шептицький, М. Величківський, А. Ливицький, М. Омелянович-Павленко і А. Мельник

написали до А. Гітлера звернення «Про подолання антиукраїнської політики окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України». У посланні до А. Гітлера було засуджено усунення українських солдатів від активних воєнних дій, включення території Галичини до Генерального губернаторства і передача Одеси разом з прилеглими територіями під управління Румунії, що цілком суперечило ідеї об'єднання українських земель в одну країну й стало ще однією причиною розчарування в політиці Німеччини. Греко-католицькі єпископи висловили обурення тим, що в Центральній Україні патріотична преса піддавалася утискам, закривалися школи, право на приватну власність, за яке вперто і ціною великих жертв боровся український народ, не було відновлено. А. Шептицький засуджував створення гітлерівцями колективних господарств (подібно до більшовиків), їх прагнення зробити українського селянина рабом. Лист А. Шептицького та греко-католицьких єпископів до А. Гітлера був, мабуть, останньою спробою переконати нацистську владу в недоцільності зверхнього й жорстокого ставлення до українського народу. Злодіяння гітлерівців на окупованих українських землях А. Шептицький описав у листі до Папи Пія XII (лист від 29-31 серпня 1942 р.), наголосивши на невиправданих сподіваннях українців Галичини, на їх розчаруванні політикою А. Гітлера. Після визволення з більшовицького ярма, громадяни почувалися вільними місяць-два, а далі німецький уряд встановив режим терору і корупції. А. Шептицький намагався пояснити Папі, що німецький режим є більш жорстоким, ніж більшовицький, майже диявольським, оскільки постійно відбуваються вбивства, крадіжки, грабунки, конфіскації, хабарництво. Оціночні міркування, висловлені А. Шептицьким у листі до Папи Пія XII стосовно політики А. Гітлера, переконливо доводять, що митрополит Галицький ніколи не симпатизував нацистам, як про це часто писали радянські історики, а, навпаки, відстоював інтереси українців і прагнув вберегти їх від жорстокості німецької армії.

Ключові слова: Андрей Шептицький, Греко-католицька церква, громадянське суспільство, державотворення, екуменізм, ідеологія, нація, націоналізм, нацизм, патріотизм, «пацифікація».

ANNOTATION

In the dissertation work it was considered A. Sheptycky's views on the process of state-building and the reasons of lack of the unity between Ukrainians from the historical perspective. The object under analysis is work "An ideal of national life". A. Sheptycky condemned «narodovcy» who could not choose the common vector of the political events development and they argued with each other and created two parties which became opponents. Metropolitan Andrey emphasized on constant fragmentation of Ukrainian intelligence and this led to arguments, internecine war and to usurpation the authority by strangers in different epochs. Also he stressed on destructive politics of USSR towards Ukraine.

Metropolitan Andrey was convinced of the fact that it was impossible to transform the state system without changing ethical and intellectual ways of life for most people. He created specific outlook model of happy society, the basis of which had to be Christian values, enduring family, different public organizations which goals were moral and intellectual development of the personality, finding personal fulfillment in society with the help of Evangelical commandments. The prerequisites for state creation, where the citizens felt themselves happy, on the point of view of A. Sheptycky were the common aspiration of the whole people and elimination of local or territorial separation. The strength of Ukrainian people, accordingly, was in conscientious public position of compatriots.

The important place in the process of state-building A. Sheptycky devoted to a matter of education of young generation, intelligent citizens who would have necessary public and political knowledge and would be able to choose deserving authority during elections of public administration. They would be able to make a choice not accidentally but deliberately.

In the work "An ideal of national life" A. Sheptycky speculated about

elected system, its expediency in the realia of Ukraine of those days and also he emphasized on the right of citizens to choose state model themselves, the state model which could be appropriate to mentality, outlook and traditions of the people. At the same time A. Sheptycky reminded that the government had to care about interests of people, kept and defended the rights of people, established the honest laws in a spirit of Christianity.

A. Sheptycky paid attention on the necessity of Christian democracy because only this could provide peace in the country, prosperity and happiness of the citizens, but at the same time he condemned “demagoguery” (non-Christian democracy) which was based on socialistic ideas the results of which were captivity, destitution and ruin.

Galician Metropolitan considered that one-party system was not appropriate for governmental system and national chauvinism he interpreted as a phenomenon which blinded the other people and did not get possibility to see the rights of the other citizens. He considered that the main basis of Native House-Motherland were national unity, language and will to state-building.

The ideas of Metropolitan Andrey about the restoration of Ukrainian statehood were considered in the dissertation. A. Sheptytsky accented on European values, opposed them to Russian mentality, he emphasized the need to restore the model of the Cossack state. In 1914, he proposed his own project of structuring the Ukrainian state in the "Memorandum to the Government of Austria". According to him, the military organization in Ukraine should be based on the traditions of the Zaporozhian Cossacks, and the leader of the new Ukrainian army and state after the complete victory over Russia should be the Hetman appointed by the Austrian Kaiser, the Austrian Civil Code should be introduced, the separation of the Ukrainian Church from Russia should occur. According to A. Sheptytsky, a strong Ukrainian state, which would oppose Russia at cultural, linguistic, mental and historical levels, could be Austria's reliable ally.

A. Sheptytsky emphasized the need to recognize the Ukrainian people as separate and independent from the Great Russian people in the Common Pastoral

Epistle to the clergy and the faithful on the tasks of the Church and people in the postwar period (dated February 21, 1918). A. Sheptytsky spoke in the Austrian House of Lords (Herrenhaus) with an assessment of the Brest-Litovsk Peace Treaty and approved the accession of the Kholmshchyna to the UPR as a fully correct and motivated by historical development decision, stressing that all Ukrainians consider Kholmshchyna as their own Ukrainian territory since the times of Kievan Rus. In 1918, Metropolitan Andrew blessed the formation of the Western Ukrainian People's Republic.

A. Sheptytsky defended the aspiration of Ukrainians to create their own sovereign state and stressed that the future of the state-owned association of Ukrainians should be non-denominational. That is why the ultimate goal of the process of domestic state-building must be the achievement of political and religious unity. Metropolitan Andrey considered the formation of a strong Ukrainian state based on the monoliths of the nation and the principles of religious unity and social solidarity as one of the most important tasks facing educated and conscious citizens. The task of the Church is to become the main driving force for successful national unity and domestic state building. The Metropolitan believed that church-religious activity was based, first of all, on the possibilities of educative and educational influence on citizens. A. Sheptytsky called the primary obligation of any state to ensure a high level of well-being of citizens. Therefore, the priority in the field of state policy should be the social and religious sphere, with the emphasis on raising the spiritual and material level of the people. But the ultimate high level of state-political life can only be achieved if there is a parity relationship between the state and the church and its organizations.

In dissertation work it was analyzed the views of A. Sheptytsky on the role of the Ukrainian Greek-Catholic Church in the process of the Ukrainian statehood formation, emphasizing the relevance of the Galician Metropolitan's interpretation of the idea of the Ukrainian churches unity as a guarantee of the national cohesion. The views of A. Sheptytsky on the influence of the Moscow Patriarchate's Orthodox Church on the consciousness of Ukrainians (formation of dissention

among Ukrainians on confessional grounds, destruction of Ukrainian national values and distortion of historical facts) are considered. It also focuses on A. Sheptytsky's attempt to build a constructive dialogue with the leaders of the Ukrainian Orthodox Church to unite Ukrainians in order to build a unified national church and independent Ukraine.

In this dissertation the analysis of pastor's dispatches of A. Sheptycky was made. These dispatches show the estimation of historical events of 1917 - 1921 in Ukraine. The stress is made on the ideas of Galician metropolitan and his support of the Ukrainian National Republic (UNR) and West Ukrainian National Republic (ZUNR) politics in 1918. It was covered A. Sheptycky's views on Bolshevik ideology and communistic politics; he condemned repressive politics of USSR concerning Ukrainian intellectuals. Precise pro-Ukrainian position of Galician metropolitan in Ukrainian and Polish confrontation of 1919 was outlined in this article.

In the dissertation research the work of Andrey Sheptytsky "Warning against communism" was conceived and the attitude of metropolitan to the bolshevistic and socialistic ideas was found out. Comparative analysis of specifics and transformation of communistic slogans and thesis in XX and XXI century was made. The emphasis was placed on perspicacity of A. Sheptytsky concerning communistic and socialistic ideology.

In this dissertation the essence of "Pastor's epistle of Spanish bishops" to Christians was comprehended, the attitude of metropolitan Andrey Sheptyckiy to the communistic ideology, in particular, to anarchistic manifestation of Marks's ideas in Spain was examined. Comparative analysis of peculiar realization of Russian politics in Spain in the XX century and its transformation in Ukraine in the XXI century was realized. In this work letters and pastor's missives of Andrey Sheptycky are comprehended. In these works Galician metropolitan analyzes the reasons of Ukrainian – Polish confrontation, advocates for Ukrainian people – judges pacification, destroying orthodox temples, forced Catholicism of population of Volyn and Holmschyna.

In this dissertation A. Sheptycky is described as wise and sober-minded politician. He was eager to know who was really responsible for material and moral ruins in Holmschyna, who was interested in disruption of Vatican's authority. According to the archival documents, one of the metropolitan's versions is the thought about activity of masons and communists who wanted to create ideological barrier between Poland and Ukraine.

The metropolitan Andrey emphasizes that with the beginning of the Second World War on the territory of Ukraine the sharp conflict between Ukrainian and Polish people was appeared. This conflict exists because of chaos and uncertainty and it was difficult to understand who is a friend and who is an enemy. The situation became more complicated when the Bolsheviks began to manipulate Ukrainian and Polish consciousness with the help of wearing the uniforms of one or the other army and killing civilian population of Pidlyashya, Halychyna, Volyn. Such actions of the Red Army and NVVD agents became one of the reasons of mutual accusation between Ukraine and Poland, and provoked civilian population and military groups of both countries to senseless bloodshed. At the same time different criminal groups became active and they wanted to enrich themselves in the period of absence of strong and stable power.

Dynamics of the development of these events were familiar to A. Sheptycky, He wrote four letters to Roman Catholics archbishop, Boleslav Twardovski, where he described current reality of confrontation of Ukrainian and Polish people and disagreed with his accusation, negated the statements of atrocities of Ukrainian against Polish. Answering to Twardovski's letter Sheptycky was outraged by propaganda in Polish press of image of Ukrainian-outlaw and accusations of "abstract" Ukrainian (there is no specific names and surnames) in murders of Polish people (there is no specific places, areas, where these crimes were committed). Sheptycky tried to persuade Twardovsky in a necessity to have direct church and political position and to advocate population of Ukraine. The metropolitan Andrey appealed to a Polish archbishop to comment publically on his position and judged political murders and robberies, and also

general hatred for Ukrainian people.

Andrey Sheptycky's position is the most clearly described in Polish-Ukrainian relations on the basis of analysis of pastor's missives and letters within the Second World War period, whereas they contain ambiguous condemning of hatred, chauvinism and fratricidal clashes.

In this dissertation the analysis of pastor dispatches of A. Sheptycky was made. These dispatches show the ideas of Galician metropolitan about possibility of state sovereignty of Ukraine during the period of the World War II. The stress is made on the fact that A. Sheptycky was always consistent in his national-patriotic convictions and his main goal was to create independent Ukrainian State, and his idea to choose as allies German had situational character. It was found out that great expectation concerning Ukraine independence during the period of the World War II he associated with the activity of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN). It was emphasized on sharp condemnation of fascism by A. Sheptycky in his letters to Hitler, Pope Pius XII, Himmler and in his numerous sermons.

Also it was emphasized on diplomatic efforts of A. Sheptycky for whom this temporal choosing the Hitlerites as ally had situational character. And when Hitler's politics showed vividly its real nature, Galician Metropolitan strongly condemned Nazis. In order to keep Ukrainians from hazing of German army, A. Sheptycky, M. Velychkivskyi, A. Livytskyi, M. Omelyanovych-Pavlenko and A. Melnyk wrote the address "About getting over the anti-Ukrainian politics of occupational authorities of Germany what concerning national and cultural development of Ukraine" to A. Hitler on January, 14 1942. In this address they condemned suspension of Ukrainian soldiers from active military actions including accession of western Ukrainian territory to General Governorate and handover of Odessa with surrounding territories under the authority of Romania. These actions contradicted the idea of unification of Ukrainian territories into one state and this was one more reason for disappointment of German politics. Greek-Catholic bishops spoke out on issue that in central Ukraine patriotic press was prohibited,

Ukrainian schools were closed, the right to private ownership was not renewed. A. Sheptycky condemned the creation of collective farms by the Hitlerites (as Bolsheviks did), their desire to treat the Ukrainian peasants like slaves. The letter of A. Sheptycky and Greek-Catholic bishops to Hitler was the last attempt to convince Nazis authority that they should not behave arrogantly and violently against Ukrainian people. Atrocities of the Hitlerites on the occupied Ukrainian territory A. Sheptycky described in his letter to Pope Pius XII (August, 29-30, 1942), he emphasized the disappointment of Hitler's politics and unjustified hope of the Ukrainians who lived in Galicia. After extrication from the Bolsheviks' yoke, citizens have felt themselves free for a month or two and then German government established a regime of terror and corruption. A. Sheptycky tried to explain to the Pope that German regime is more violent than Bolsheviks' one, whereas there are constant murders, theft, burglary, confiscation and bribery. The evaluative thoughts concerning Hitler's politics made by A. Sheptycky in letter to The Pope proved that Galician Metropolitan did never sympathize for Nazis as often wrote Soviet historians. But conversely, he protected the interest of the Ukrainians and wanted to save them from violence of German army.

Key words: Andrey Sheptytsky, Greek-Catholic Church, civil society, state-building, ecumenism, nation, nazism, patriotism, communism, ideology, nationalism, pacification.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького: монографія. Ужгород: «Гражда», 2019. 232 с.

Публікації у наукових фахових виданнях

2. Басараб В. Революційні процеси 1917-1921 рр. в Україні крізь призму послань митрополита Андрея Шептицького // Література та культура Полісся. Вип. 87. Серія «Історичні науки». № 7. Ніжин: НДУ ім. Гоголя, 2017. С. 130-140.
3. Басараб В. Моделі державотворення у працях А. Шептицького // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 1(38). Ужгород: «Говерла», 2018. С. 11-18. (Index Copernicus).
4. Басараб В. Державотворчі та патріотичні ідеї А. Шептицького в історичному контексті // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 2(39). Ужгород: «Говерла», 2018. С. 11-20. (Index Copernicus).
5. Басараб В. Причини українсько-польського протистояння 1930-1943рр. крізь призму листів та пастирських послань Андрея Шептицького // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Посвіт, 2018. Спеціальний випуск 3. С. 285-295. (Index Copernicus).
6. Басараб В. Викриття А. Шептицьким сутності нацистської політики в листах до А. Гітлера та Папи Пія XII // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 1(40). Ужгород: «Говерла», 2019. С. 10-16. (Index Copernicus).

Публікації в закордонних виданнях

7. Басараб В. Викриття А. Шептицьким антигуманної комуністичної ідеології в Європі // Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Cluj Napoca:

Editura Econ Transilvan, 2018. S. 125-135.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертаційного дослідження

8. Басараб В. Національно-патріотичні ідеї А. Шептицького (на основі праці «Пересторога перед комунізмом») // Держава у теорії і практиці українського націоналізму. Матеріали VI Всеукраїнської конференції з міжнародною участю. Івано-Франківськ, 26-27 червня 2015 р. / Наук. ред. О. Сич. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 16-27.
9. Басараб В. Осмислення А. Шептицьким сценарію більшовицького перевороту в Іспанії (на основі передмови А. Шептицького до «Пастирського послання еспанських єпископів») // Матеріали II Міжнародної науково-практичної е-конференції «Мультидисциплінарні академічні дослідження і глобальні інновації: гуманітарні та соціальні науки» (MARGINSS 2016), 28-29 липня 2016 року, м. Київ). Київ, КНЛУ, 2016. С. 22-24.
10. Басараб В. Основи російської ментальності та православної церкви крізь призму екуменічних ідей А. Шептицького // Актуальні проблеми політичної науки. Матеріали 71-ої науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу кафедри політології і державного управління ДВНЗ «УжНУ», 27 лютого 2017 р. Ужгород, 2017. Вип. 1. С. 91-97.
11. Басараб В. Проблема єдності Церков у світлі екуменічних ідей митрополита А. Шептицького // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії УПЦ КП «Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії» (18.05.2017). Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ΕΙΚΩΝ, 2017. С. 27-34.
12. Басараб В. Перспективи та реалії становлення незалежної України крізь призму політичних ідей А. Шептицького // Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових

глобалізації них викликів: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16-17 квітня 2018 року). Ужгород: «Гельветика», 2018. С. 355-359.

13. Басараб В. Державницькі ідеї Андрея Шептицького в період Другої світової війни: концепція незалежності України та засудження політики Гітлера // IX Міжнародний конгрес українців. Історія. Збірник наукових статей. НАН України, ІМФЕ ім. Рильського. Київ, 2018. С. 145- 157.
14. Басараб В. Роль Греко-католицької церкви у процесі становлення української державності (на матеріалі послань та листів Андрея Шептицького) // Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, видавництво ПП «Аутдор-Шарк», 2019. С. 129-140.

**Праці, які додатково відображають наукові результати
дисертаційного дослідження**

15. Басараб В., Вегеш М. Дві постаті з історії української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошин. Ужгород: видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 210 с. (3 др. арк. власного тексту).
16. Басараб В., Вегеш М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького. Ужгород, 2003. 112 с. (4 др. арк. власного тексту).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	29
1.1. Стан наукової розробки проблеми дослідження.....	29
1.2. Джерельна база дослідження.....	48
1.3. Методологія та інструментарій дослідження.....	57
Висновки до розділу 1.....	65
Список використаних джерел до розділу 1.....	69
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВОТВОРЧА КОНЦЕПЦІЯ МИТРОПОЛИТА А. ШЕПТИЦЬКОГО.....	111
2.1. Державотворчі ідеї А. Шептицького в історичному контексті.....	111
2.2. Моделі державотворення у працях А. Шептицького.....	127
2.3. Екуменічна діяльність А. Шептицького як чинник національної єдності.....	142
Висновки до розділу 2.....	160
Список використаних джерел до розділу 2.....	164
РОЗДІЛ 3. ВИКРИТТЯ А.ШЕПТИЦЬКИМ АНТИГУМАННОЇ СУТНОСТІ КОМУНІСТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ.....	179
3.1. Засудження А. Шептицьким злочинів комуністичного режиму в Україні.....	180
3.2. Аналіз більшовицьких ідей у розрізі європейської історії (на основі попущення «Пересторога перед комунізмом» та передмови до «Пастирського попущення єспанських єпископів»)	197
Висновки до розділу 3.....	216
Список використаних джерел до розділу 3.....	220
РОЗДІЛ 4. ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНИЦЬКА ПОЗИЦІЯ А. ШЕПТИЦЬКОГО У СТАВЛЕННІ ДО ПОЛЬСЬКОЇ ШОВІНІСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА НАЦИЗМУ.....	228
4.1. Осмислення причин українсько-польських протистоянь 1918-1944 років у пастирських попущеннях та листах А. Шептицького	229
4.2. Державницькі ідеї А. Шептицького в період Другої світової війни: концепція незалежності України та засудження політики А.Гітлера	247
Висновки до розділу 4.....	266
Список використаних джерел до розділу 4.....	270
ВИСНОВКИ.....	285
ДОДАТКИ.....	293

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сьогодні нового звучання й великої значущості набувають ідеї національного державотворення, відродження культурно-історичних цінностей і української ментальності. Саме завдяки переосмисленню історії України проходить процес формування громадянського суспільства, здатного протистояти диктатурі та імперським зазіханням політиків та партій, і свідченням цього є недавні та сучасні політичні події (революція Гідності та боротьба України з російськими окупантами на Донбасі). У цьому ракурсі заслуговує на увагу постать митрополита Андрея Шептицького (мирське ім'я Роман Марія Олександр) як державного діяча, який надзвичайно багато зробив для пробудження національної свідомості співвітчизників, піднесення їх патріотичного духу та відродження нашої культури й державності.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю осмислення державотворчих, суспільно-громадських та ідеологічних переконань А. Шептицького. Багато міркувань митрополита Галицького перегукуються з реаліями сучасної України, торкаються проблем державотворення, єдності українського народу на рівні духовному, суспільному, політичному. Митрополит Андрей у численних промовах наголошував на необхідності побудови нової України на засадах християнської моралі та патріотизму. Він протягом всього життя прагнув утвердження України як самостійної держави серед інших країн Європи. В умовах Австро-Угорщини, під час панування Польщі й Німеччини над Західною Україною митрополит Галицький проявив себе як мудрий державний діяч, мужньо відстоюючи інтереси своїх співвітчизників на різних державно-політичних рівнях: виголошував проникливі промови в Австрійському парламенті, звертався з пастирськими посланнями й листами до впливових політиків та священнослужителів. Висновки А. Шептицького не упереджені, він, відкинувши будь-які сумніви і страх, сміливо апелює до

М. Хрущова, А. Гітлера, Папи Пія XII, кардинала Є. Тіссерана, архієпископа Б. Твардовського, нунція А. Ротти.

Захищаючи права і свободи українців, митрополит Андрей навіть ладен був принести в жертву власне життя (про що свідчать два його листи до Папи Пія XII) задля полегшення страждань земляків від знущань ворога (радянських військ, німецьких нацистів).

У пастирських посланнях та листах митрополита Галицького є багато слушних міркувань про можливість реформування державного та суспільного устрою в Україні, які дуже актуально звучать і в наш час. Трактатування А. Шептицьким сутності ідеологій тогочасних політичних партій (соціалістичної, комуністичної, націонал-соціалістської та інших) є цілком об'єктивним, виваженим, докладно аргументованим конкретними історичними фактами.

А. Шептицький добре розумів суть сепаратистських гасел і тактик різних держав, котрі привласнювали собі українські території, знущалися над нашими національними ідеалами та нівелювали політичні права, свободу слова та совісті. Викривальним змістом наповнені послання митрополита Андрея, в них з'ясовуються справжні історичні обставини й наслідки завоювання українських земель, а також ставлення окупантів до населення. Воєнно-стратегічні плани та загарбницька політика Польщі, Радянської Росії, Німеччини періоду першої половини ХХ ст., за спостереженням митрополита Галицького, є дуже подібними, оскільки вони керувалися однаковою метою – асимілювати й частково знищити українців. Зокрема, в СРСР був утверджений політичний курс на запровадження комуністично-соціалістичного ладу в цілому світі, а це передбачало фізичне усунення ідеологічних ворогів, нав'язування марксистських цінностей й, відтак, право вторгнення на чужі території. Зараз, коли минуло 80 років з того часу, тактика Російської Федерації анітрохи не змінилася, але вже не комуністи закликають боронити «братні» народи перед загрозою ілюзорного фашизму,

а керівництво новоствореної партії «Єдина Росія» (водночас майже так само домінуючої як колись Комуністична партія).

Викривальні маловідомі широкому загалу історичні факти, описані в листах та посланнях А. Шептицького, мають велику цінність для формування національної свідомості українців ХХІ ст.: можуть застерегти нинішніх політиків від повторення помилок української політичної еліти в першій половині ХХ ст., вберегти від необдуманих рішень про об'єднання з ідеологічними опонентами, прокомуністичними чи олігархічними кланами.

За часів СРСР діяльність та творчість А. Шептицького трактувалася крізь призму більшовицько-комуністичної ідеології. Але після проголошення незалежності України ситуація кардинально змінилася, з'явилося багато наукових розвідок, в яких праця та світогляд митрополита Галицького оцінені належним чином, без ідеологічних, прокомуністичних нашарувань. Водночас актуальність дисертаційного дослідження зумовлена потребою більш глибокого аналізу державницьких ідей А. Шептицького з урахуванням суспільно-політичних реалій сучасної України та стратегій зовнішньополітичного розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах і відповідно до комплексної наукової теми «Політичні, державно-управлінські й регіональні процеси в країнах Центральної та Східної Європи» (номер державної реєстрації №0115U011922), яку виконувала кафедра політології і державного управління факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» у 2015-2018 рр. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради ДВНЗ «УжНУ» (протокол № 11 від 29 жовтня 2015 р.). Тема дисертації уточнена на засідання вченої ради ДВНЗ «УжНУ» (протокол № 6 від 30 травня 2019 р.)

Метою роботи є аналіз державотворчої концепції та національно-патріотичних поглядів А. Шептицького крізь призму його критичного ставлення до комунізму, соціалізму, «пацифікації» та нацизму, а також

вивчення міркувань митрополита Галицького про необхідність реформування органів державної влади, війська, церкви, закладів освіти задля побудови сильної незалежної України.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- детально проаналізувати пастирські послання А. Шептицького, в яких осмислюються проблеми державотворення та ідеологічна спрямованість політичних партій, рухів й засуджується імперська політика крайн-завойовниць українських земель;

- розглянути листи митрополита Галицького до державних діячів та священнослужителів, а також відповіді на них респондентів задля увиразнення державницького світогляду А. Шептицького;

- проаналізувати екуменічні ідеї А. Шептицького як чинник національно-духовного відродження України;

- аргументовано висвітлити критичну позицію митрополита Галицького стосовно комуністичного режиму в Україні та Європі;

- з'ясувати церковно-політичні погляди А. Шептицького стосовно польської шовіністичної політики;

- простежити еволюцію державницьких ідей А. Шептицького в період Другої світової війни, акцентувавши на засудженні митрополитом Галицьким політичного режиму А. Гітлера.

Об'єкт дослідження – пастирські послання, меморандуми, декрети та листи митрополита А. Шептицького які відображають його державницько-ідеологічну та громадянську позиції.

Предмет дослідження – державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї А. Шептицького.

Зокрема, у роботі особливо детально розглянуті такі документи: «Християнська робота» (серпень 1899 р.), «Меморандум до Австрійського уряду про майбутній устрій Української держави» (серпень 1914 р.), Спільне Пастирське послання до духовенства й вірних про завдання Церкви і народу в післявоєнний період (від 21 лютого 1918 р.), «До духовенства й вірних про

жертви українського народу в українсько-польській війні» (від 26 серпня 1919 р.), «Спільне Пастирське послання з приводу т. зв. «пацифікації» українського народу польською цивільною владою» (від 13 жовтня 1930 р.), пастирське послання «Про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії й Росії» (25 лютого 1930 р.), «Слово до Української Молоді» (1932 р.), Відозва до вірних Єпископату Галицької Церковної Провінції «Україна в передсмертних судорогах» (24 липня 1933 р.), «Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині» (від 2 серпня 1938 р.), «Про переслідування на Холмщині» (від 6 серпня 1938 р.), листи до кардинала Є. Тіссерана (від 26 грудня 1939 р.), «Пересторога перед комунізмом» (липень-вересень 1936 р.), «Передмова до Пастирського послання еспанських єпископів» (грудень 1937 р.), «Ідеалом нашого національного життя» (грудень 1941 р.), листи до нунція А. Ротти (від 30 вересня 1941 р., від 7 листопада 1941 р.), листи до архієпископа Б. Твардовського (від 15 листопада 1941 р.; від 1941 р. без точної дати; від 18 серпня 1943 р.; 13 вересня 1943 р.), послання до А. Гітлера «Про подолання антиукраїнської політики окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України» (від 14 січня 1942 р.), лист до Папи Пія XII (від 29-31 серпня 1942 р.), декрет Архієрейського Собору «Про єдність» (від 10 червня 1943 р.) та інші.

Методи дослідження зумовлені поставленою метою та завданнями. Дисертаційна робота базується на загальнонаукових методах аналізу та синтезу, системного аналізу. У роботі використано порівняльно-історичний, історико-генетичний, історико-типологічний, історико-біографічний, історико-системний, компаративістський, комплексний методи, а також метод верифікації та національно-екзистенційна методологія.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертантом відібрано й комплексно та багатоаспектно проаналізовано саме ті пастирські послання, листи, меморандуми, декрети А. Шептицького, які стосуються суспільно-політичного життя й відображають державницькі та

політичні погляди, ідеї, національні переконання митрополита Галицького. Значна частина цих документів ще не була об'єктом аналізу науковців. Наукові результати конкретизуються у таких положеннях:

Уперше:

- осмислена державотворча концепція митрополита А. Шептицького крізь призму пастирських послань, листів та меморандумів, здійснено типологічне зіставлення його політичних висновків та узагальнень стосовно партій та політичних систем з реаліями сучасної України;

- проаналізовано державотворчі ідеї А. Шептицького в історичному розрізі, розглянуто пастирські послання та листи, в яких А. Шептицький аргументовано викриває антигуманну сутність та злочиння комуністів в Україні та Європі;

- розглянуто концепцію незалежності України А. Шептицького в період Другої світової війни, висвітлено засудження митрополитом Галицьким ідеології нацизму та політики А. Гітлера (на основі листів до Папи Пія XII (від 29-31.08.1942 р.) та А. Гітлера (від 14.01.1942 р.);

Удосконалено:

- розуміння причин та процесу українсько-польських протистоянь 1918-1944 рр. крізь призму пастирських послань та листів А. Шептицького (до кардинала Є. Тіссерана, нунція А. Ротти, архієпископа Б. Твардовського, Папи Пія XII);

Набули подальшого розвитку:

- розуміння екуменічних ідей А. Шептицького як передумови для побудови сильної демократичної держави що базується на цінностях громадянського суспільства.

На захист виносяться такі положення:

1. Моделі державотворення, запропоновані А. Шептицьким в меморандумах та пастирських посланнях, свідчать про глибоку обізнаність митрополита з працями європейських політиків та істориків, характеризують його як компетентного політичного діяча-патріота й

можуть бути корисними сучасним політикам для вибудовування нових політичних концептів.

2. Державницько-патріотична позиція А. Шептицького стосовно зlodіянн комуністичного режиму в Україні та Європі виокремлює його серед інших українських церковних діячів як патріота-державотворця.
3. Екуменічну діяльність А. Шептицького варто розглядати як внесок у національно-духовне відродження України – запропоноване митрополитом Галицьким об'єднання українських Греко-католицької і Православної церков під верховенством Київського православного патріархату не втратило своєї актуальності і сьогодні.
4. Ставлення А. Шептицького до українсько-польських протистоянь 1918-1944 рр., висвітлене у листах та пастирських посланнях митрополита, засвідчує його вболівання за долю українського народу та дипломатичний хист.
5. Державотворчі ідеї А. Шептицького в період Другої світової війни еволюціонували й зазнали певної трансформації через переосмислення політики А. Гітлера.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження охоплюють період 1899-1944 рр. Нижня межа – це початок політично-релігійної діяльності А. Шептицького як Станиславівського єпископа. Верхню межу становить закінчення церковної, громадсько-політичної та національно-патріотичної діяльності у зв'язку зі смертю митрополита Андрея.

Географічні межі дисертаційної роботи охоплюють територію України (більшою мірою – Галичини) у контексті європейської історії першої половини ХХ ст.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в дисертації сформульовано й обґрунтовано висновки та пропозиції, які дають можливість розширити уявлення про А. Шептицького як державного діяча та розважливого, далекоглядного аналітика.

Практичне значення. Державотворчі ідеї, спостереження та висновки

митрополита Галицького, осмислені в роботі, можуть бути використані сучасними політичними діячами задля розбудови демократично-правового суспільства в Україні. Положення і висновки наукового дослідження доцільно застосовувати у вищих навчальних закладах під час викладання нормативних дисциплін і теоретичних спецкурсів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати наукового дослідження були представлені на VI Всеукраїнській конференції з міжнародною участю «Держава у теорії і практиці українського націоналізму» (26-27 червня 2015 р., м. Івано-Франківськ), Міжнародній науково-практичній е-конференції «Мультидисциплінарні академічні дослідження і глобальні інновації: гуманітарні та соціальні науки» (28-29 липня 2016 року, м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції Волинської православної богословської академії УПЦ КП «Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії» (18 травня 2017, м. Луцьк); XII Міжнародній конференції «Знаки питання в історії України: Революційні процеси 1917-1921 рр. в країнах Центральної і Східної Європи» (28-29 вересня 2017 р., м. Ніжин), Міжнародній науково-практичній конференції «Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів» (16-17 квітня 2018 р., м. Ужгород), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ століття): історичний досвід, уроки для сучасності» (27 травня 2018 р., м. Дрогобич), Дев'ятому Міжнародному Конгресі українців, (25-28 червня 2018 р., м. Київ), Міжнародній конференції «Карпатська Україна – незалежна держава», присвяченій 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (14-15 березня 2019 р., м. Ужгород), IX-ому Міжнародному симпозиумі «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» (7-9 березня 2019 р., м. Сату Маре, Румунія).

Публікації. Результати дисертаційної роботи викладено у 16-ти публікаціях, з них: одна одноосібна монографія, дві монографії у

співавторстві, 5 наукових статей у фахових виданнях України з історичних наук (у тому числі 4 статті у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз), 1 стаття в закордонному виданні та 7 – у матеріалах конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Наукове дослідження складається із анотації (українською та англійською мовами), вступу, чотирьох розділів (10 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (360 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 337 сторінок, з них 193 основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми дослідження

Церковна й громадсько-політична діяльність А. Шептицького отримала багато різних, часто суперечливих, оцінок протягом ХХ-ХХІ ст. від українських та зарубіжних вчених. Загалом, наукові дослідження про А. Шептицького можна поділити на декілька груп: 1) цілком тенденційні, написані у руслі комуністичної ідеології праці радянських псевдонауковців; 2) статті та наукові розвідки українських громадсько-політичних діячів, представників національно-патріотичних рухів початку ХХ ст., а також праці вчених діаспори, які публікувалися в Європі, США та Канаді протягом ХХ-ХХІ ст.; 3) наукові статті та монографії українських дослідників, котрі з'явилися після проголошення незалежності України, й неупереджено висвітлюють різні аспекти життя та діяльності митрополита Галицького.

Радянська історіографія характеризувала А. Шептицького як прислужника українського буржуазного націоналізму та захисника інтересів II Речі Посполитої. Такі міркування особливо яскраво пропагуються в працях В. Добричева, який діяльність А. Шептицького характеризує як «антинародну» [89]. Ще один радянський вчений К. Дмитрук звинувачував митрополита Галицького у зраді українському народу й засуджував зв'язки А. Шептицького з патріотично налаштованими військовими угрупованнями ОУН, яких він називав «українськими буржуазними націоналістами» [84]. Осуд діяльності ієрархів Греко-католицької церкви та різноманітні абсурдні звинувачення на їх адресу знаходимо у двох книгах – «Уніатство і клерикальний антикомунізм» (1982) та «Уніатство і український буржуазний націоналізм» (1986), що були укладені під редакцією кількох вчених-філософів. Обидві ці праці аж ніяк не вкладаються в рамки сучасної історичної науки. Гнівними висловлюваннями на адресу українських греко-католицьких священників рясніє і книга А. Шиша «Уніати-покутники. Хто

вони?» [306], тут у руслі комуністичних ідеології греко-католицькі священики зображувалися як проповідники середньовічних ідей, що нібито мають на меті прищеплювати віруючим покірність, рабську психологію, відривають їх від реального життя та задурманюють обіцянками про неіснуюче буття після смерті.

В наукових розвідках українських громадсько-політичних діячів першої половини ХХ ст. та дослідженнях вчених діаспори об'єктивно оцінено релігійно-політичну спадщину митрополита Галицького – за кордоном опубліковано багато праць про А. Шептицького. Автори намагалися прослідкувати головні віхи в його житті, показати роль митрополита Андрія у піднесенні національного й культурного рівня українців, передусім тих, що проживали у Західній Україні, проаналізували його погляди, різнобічну освітню, культурну, екуменічну та політичну діяльність. Зарубіжні історики могли вільно висловлювати свої думки, чого не можна було сказати про дослідників, які видавали свої праці в Радянському Союзі.

Великі сподівання на підтримку А. Шептицького покладали діячі Української Народної Республіки Л. Цегельський і В. Винниченко, усвідомлюючи вагомість авторитету митрополита Галицького. Л. Цегельський у праці «Митрополит Андрій Шептицький, короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності» акцентував на великій духовно-просвітницькій та державно-патріотичній діяльності митрополита Галицького, порівняв його з апостолом Павлом й відзначив, що «Митрополит Шептицький поширив свій авторитет на всю Україну й українську еміграцію в Європі та за морями [...] Митрополит Кир Андрій став духовним вождем всього українського народу, і Православні українці схиляються перед його повагою та визнають Його авторитет» [291, с. 20-21]. Л. Цегельський акцентував на значущості постаті А. Шептицького в проукраїнській політиці першої половини ХХ ст. і зауважив, що митрополит солідаризувався з політичними змаганнями галицьких українців, оскільки «Він був в близькій та постійній кооперації з так званим Українським Народним Комітетом,

центральною управою найсильнішої (від 1900 року до вибуху світової війни) української партії у Галичині та з українським представництвом в австрійському парламенті і в галицькому сеймі. Як Митрополит, Кир Андрій був так званим вірільним (без вибору) членом галицького сейму, а з цісарського іменування став також членом австрійської "палати панів", що займала в Австрії місце сенату чи палати лордів» [291, с. 52].

Л. Цегельський згадує про протест українських послів в 1903 р., їх вихід із сейму та солідарність з ними митрополита Галицького, який теж не з'явився в сеймі, доки не повернулись українські послы. «Коли у 1906 році галицькі Українці боролись за виборчу реформу для парламенту, Митрополит Шептицький став на чолі делегації українських послів до цісаря в цій справі. Коли пізніше знов виринула справа виборчої реформи до сейму, Митрополит Шептицький підтримав її сильною промовою у сеймі, домагаючись політичних прав для широких мас та рівноправності для Українців. А коли розгорілась справа створення українського університету у Львові, Митрополит Шептицький виголосив 28 червня 1910 р. у палаті панів промову за цим постулатом. Ця промова привернула увагу політичних кіл Європи, а в Росії викликала справжню бурю» [291, с. 52-53].

І. Франко у статті «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм митр. А. Шептицького «О квестії соціальной»» попри часткове заперечення поглядів митрополита Галицького на ідеологію соціалізму все-таки високо оцінив толерантність й розважливість А. Шептицького як громадського діяча з державницьким світоглядом: «Всяка політика, а тим більше соціальна, вимагає обережності, от тим-то й митрополит у дальшій тязі своїх виводів закликав наше духовенство до обережності і вживав для сього дуже характерних аргументів» [278, с. 282].

Цікаво й батоаспектно постать А. Шептицького проаналізував о. Василь Лаба, перше видання його монографії побачило світ у 1965 р. Автор простежив становлення А. Шептицького як митрополита й свідомого націонал-патріота, відзначивши: «Усі свідомі українці, побачивши

простолінійну і послідовну працю Митрополита Андрея для українського народу, відкинули всякий сумнів і вважали Митрополита не тільки щирим українцем, але духовим провідником українського народу – українським Мойсеєм. Навіть люди, що не ставилися прихильно до Церкви, ставилися до Митрополита Андрея з найбільшою пошаною за його народню і культурну працю, та за його незвичайну людяність. Вже по короткому часі владичого володіння Митрополит був в очах усіх українців визначною і величною постаттю». [146, с. 46]. Подібними за тематикою до праці В. Лаби є історичні нариси С. Барана [6] і В. Дорошенка [91]. У них аналізуються в загальних рисах основні етапи життя і діяльності митрополита Андрея.

С. Баран високо оцінив унійну діяльність А. Шептицького, зазначивши, що митрополит Галицький «старався передовсім про зближення двох Церков – католицької і православної. Цю велику ідею здійснював він на щорічних т. зв. велеградських з'їздах у місті Велеграді на Моравії» [7, с. 20]. С. Баран також наголосив на державницькій та дипломатичній позиції А. Шептицького: «Митрополит Андрей записався теж гідно, як безстрашний оборонець Церкви і народу в часи німецької гітлерівської окупації українських земель у рр. 1941-1944, обороняючи не тільки катованих гестапівцями українців, але й жидів, винищуваних опричниками Гітлера фізично» [7, с. 20]. С. Баран акцентував на відважній патріотичній позиції А. Шептицького й засудженні ним прагнення поляків знищити Українську православну церкву на підконтрольній їм території: «Митрополит осуджував гостро переслідування православних українців на Холмщині та Підляшші в передвоєнній Польщі і масове нищення поляками в 1938 р. православних церков на тих теренах та насильне перетягування православних на римо-католицизм» [7, с. 20-21].

В. Дорошенко опублікував спогади й нариси про А. Шептицького під назвою «Великий митрополит (пам'яті Митрополита Шептицького)» в Йорктоні в 1958 р., де акцентував на основних етапах діяльності А. Шептицького.

Велику увагу особі А. Шептицького приділив у своїх працях відомий зарубіжний історик і політолог українського походження І. Лисяк-Рудницький. У статті «Українці Галичини під Австрійським пануванням» він окреслив внесок А. Шептицького у розвиток УГКЦ та української культури, відзначив заснування митрополитом Галицьким нових чернечих орденів, проведення літургійних реформ і сприяння теологічним дослідженням. «Тримаючись оддалік від поточної політики, Шептицький зробив великі послуги українській справі, тактовно використовуючи свої зв'язки у Відні, а також як щедрій покровитель мистецтва. [...] Той факт, що греко-католицьку церкву тепер очолювала важлива персона й водночас виразна, яскрава особистість, дав українському національному рухові певності у своїх силах. Проте Шептицький був не вузьколобим націоналістом, а людиною наднаціонального бачення: ідея, якій він присвятив своє життя, — це поєднання західного та східного християнства.» [187, с. 436-437].

Про політичну дипломатичність А. Шептицького згадав І. Лисяк-Рудницький у праці «Український національний рух напередодні Першої світової війни». За спостереженням дослідника, «під керівництвом визначної особистості – Андрея Шептицького (1865-1944), галицького митрополита від 1900 р., Греко-католицька церква стала тісно пов'язана з боротьбою України за незалежність» [188, с. 476-477]. З такими міркуваннями безсумнівно слід погодитися.

І. Лисяк-Рудницький зараховував А. Шептицького до яскравих представників польсько-української аристократії: «Розглядаючи незліченні послуги, що їх надала українській справі тільки ця особистість, можна запитати себе, чи участь більшої кількості таких людей, як Шептицький, не змінила б вислідів української боротьби за самостійність із поразки на перемогу» [186, с. 163]. На відміну від тверджень радянських істориків, І. Лисяк-Рудницький справедливо відзначав, що «Шептицький у питаннях загальнонаціонального значення ладнав з існуючими партіями й не вважав за

доцільне творення окремої католицької політичної організації...» [185, с. 215].

Вагоме місце посідає постать А. Шептицького на сторінках узагальнюючої праці про історію церкви І. Ортинського. На думку автора, «митрополит Андрей Шептицький [...] був він не тільки безумовним та безперечним провідником Української Церкви через півстоліття, але й найвищим авторитетом серед українського народу у такі важкі часи української історії. Його можна б назвати прещедрим даром Божого Провидіння багатостраждальному українському народові..» [213, с. 128]. І. Ортинський наголошує на просвітницькій діяльності А. Шептицького, поширенні ним освіти серед населення – «з цією ціллю вводить нові згромадження ченців та монахинь, зокрема відновлюючи Чин Студитів, який зв'язує з староукраїнським чернечим життям Печерської Лаври. Чинить усе, щоб піднести свій український народ, жертвуючи все своє родинне майно на харитативні й гуманістичні цілі українського населення» [213, с. 128]. Дослідник чітко підмітив, що А. Шептицький вболіває за єдність всіх християн – «його погляд не затримується тільки на Україні, хоч вона залишається його першою ціллю. Через відповідь вірності українському народу Митрополит Шептицький хоче повести до єдності всіх східних християн. Він має намір завершити те, що розпочала Потієва Унія, а зокрема те, про що мріяли великі митрополити з XVII століття, Йосип Вельямин Рутський та Петро Могила: український патріархат із осідком у Києві в пов'язанні з усією вселенською Церквою під зверхністю Папи» [213, с. 128-129].

Огляд пастирських послань А. Шептицького зробив канадський науковець Анатоль Марія Базилевич у праці «Введення у твори митрополита Андрея Шептицького» (Торонто, 1965). На думку вченого, всю творчість митрополита можна поділити на три великі періоди: «Перший період від 1899 до 1914 р., себто від часу ЙОГО вступлення на єпископський престіл у Станиславові аж до вивезення його у глибину Росії в вересні 1914 р. Другий

період — це період відтоді до 1927 р., то є до п'ятого Велеградського Конгресу, в якому Митрополит брав участь, і до написання "Східна і західня ментальність" (1927 р.). Третій період творчості датується від закінчення більших унійних виступів і конференцій Митрополита, передусім у Західній Європі, то є від 1928 до 1944 рр., себто до кінця життя. У творчості Митрополита найбільш продуктивними були періоди останній і перший» [5, с. 232].

А.-М. Базилевич розглянув пастирські послання та твори А. Шептицького, поділивши їх на такі групи: 1) богословсько-душпастирські й аскетичні, 2) конституційні листи, монастирські устави, 3) писання на тему церковної єдності, 4) писання про обрядові справи, 5) історичні твори, 6) послання, що відображають погляди митрополита на мистецтво, 7) послання на суспільні теми. А.-М. Базилевич детально зупинився на висвітленні головних ідей, опрацьованих ним послань митрополита Галицького. Підсумовуючи аналіз послань А. Шептицького про суспільно-політичне життя, дослідник відзначив: «Коротко можна схарактеризувати письма Митрополита на суспільні теми як теоретичні міркування соціолога й психолога та застосування їх у практичному житті, передусім Українців, як також до всесвітньої соціологічної літератури й міжнародньої ситуації. З одного боку, маємо його оригінальні думки про побудову держави взагалі, а української зокрема, про деякі прикмети й недостачі української вдачі, а з другого боку, застосування християнських засад у суспільному житті» [5, с. 227].

Багатогранно описана діяльність А. Шептицького як суспільного діяча, видатного священика, мецената та інтелектуала у монографії француза Кирила Королевського (псевдонім Жана-Франсуа-Жозефа Шарона) «Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944)». Автор товаришував з А. Шептицьким, добре знав його погляди та переконання. Зокрема, К. Королевський стверджує, що митрополит Галицький не належав ні до якої політичної партії і не вболівав за інтереси окремої політичної сили: «Ми

ніколи не говорили про політику: вона не цікавила ні його, ні тим паче мене [...] Ми сприймали факти такими, якими вони були: існували реально дві сторони, кожна з них мала право думати, що хотіла. Митрополит жив посеред народу, який у своїй більшості відчував себе українським і все більше таким ставав; і Митрополит поводив себе як українець» [129, с. 105]. К. Королевський на підтвердження своїх слів цитує висловлювання А. Шептицького з цього приводу: «Я намагався ніколи не сприймати сторони якоїсь одної партії проти іншої партії (*їдеться про радикальну партію, партію москвофілів, партію Барвінського, українську ліберальну партію – В.Б.*) серед моїх вірних; це було ще важче робити, бо ці партії були поділені самим поняттям національної ідеї (українці і москвофіли). Отож зрозуміло, що мені доводилося бути особливо обачним, щоб не образити ні перших, ні других у тому, що не було морально поганим» [129, с. 104]. А. Шептицький, за спостереженням К. Королевського, сприймав право вибору українців у сфері політики, але водночас прагнув скерувати їх до усвідомлення значущості національних та морально-етичних ідеалів: «Задля блага моїх вірних я намагався, отже, зм'якшити антагонізми партій, згладити розбіжності між поглядами й між особами, показати моїм вірним ідеали культури, науки і святости» [129, с. 104].

Діяльність А. Шептицького вивчав польський дослідник Ришард Тожецький. Важливою і ґрунтовною є його праця «Митрополит Андрей Шептицький», яка вперше побачила світ у 1988 р. Автор, осмисливши світоглядні й державницькі переконання А. Шептицького, детально зупинився на об'єктивному ставленні митрополита до різних політичних сил.

Заслуговує на увагу монографія Є. Небесняка «Митрополит Андрей», видана італійською мовою 2001 р. й в 2003 р. перекладена на українську. Ця наукова розвідка, присвячена висвітленню церковної й суспільно-політичної діяльності А. Шептицького, є цікавою та змістовною, базується на архівних джерелах знайдених в бібліотеках Ватикану, оскільки Є. Небесняк працював над процесом беатифікації митрополита Андрея. Автор відзначив специфіку

Галицької митрополії і, зокрема, окреслив внесок А. Шептицького в процес збереження української національної ідеї: «Львівські митрополити історично, від прадавніх часів, помітно впливали на розвиток цілої української спільноти, як предстоятелі і духовні лідери Галичини – справжнього українського П'ємонту. В той час як митрополити княжого Києва, з часом підпавши в рабську духовну та матеріальну залежність від Москви, дедалі більше ставали дієвим знаряддям русифікації східніх українських земель, церковна Галичина, що перебувала впродовж довгого часу під покровом Австрійської корони, вільно розвивала свою діяльність у всіх можливих напрямках, стаючи з року в рік все більшим виразником загальноукраїнської національної ідеї» [210, с. 264]. Є. Небесняк наголосив, що А. Шептицький був не просто митрополитом, а натхненником своєї духовної пастви: «світська державна влада та весь український народ, без огляду на різну конфесійну приналежність окремих його членів, радо добачали в його особі найавторитетнішого представника інтересів світового українства. Саме з цієї причини його і було обрано депутатом до Австрійського парламенту у Відні 2 січня 1903. І він максимально використав цю свою посаду і високе положення в тогочасному австрійському суспільстві, щоби поширити в середовищі галицького українства ідею справжнього українського патріотизму» [210, с. 265]. Є. Небесняк акцентує на християнському патріотизмі митрополита Галицького протиставляючи його патріотизму поганському, котрий передбачав зверхнє ставлення до інших народів. А для А. Шептицького представники всіх національностей були братами і сестрами у Христі.

Є. Небесняк навів один виразний епізод – виступ А. Шептицького під час одного із засідань Віденського парламенту 28 лютого 1908 р., який продемонстрував те, що митрополит Галицький має чітку політичну позицію і буде використовувати її задля добробуту власного народу. «Він звернувся до присутніх з такими словами: «Побутуюче в свідомості нашого народу упередження про те, що єпископи повинні стояти цілком осторонь справи

вирішення насущних політичних питань, є абсолютно безпідставним. Кожен з нас, як вільний громадянин вільної держави, має право приймати участь в політичному житті своєї країни». Також і тут, коли йому доводилося розглядати ті чи інші суто політичні питання, Владика завжди і при будь-яких обставинах намагався притримуватися засад соціальної справедливості та християнської любові» [210, с. 266].

Грунтовною працею є монографія М. Вавжонека «Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Україні та Росії», надрукована в Римі в 2006 році. Дослідник глибоко осмислив екуменічні ідеї А. Шептицького, акцентувавши на проєвропейських поглядах митрополита, його прагненні відродження національних ідеалів та релігійних принципів, започаткованих в епоху Київської Русі. «Проблема об'єднання, консолідації української нації, – зазначив М. Вавжонек, – не була чужа Шептицькому. Але він вважав, що її можна вирішити лише після ранішого досягнення єдності в українським релігійним житті, єдності в рамках Вселенської Церкви. Тільки під її крилами він бачив можливість укріплення Української Церкви настільки, щоб вона могла відіграти якусь вагому роль у процесі національної інтеграції. Істотним було не тільки питання, чи українці об'єднуються як нація, але також довкола яких цінностей це об'єднання наступить» [35, с. 101].

Темі екуменізму присвячена докторська дисертація Блаженнішого Любомира Гузара «Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму». Вона вийшла друком 2015-го р. в українському перекладі, хоча написана англійською мовою й успішно захищена Л. Гузаром у Римі в Папському Урбаніанському Університеті ще в 1972 р.

Об'єктивну оцінку ставлення держави СРСР до Української греко-католицької церкви здійснив у своїй монографії Б. Боцюрків [31] (українець, громадянин Канади, історик та політолог). Вчений розглянув також державотворчі прагнення А. Шептицького та наголосив на активній громадсько-політичній діяльності митрополита протягом 1918-1944 рр. Б. Боцюрків чітко окреслив дії А. Шептицького у напрямку здобуття

незалежності України: «Митрополит Шептицький виступав у Віденському парламенті на підтримку возз'єднання окупованої німецьким військом Холмщини з УНР (що було обумовлено підписаним у Бересті договором); він також домагався виконання Австро-Угорщиною взятих на себе зобов'язань (згідно з окремою таємною австро-угорською угодою) щодо створення на землях Східної Галичини і Північної Буковини автономного українського коронного краю під владою Габсбургів» [31, с. 17]. Б. Боцюрків аналізує хід подій восени 1918 р., згадує про початок розпаду Австро-Угорської монархії і вказує на роль митрополита А. Шептицького, єпископів Григорія Хомишина та Йосафата Коциловського у тогочасному процесі державотворення: владика «взяли участь у скликаних Українською Парламентарною Репрезентацією загальних зборах політичних і громадських діячів Галичини й Буковини. На зборах було обрано Українську Національну Раду, яка невдовзі проголосила створення незалежної Української держави – Західно-Української Народної Республіки. Після перебрання влади від австрійської адміністрації внаслідок військового повстання 1 листопада 1918 року Церква усіма силами прийшла на допомогу новопосталій державі» [31, с. 17-18]. Б. Боцюрків наголосив на відданості А. Шептицького українській національній ідеї, зазначивши, що «незважаючи на міцні польські родинні зв'язки, митрополит Андрей однозначно став по українському боці під час польського повстання у Львові» [31, с. 18]. І коли поляки здобули перемогу над ЗУНР за підтримки Франції, «інтернований поляками у своїх львівських палатах, митрополит не визнав польських претензій на Галичину» [31, с. 18]. Б. Боцюрків описав реакцію А. Шептицького на остаточне рішення послів Антанти у 1923 р. приєднати Галичину до Польщі, зазначивши, що А. Шептицький, після повернення в жовтні 1923 р. до Львова, «очолив масовий рух протесту проти версальського рішення Ради послів і склав перед паствою присягу на вірність українській справі» [31, с. 18].

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. в Україні було опубліковано ряд наукових праць про А. Шептицького. Спробу написати коротку біографію

А. Шептицького зробив Р. Головин. Проаналізувавши основні моменти життя і діяльності А. Шептицького, автор відзначив: «І. Франко був захоплений бурхливою діяльністю і культурною роботою Шептицького. Він з М. Павликом часто навідували митрополита у наукових справах. Вони були здивовані способом життя графа-митрополита. Жив як аскет: мала кімната, сам у вовняній чорній рясі монаха-студита, звичайним чорним ремнем підперезаний, чотки за поясом або в руках, найскромніша страва...» [74, с. 8-9]. На глибоке переконання автора, А. Шептицького «завжди турбувало майбутнє українського народу. У міру своїх можливостей владика намагався якось перешкодити денационалізації нашої інтелігенції» [74, с. 11].

Професор Я. Заборовський у книзі «Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865-1944 рр.)» у стислій формі описав основні періоди життя і діяльності А. Шептицького, проаналізував його погляди. Не можна не погодитися з твердженням вченого, що «Митрополит Андрей Шептицький, безумовно, заслужив бути названим славетним, бо немає практично жодної ділянки суспільно-політичного життя Галичини в ХХ ст., де ми не зустрічалися з ділами чи, як мінімум, значним впливом його особи. Рівних йому церковних або світських діячів можемо знайти хіба що в ХVIII ст., для прикладу, Вініамін Рутський – київський митрополит; а то ще в Х- ХІІІ ст. Серед князів – Володимир Великий, Данило Галицький. Тому не дивно, що давно вже Митрополита Шептицького називають не зовсім вдалим з філософського боку, але цілком влучним історичним терміном “Князь Церкви” [92, с. 4].

Цікавим є дослідження о. Я. Свищука «В дусі великого Митрополита». Автор акцентував на важливості вивчення пастирських послань А. Шептицького для розуміння його громадянсько-релігійної позиції, він наводить багато цитат з виступів та промов митрополита Галицького, коментуючи їх з точки зору християнської моралі: «Його патріотизм і любов до свого народу виявляється в його творах. Він завжди і всюди базувався на Христовій Євангелії» [254, с. 83].

Громадська і суспільно-політична діяльність митрополита Галицького 1918-1923 рр. була проаналізована у праці О. Красівського «За Українську державу і Церкву» [135]. Про вплив А. Шептицького на процеси державотворення писав С. Онищук у монографії, де загалом досліджено роль церкви у державотворчому процесі [212]. Державницькі ідеї А. Шептицького стали предметом аналізу у праці В. Сергійчука «Українські державники: Андрей Шептицький» [257]. Громадсько-політичну й культурно-освітню діяльність митрополита А. Шептицького проаналізував В. Скрипничук [259]. Нариси про діяльність Владика опублікував В. Грабовецький [75].

Л. Крупа у дисертаційному дослідженні «Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття» розглянув багатогранність впливу А. Шептицького на суспільно-культурні процеси в Галичині, проаналізував співпрацю митрополита Галицького з українськими партійними колами, а також еволюцію політичної платформи у контексті боротьби українського народу за соборність і незалежність України. Л. Крупа слушно зазначив, що «у суспільних питаннях митрополит Андрей стояв виключно на християнських і національних позиціях, які в ході його життєдіяльності зазнавали значної еволюції: до 1918 р. він був прихильником існуючої монархічної влади; у міжвоєнний період виступав за автономію українських територій у складі Польської держави; в ході Другої світової війни обґрунтовував необхідність українцям самостійно працювати і боротися за свою незалежність. Митрополит включив українську греко-католицьку церкву у національне життя українців, і вона стала одним з основних суб'єктів національного відродження і боротьби за права нації» [140, с.16].

Я. Білас у дисертаційному дослідженні «Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців» акцентував на вагомості впливу Глави УГКЦ на процес національно-

визвольної боротьби українців. Автором було встановлено, що суспільно-політичні погляди митрополита А. Шептицького формувалися під впливом народовської політичної традиції та були орієнтовані на подолання асиміляційних тенденцій в українському національному житті. Я. Білас шляхом аналізу довів, що «державотворча концепція митрополита Галицького була орієнтована на досягнення української соборності та носила консервативно-клерикальний характер, а також виключала будь-які форми політичного радикалізму» [24]. Я. Білас відзначив, що «митрополит А. Шептицький виступив речником ідеї незалежності України і захисником українського народу перед німецькими окупаційними властями в ході Другої світової війни, намагався внести мир і злагоду в діяльність українських політичних партій і рухів цього періоду. [...], протестував проти більшовицьких і нацистських репресій, а також виступав на захист представників інших народів, переслідуваних за етнічною ознакою» [24, с.16].

Суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького (періоду 1899-1939 рр.) була розглянута в дисертаційному дослідженні Г. Гладкої. Авторка зауважила, що визначальним фактором суспільно-політичної діяльності митрополита Галицького була боротьба за утвердження незалежної соборної держави українського народу на його споконвічних етнічних землях. Г. Гладка проаналізувала вплив діяльності А. Шептицького як ієрарха Греко-католицької церкви на українське національне відродження кінця XIX – 30-х рр. XX ст. За слушним спостереженням дослідниці, «в умовах Австро-Угорщини А. Шептицький солідаризувався з українськими парламентаріями у боротьбі за політичні та національно-культурні права галицьких українців. З 1918 по 1923 роки його діяльність спрямовувалась на реалізацію державницьких інтересів українського народу, що зумовило підтримку ним ЗУНР. Напередодні Другої світової війни Митрополит зосередив увагу на співпраці з центристськими та правими політичними

партіями з метою протидії українців денационалізаційній політиці II Речі Посполитої» [72, с. 11].

Державно-правові погляди митрополита А. Шептицького стали предметом вивчення у дисертаційному дослідженні Н. Прокоп, яка осмислила їх в контексті європейської та української духовної і правової культури, акцентувавши на особливостях державотворення кінця XIX – початку XX ст. За слушним спостереженням Н. Прокоп, «Андрей Шептицький був активним діючим духовним провідником українського національно-визвольного руху, розробив та пропагував державно-правові ідеї розбудови в майбутньому української національної держави, яку він іменував Рідною Хатою. [...] Його державно-правові погляди на майбутній український державотворчий процес мають і нині неоціненне значення і заслуговують на втілення в практику» [233, с. 3]. На думку Н. Прокоп, А. Шептицький був не політичним революціонером, а швидше реформатором у філософсько-правовому баченні майбутнього України.

Політичну діяльність А. Шептицького розглядала Л. Рощина, називаючи її значною і багатоплановою. Дослідниця акцентувала на переконливих фактах, що засвідчують виважену й водночас патріотичну позицію митрополита Галицького, який «домагався рівних політичних прав для українців Австро-Угорської імперії, палко підтримував проголошення ЗУНР, відстоював право українського народу на власну державу перед представниками Антанти у 1921 р. Наважувався апелювати до найвищих інстанцій Польщі, а згодом – СРСР, захищаючи права віруючих і священнослужителів» [252, с. 70].

Громадсько-політичній діяльності А. Шептицького присвятив ряд статей І. Загребельний, який слушно спостеріг, що «суспільно-політична діяльність графа Андрея Шептицького була продиктована насамперед його патріотизмом, як однієї з найвищих форм християнської любові до ближнього. За умов існування різних окупаційних режимів Шептицький намагався створити дієву систему національного державотворення. Він

розумів увесь негатив внутрішньонаціональних роздорів й тому намагався консолідувати різні політичні сили навколо національних та християнських пріоритетів. Надзвичайно велика заслуга графа Шептицького полягає в тому, що він доклав максимум зусиль для боротьби з розкладницькими суспільно-політичними силами лівого спектру (комуністами, соціалістами, радикалами)» [93].

Погляди А. Шептицького на проблеми національно-політичної консолідації українців у 1900-1918 рр. осмислив В. Расевич [249]. А. Васьків проаналізував бачення А. Шептицьким проблем політичної теорії та практики [37]. У статті у співавторстві з Л. Васьків дослідник наголосив, що «роздуми митрополита про політику як теоретичне явище, практичні принципи її реалізації, роль Церкви й християнської моралі у політичному процесі є надзвичайно цікавими й злободенними сьогодні» [38, с. 41]. Автори, зокрема, розкрили бачення А. Шептицьким специфіки демократичного ладу, патріотизму, різновидів державного устрою та політичних партій.

І. Бриндак проаналізував взаємозв'язки Андрея Шептицького з рухом ОУН-УПА, наголосивши на суперечливості однозначних оцінок й диференційованому ставленні митрополита до представників ОУН [32]. В. Бубенчиков вивчав роль митрополита Галицького в етнічному розвитку українського народу [33]. М. Гайковський дослідив внесок А. Шептицького у розбудову УГКЦ [63], здійснив огляд праць про митрополита Галицького в радянській післявоєнній історіографії [62] та осмислив роль Владики в розрізі опору Греко-католицької церкви більшовицькому окупаційному режиму [61].

О. Лисенко вивчав роль А. Шептицького у становленні української національної свідомості, специфіку релігійного питання у теорії та практиці українського націоналізму [152]. Ф. Медвідь акцентував на державотворчій діяльності митрополита Галицького, відзначивши, що в контексті нинішніх процесів модернізації і консолідації української нації «цінними є візії

митрополита Андрея Шептицького щодо духовних процесів в Україні, будівництва Рідної Хати. Культурно-національне відродження українського суспільства вимагає переосмислення ролі релігії в духовному житті нації як стабілізатора національної єдності, важливого чинника формування національної свідомості, гаранта моральності, збереження національної ідентичності та передачі традицій. Історичне буття українського народу як колонізованого етносу зумовило й те, що церква в Україні як соціальний інститут, братство віруючих відігравали більшу роль у національному самовизначенні, аніж інші суспільні інституції» [199, с. 167-168]. Ф. Медвідь зробив спробу простежити взаємозв'язок національної і релігійної ідей в контексті релігійно-духовного життя України, згадавши про роль у цьому процесі А. Шептицького [200].

Національно-патріотичні ідеї А. Шептицького у розрізі педагогіки частково осмислені у статтях М. Копчук-Кашецької [127; 128]. Дослідниця акцентує на міркуваннях митрополита стосовно ролі духовності, науки та освіти у процесі виховання підростаючого покоління. М. Копчук-Кашецька відзначила, що «Митрополит цілеспрямовано й послідовно у своїх творах, у суспільно-політичній і релігійно-просвітницькій діяльності неодноразово стверджує, що дорослі, зрілі громадяни Батьківщини повинні поводитися достойно і цим самим показувати гідний приклад для молодого покоління, якому продовжувати їхню справу розбудови країни. Митрополит виступає проти того, щоб використовувати молодь у політичних інтригах владними структурами держави» [127, с.51].

Н. Концур-Карабінович у праці «Греко-католицька церква. Початки підпілля» наголосила на вагомості ролі А. Шептицького у збереженні української національної автентичності та Української греко-католицької церкви: «Якщо окреслювати становище УГКЦ під двома тоталітарними режимами в 1939-1944 роках, то слід відзначити в першу чергу послідовне прагнення церковного керівництва в особі А. Шептицького, єпископів церкви не тільки зберегти структуру церкви, але й забезпечити духовну

діяльність серед населення. Відношення комуністичної влади визначалося принципами відділення церкви від держави і звуженням сфери її суспільної участі. Однак достатньо міцна і організована структура УГКЦ, її високий моральний авторитет і підтримка серед західних українців, вагома постать митрополита А. Шептицького не дозволили комуністичному керівництву реалізувати політику тотального атеїзму та богоборства» [123, с.84-85].

Філософське підґрунтя української національної ідеї у поглядах А. Шептицького розглянули в окремій статті О. Савчук та Н. Скринник [253]. І. Пилипів в одній зі своїх публікацій зосередив увагу на порівняльному аналізі бачення ідеї української державності А. Шептицьким та Г. Хомишиним [225].

Церковну діяльність А. Шептицького розглядали І. Пилипів та Р. Делятинський, аналізуючи роль греко-католицьких капеланів в Українській Повстанській Армії (1942-1946 рр.) [227]. В. Марчук займався вивченням ролі Греко-католицької церкви у розвитку й становленні української нації. У праці «Церква, духовність, нація: Українська Греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.» він також окреслив внесок А. Шептицького у процес національного державотворення, зазначивши: «розв'язання українського питання церковне керівництво вбачало в територіальній та духовній соборності українських земель. У виступах Андрея Шептицького, публікаціях релігійної преси засуджено політичні репресії в УРСР, зокрема, проти ієрархів Української автокефальної православної церкви, а також галичан, що виїхали на схід у період «українізації»» [196, с. 436-437]. Т. Пшеничний розглянув історіографію питання про роль А. Шептицького у суспільно-політичних процесах на західноукраїнських землях у період українсько-російського протистояння у перші десятиліття ХХ ст. [248].

Л. Гентош осмислила явище «пацифікації» та ставлення до нього А. Шептицького [68], авторка акцентувала на сприйнятті митрополитом концепту держави та його поглядах на нацизм і комунізм в історично-

хронологічному контексті [66]. Також Л. Гентош проаналізувала плани митрополита на можливе реформування УГКЦ. Екуменічну діяльність А. Шептицького в роки Другої світової війни та його ставлення до українського православ'я певною мірою розглянула у своїй статті Е. Бистрицька [21].

Протоіерей О. Добош у своїх статтях зосередив увагу на політичних поглядах А. Шептицького у 1939-1944 рр., а також простежив становлення митрополита Галицького як видатного діяча Церкви [87]. Громадсько-політичні погляди А. Шептицького періоду Другої світової війни досліджував також Р. Ключень, відштовхуючись від української історіографії [120]. А. Кравчук вивчав праці митрополита Галицького про солідарність, опір нацистській владі та захист святості життя [134]. Цей же дослідник проаналізував соціальне вчення і діяльність А. Шептицького 1939-1941 рр. [133], дотичною до цієї теми є й праця А. Боляновського [30]. Кілька публікацій темі становища УГКЦ в період німецької окупації присвятила О. Сурмач, акцентувавши на релігійно-політичній позиції А. Шептицького [268]. Дослідниця відзначила, що «суспільно-політичний ідеал А. Шептицького може послужити одним із орієнтирів у боротьбі на захист національної державності, а в майбутньому – у справі розбудови Української держави» [270, с. 111], .

Огляд матеріалів про діяльність А. Шептицького у 1914-1917 рр. на шпальтах російської преси та часопису українців Росії «Украинская Жизнь» було здійснено В. Ідзьо [109].

У 2005 р. були опубліковані матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю від дня смерті А. Шептицького, де розглянута і релігійна, і громадська, і політична діяльність митрополита Галицького [83]. У 2019 р. опублікована монографія М. Мариновича «Митрополит Андрей Шептицкий і принцип «позитивної суми» [192], в якій автор розмірковує над вченням митрополита Галицького через призму сучасних викликів, наголошуючи, що багато думок та ідей

А. Шептицького актуальні сьогодні й можуть бути корисними для побудови громадянського суспільства в Україні на основі глибинного розуміння християнської моралі. За спостереженням М. Мариновича, митрополит Андрей «беззастережно заперечує легітимність ненависті й вірний заповіді «Не убий!». Проте він усе ж визнає принцип «справедливої війни», участь у якій вважає морально виправданою. Однак мотивацією для участі у такій війні має бути не ненависть до ворога, а любов до тих, кого захищаєш» [192, с. 204].

Таким чином, у працях зарубіжних і вітчизняних вчених зримо окреслюється величезний вклад митрополита А. Шептицького у формування національної свідомості українців, розбудову УГКЦ як підґрунтя державності, виховання свідомих громадян, підростаючого покоління, здатного робити свідомий вибір за різних політичних систем та обставин. Наукові дослідження українських істориків, які з'явилися з часу проголошення незалежності України в 1991 р., спростовують упереджені думки радянських вчених про діяльність А. Шептицького й відкривають нові сторінки в його церковній, громадсько-політичній, просвітницькій та меценатській праці.

1.2. Джерельна база дослідження

Основою джерельної бази дисертаційного дослідження стали документи фонду А. Шептицького, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові й були або не опубліковані, або опубліковані неповністю (зокрема, фонд 358 (описи 1т та 3т). Крім цього, було опрацьовано фонд 201 «Греко-католицька митрополича консисторія» та фонд 408 «Греко-католицький митрополичий ординаріат».

Важливе значення для осмислення державотворчих та патріотичних ідей А. Шептицького мають використані нами документи та архівні матеріали, які були зібрані й впорядковані А. Кравчуком та О. Гайовою й опубліковані у Львові у 2-х томах і 3-х книгах (у 1995, 1998 і 1999 рр.) під

назвою «Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність. Документи і Матеріали». Як зауважив М. Любачівський, «це перше, після 50-ти років офіційної ліквідації УГКЦ, вітчизняне видання до Історії Української Греко-Католицької Церкви першої половини ХХ століття» [204, с.V]. Редакційна колегія здійснила велику аналітично-пошукову роботу: вчені віднайшли, ідентифікували та класифікували тексти пастирських послань, листів та інших праць митрополита Галицького, які зберігаються у архівах та бібліотеках не тільки України, але й за кордоном. Всі документи у виданні «Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність. Документи і Матеріали» мають чітку паспортизацію, автори вказали джерело, звідки кожен документ був отриманий (назва архіву, бібліографічний опис джерела). Здійснена упорядниками цього видання величезна робота дала нам змогу системно вивчити історичні документи, проаналізувати їх, і на основі отриманих фактів та знань чітко окреслити національно-патріотичні погляди та державницьку концепцію А. Шептицького. Упорядники видання використали відкриті ними та раніше неопубліковані і не вивчені архівні фонди Центрального державного історичного архіву України у Львові, Державного архіву Львівської області, Державного архіву Російської Федерації у Москві, Бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, Центрального державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі, а також вибрані матеріали, які були окремо надруковані раніше. До видання увійшли також деякі твори А. Шептицького, які раніше були опубліковані за кордоном вченими діаспори. І, як зазначив упорядник видання «Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність. Документи і Матеріали» А. Кравчук, «редколегія старалася подати основу для нових, досі не досліджених питань та кинути нове світло на висновки дотеперішніх досліджень [...] заохотити сьгоднішніх і майбутніх дослідників поширювати й вдосконалювати знання першоджерел» [204, с. XVIII].

Перший том видання має назву «Церква і церковна єдність», до нього увійшли твори митрополита Андрея (повні тексти і фрагменти статей,

пастирських послань, звернень) та листування в справі Церкви та церковної єдності. Крім того, тут можемо знайти багато матеріалів, які в «оригіналі були написані або й надруковані іншими мовами, друкуються тут уперше в українському перекладі. Це перша спроба зібрати репрезентативну картину церковно-унійного мислення і діяльності Митрополита Андрея Шептицького» [204, с. XVII]. Опубліковані у збірнику документи й матеріали охоплюють період 1899-1944 рр. Вдалим, на нашу думку, є структурування архівних джерел у цьому виданні, оскільки упорядники відійшли від хронологічного принципу класифікації документів, а згрупували їх за тематично-хронологічним принципом, який, «краще висвітлює окремі етапи та моменти розвитку церковно-унійного мислення та діяльності Митрополита Андрея, його контактів і взаємин із православними кореспондентами, та унійної діяльності в різних суспільно-політичних контекстах. [...] Такий поділ на логічні частини буде більше корисним, ніж проста хронологія – тому, що він більше відповідає загальноприйнятій періодизації історії Української Греко-Католицької Церкви в першій половині ХХ століття» [204, с. XVIII-XIX]. Документи в першому томі містять відомості про унійну діяльність митрополита Галицького, його листування з православними ієрархами, звернення від православних, які перейшли до УГКЦ, і від бажаючих приєднатися; матеріали про становище Греко-католицької церкви в часи воєнних лихоліть, послання та листи на захист переслідуваних Православних Церков (1929-1930 рр.), а також матеріали Архієпархіальних Соборів (1940-1943 рр).

Загалом перший том видання «Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність. Документи і Матеріали» містить 190 джерел, що увиразнюють погляди митрополита Галицького на церковну єдність, відображають його діалог з однодумцями та опонентами.

Другий том видання складається з 2-х книг, має назву «Церква і суспільне питання», і в ньому зібрані документи і матеріали, які висвітлюють ставлення митрополита А. Шептицького до суспільства та політики окремих

держав та режимів. До упорядкування 2-го тому, крім О. Гайової та А. Кравчука, долучилася також Львівська Богословська Академія. Перша книга другого тому має підзаголовок «Пастирське вчення і діяльність» і, відповідно, документи та матеріали тут згруповані у три розділи, залежно від теми, яка в них осмислюється:

1. Основи християнського суспільного життя (16 документів);
2. Звернення до окремих спільнот і груп (14 документів);
3. Застосування християнської етики до суспільно-політичної дійсності (34 документи).

Загалом том містить 64 документи. До першого розділу увійшли тексти, які висвітлюють загальні принципи християнського соціального життя. «У другому розділі подібні принципи скеровані до специфічних груп, і кожне звернення враховує специфічні потреби чи обов'язки даної групи, особливо важливі християнські соціальні вчення тощо. Третій розділ складається з документів, в яких на практиці застосовується християнську етику до конкретних проблем і питань, з якими зустрічався митрополит Андрей» [205, с. XI]. Перша книга другого тому складається з офіційних учень і пастирських послань митрополита А. Шептицького, більшість з яких були опубліковані за його життя. Деякі, перевидані пізніше окремою тематичною групою, зібрані тут уперше.

Відтак, документи, опубліковані в першій книзі другого тому («Церква і суспільне питання») відображають ідеї А. Шептицького про вплив держави на суспільство й Церкву. Також ці джерела містять роздуми митрополита Галицького про передумови об'єднання громади, народу навколо християнських та національних цінностей. Джерела, зібрані в цьому виданні, показують погляди А. Шептицького на державний устрій та різні політичні процеси у світі й в Україні, пов'язані з протистоянням ідеології християнства, з одного боку, та комунізму, шовінізму, нацизму, з іншого. Листи, пастирські послання, меморандуми та інші документи, зібрані у цій книзі, увиразнюють національно-патріотичні погляди митрополита

Галицького, його взаємини з провідними політичними й церковними діячами.

Друга книга другого тому «Церква і суспільне питання» складається з архівного епістолярію на соціальну тему – містить листування А. Шептицького з церковними та світськими особами. Книга поділена на 5 розділів:

1. 1899-1914. Соціальне питання в австрійському контексті (21 документ),
2. 1914-1923. Нові завдання під час та після Першої світової війни (59 документів),
3. 1923-1939. Змагання за справедливість у міжвоєнній Польщі (88 документів),
4. 1939-1941. Захист віри всупереч радянському атеїзмові (18 документів),
5. 1941-1944. Святість життя. Опір німецькій окупаційній владі (71 документ).

Всього в другій книзі другого тому налічується 257 документів (листів, промов, звернень, відозв, розпоряджень, заяв, чернеток та фрагментів неопублікованих промов...). Епістолярій А. Шептицького «заторкує різноманітні теми. До митрополита зверталися з численними життєвими питаннями та труднощами, шукали його порад і вказівок. Деколи звітувалися з виконаної праці, а також інформували про те, що робиться. Але, напевно, ці особи найчастіше очікували від митрополита духовної, моральної та матеріальної настанови й підтримки» [206, с. V].

До джерельної бази нашого дисертаційного дослідження також слід віднести збірку праць А. Шептицького «Твори морально-пасторальні» (том LVI-LVIII), видані Українським католицьким університетом ім. св. Климента Папи в Римі в 1983 р. Це видання містить документи, де вперше були перевидані «Пересторога перед комунізмом», «Пастирське послання еспанських єпископів» та «Заклик до покаяння у великий піст (р.2. Большевицька пропаганда)».

Також один важливий для висвітлення теми дисертаційного дослідження документ (Звернення А. Шептицького, М. Величківського,

А. Лівницького, М. Омеляновича-Павленка і А. Мельника до А. Гітлера про подолання антиукраїнської політики окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України, 14 січня 1942 р.) було знайдено в книзі «ОУН в 1942 році: Документи» (2006 р.). Цей лист не був опублікованим у вище згаданих виданнях, а він є важливим свідченням негативного ставлення А. Шептицького до ідеї німецького нацизму.

Документи, осмислені в дисертаційному дослідженні, дають змогу сформулювати комплексне уявлення про роль А. Шептицького в громадсько-політичному житті України, і їх можна згрупувати в такі тематичні блоки:

1. Пастирські послання А. Шептицького до українців (до вірних «Християнська робота» (2. 08. 1899 р.) [222]; до української інтелігенції (27. 01 - 9. 05. 1900 р.) [220]; про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії й Росії (25. 02. 1930 р.) [218]; до духовенства «Хто винен?» (березень 1934 р.) [303]; «Всеч. Духовенству і Вірним: Пересторога перед комунізмом» (липень-вересень 1936 р.) [294]; передмова до «Пастирського послання еспанських єпископів» (грудень 1937 р.) [302]; заклик до покаяння у великий піст (р. 2. Большевицька пропаганда), (лютий-березень 1938 р.) [297]; у справі переслідування Церкви на Холмщині (2. 08. 1938 р.) [301]; «Ідеалом нашого національного життя» (із декрету до духовенства, грудень 1941 р.) [296]; пастирське послання «Не убий» (21. 11. 1942 р.) [305]).
2. Звернення А. Шептицького до очільників та парламентів держав Європи («Меморандум до Австрійського уряду про майбутній устрій Української держави» (15. 08. 1914 р.) [201]; промова в австрійській Палаті Панів про перемир'я у Бересті Литовському (28. 02. 1918 р.) [245]; лист А. Шептицького до М. Хрущова про незаконні арешти духовенства й вірних (5. 03. 1941 р.) [283]; звернення А. Шептицького, М. Величківського, А. Лівницького, М. Омеляновича-Павленка і А. Мельника до А. Гітлера про подолання антиукраїнської політики

- окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України (14. 01. 1942 р.) [94]).
3. Листування митрополита Галицького з українськими громадсько-політичними діячами (лист митр. А. Шептицького про християнський патріотизм (11. 05. 1908 р.) [171]; лист митр. А. Шептицького до М. Тишкевича про майбутнє Української держави (2. 01. 1918 р.) [161]; лист дипломата УНР Михайла Тишкевича до митр. Андрея Шептицького про становище в Україні після революції (3. 01. 1918 р.) [158]; лист Г. Микитея до митр. А. Шептицького про суспільно-політичну ситуацію в Східній Галичині й Радянській Україні та необхідність самостійницької орієнтації (2. 02. 1918 р.) [157]; лист українських громадсько-політичних діячів до митр. Андрея Шептицького про участь молоді в українському національному русі (6. 09. 1930 р.) [184]; звернення закордонного бюро української радикально-демократичної партії до митр. Андрея Шептицького з повідомленням про голод в Україні (14.12. 932 р.) [95]; лист А. Волошина щодо створення Українського Патріархату (28. 07. 1941 р.) [177]; лист Маркіяна Дзеровича до митр. Андрея Шептицького про ознаки пожвавлення діяльності антинацистів у Німеччині; суперечки між угрупованнями Мельника і Бандери (19.10.1941 р.) [176]; лист митр. А. Шептицького до укр. православної інтелігенції від (3. 03. 1942 р.) [300]; лист голови УНО Тимоша Омельченка до митр. Андрея Шептицького про необхідність твердої організації українського національного життя в усіх його ділянках (квітень 1942 р.) [155]; лист митр. А. Шептицького до проф. В. Кубійовича про завдання української мистецької школи у патріотичному вихованні молоді (8.08.1942р.) [170]; лист митр. А. Шептицького до М. Кибальчича про необхідність порозуміння та взаємонаближення українців (5. 09. 1942 р.) [299]).
4. Лист митрополита Андрея до Папи Пія XII (про ситуацію в Архієпархії під час німецької окупації (29-31 серпня 1942 р.) [165].

5. Листи А. Шептицького до ієрархів Римо-католицької церкви (до кардинала Є. Тіссерана з описом церковно-релігійного життя в Галичині під радянською окупацією (26. 12. 1939 р.) [162]; до нунція Ротти в Будапешті про наслідки більшовицької окупації (30. 08. 1941 р.) [163]; до нунція Ротти про стан Львівської Архієпархії (7.11. 1941 р.) [164]; до римо-католицького архієп. Болеслава Твардовського про насильства поляків над українським населенням Львівської Архієпархії та осудженням національної ворожнечі (1941 р.) [277]; до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського з приводу ворожнечі між поляками та українцями (15. 11. 1941 р.) [284]; до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського про акти терору польських підпільних організацій проти українців (13. 09. 1943 р.) [285]; до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського про необхідність Пастирських листів українсько-польського єпископату до духовенства і вірних з закликом до порозуміння обох народів (18. 08. 1943 р.) [286]).
6. Листування ієрархів Української греко-католицької та Римо-католицької церков (лист о. Осипа Кладочного про відгуки на паст. послання з приводу подій на Холмщині (31. 08. 1938 р.) [154]; лист нунція Орсеніго до секретаря Стану кардинала Мальйоне про стан Львівської Архієпархії під більшовицькою окупацією (19. 01. 1940 р.) [172]; лист нунція Орсеніго до секретаря Стану кардинала Мальйоне про стан Львівської Архієпархії під більшовицькою окупацією (19. 06. 1940 р.) [173]; лист єпископа Григорія Хомишина до нунція Ротти в Будапешті про стан єпархії під більшовицькою окупацією (6. 08. 1941) [160]).
7. Листи українських греко-католицьких ієрархів та священників до А. Шептицького (лист Станиславівського єпископа Григорія Хомишина про потребу Пастирського послання з осудженням підпільних терористичних організацій (8. 11. 1943 р.) [182]; лист священника Романа Яценківа до митр. Андрея Шептицького з проханням допомогти організувати священників для Української Повстанської Армії та про

- розпорядження німецького командування розстріляти 500 українців й спалити два села (7. 07. 1944 р.) [179]).
8. Листи А. Шептицького до ієрархів Української православної церкви (до митрополита Іларіона Огієнка, архієпископа Холмського (21. 10. 1941 р.) [166]; до Варшавського православного митрополита Діонізія від (30. 12. 1941 р.) [167]; до православних Архієреїв в Україні (30. 12. 1941 р.) [168]; до православних Архієреїв у справі порозуміння українців різних віросповідань (березень 1942 р.) [169]).
 9. Декрети Архієпархіальних Соборів: із декретів та правил Архієп. Собору: «Праця над з'єдиненням Церков» (1940-1941рр.) [110]; декрет Архієп. Собору, 4. 3: – про релігійну єдність народу (1942 р.) [111]; декрет Архієрейського Собору «Про єдність» (10. 06. 1943 р.) [106].
 10. Спільні пастирські послання митр. А Шептицького та ін. єпископів до духовенства й вірних (з приводу вбивства Намісника А. Потоцького (01. 05. 1908 р.) [266]; про солідарність у громадському житті (11. 01. 1906 р.) [265]; про їхню участь у суспільно-політичному житті (грудень 1907 р.) [262]; про завдання Церкви і народу в післявоєнний період (21. 02.1918 р.) [264]; про жертви українського народу в українсько-польській війні (26.08.1919 р.) [261]; з приводу т. зв. «пацифікації» українського народу польськими цивільними властями (13.10.1930 р.) [267]).
 11. Проповіді, відповіді, звернення та промови митр. А. Шептицького (віدوزва до населення прикордонних сіл з приводу початку війни від (21. 08. 1914 р.) [56]; проповідь, проголошена перед вірними в Церкві Успення Пресвятої Богородиці після вступлення російських військ до Львова (9.09.1914) [247]; звернення «Слово до Української Молоді» (1932 р.) [98]; відозва до вірних Єпископату Галицької Церковної Провінції «Україна в передсмертних судорогах» (24. 07. 1933 р.) [54]; звернення до духовенства й вірних з закликом до праці для добра Української держави (5. 07.1941 р.) [96]; відповіді на питання православних українців про

можливості об'єднання укр. Церкви (травень 1942 р.) [57]; звернення «До тих, що виїжджають на роботи до Райху» (22. 12. 1942 р.) [99]).

12. Інші документи (звіт декана Бережанського деканату до М. О. про воєнні події на території парафії й деканату (16. 07. 1940 р.) [104]; текст заяви Української Національної Ради до німецького уряду про право українського народу на свою Державу (14. 08. 1941 р.) [273]; повідомлення часопису «Місіонар» про наслідки більшовицької влади в Галичині та відправлені Панахиди по закатованих органами НКДБ, (1941 р.) [228]).

Таким чином, відштовхуючись від згаданих вище видань матеріалів та документів, пов'язаних з висвітленням національно-патріотичних поглядів А. Шептицького, ми отримали змогу конструктивно й всебічно осмислити громадсько-політичні та державницькі ідеї митрополита Галицького. У роботі ми не робили посилання на першоджерела (архівні документи), які вже були передруковані у згаданих виданнях, оскільки праця упорядників архівних матеріалів мала на меті зробити їх доступними для науковців, створити своєрідну базу для нових досліджень.

1.3. Методологія та інструментарій дослідження

Методи дослідження в дисертаційній роботі зумовлені окресленими метою та завданнями, вони націлені сприяти комплексному та багатогранному осмисленню теми, висвітленню усіх аспектів проблематики, визначеної назвою дисертації. Методологічні засади досліджуваної нами теми ґрунтуються на принципах історизму, об'єктивності, науковості, які передбачають комплексне й ґрунтовне вивчення державотворчої концепції та патріотичних ідей А. Шептицького.

Дисертаційна робота базується на загальнонаукових методах аналізу та синтезу – через детальний аналіз пастирських послань, листів, меморандумів, декретів, написаних А. Шептицьким, окреслюється структура державницько-політичних ідей митрополита Галицького.

Важливим у роботі є метод системного аналізу, який базується на осмисленні послідовності подій та фактів для встановлення специфіки структурних зв'язків між проблемами, що досліджуються. За спостереженням Г. Лозко, його застосовують під час вирішення складних завдань етнодержавознавства, історії, регіоналістики, геополітики та ін. «Аналіз як метод дослідження включає в себе вивчення предмета за допомогою мисленнєвого або практичного розчленування його на складові (частини об'єкта, його ознаки, властивості, відношення). Кожна із цих частин аналізується окремо в межах єдиного цілого» [190, с. 31]. Завдяки використанню методу системного аналізу праці А. Шептицького у дисертаційному дослідженні розглядаються комплексно, вони чітко розподілені між розділами за хронологічним та тематичним принципами. Зокрема, щоб ґрунтовно проаналізувати бачення А. Шептицьким прийнятних для України державних моделей, необхідно зосередити увагу спочатку на теоретичному аспекті його праць, баченні митрополитом Галицьким пріоритетів у державному управлінні й суспільно-громадських процесах. Саме завдяки методу системного аналізу ми простежили трансформацію державницьких ідей А. Шептицького, їх вияв у період Австро-Угорщини, панування Польщі та СРСР, а також у часи панування нацистського режиму А. Гітлера на західноукраїнських землях.

Метод текстологічного аналізу використовувався в процесі вивчення змісту пастирських послань, листів, меморандумів, декретів, що стали об'єктом дослідження в роботі, опублікованих і віднайдених в архівах.

Застосовано в роботі і порівняльно-історичний метод, який включає в себе сукупність «пізнавальних засобів, процедур, які дають змогу виявити схожість і відмінність між явищами, що вивчаються, визначити їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням), загальне та специфічне в їхньому розвитку. Кожне порівняльно-історичне дослідження ставить конкретні пізнавальні цілі, які визначають коло джерел та особливості застосування способів зіставлень і порівнянь об'єктів дослідження та

встановлення ознак схожості й відмінності між ними» [190, с. 33].

Застосування порівняльно-історичного методу у даному дисертаційному дослідженні передбачає вивчення рецепції та осмислення А. Шептицьким історичних та політичних процесів в Західній Україні на тлі документів, історичних фактів та праць громадських та церковних діячів. Шляхом порівняння бачення митрополитом Галицьким різних державних, політичних, соціально-громадських структур ми отримали змогу комплексно висвітлити процес формування державотворчої концепції владики Андрея.

Порівняльно-історичний метод також використовувався під час аналізу змісту листування між А. Шептицьким та єп. І. Бучком, митр. Діонізієм, М. Дзеровичем, О. Кладочним, Г. Микитеєм, О. Назаруком, М. Тишкевичем, Є. Тіссераном, нунцієм А. Роттою, Папою Пієм XII, арх. І.Огієнком, проф. В. Кубійовичем, єп. Г. Хомишиним, Р. Яценківим тощо. Бачення різними політичними, релігійними та громадськими діячами тих самих історичних процесів та подій дало змогу увиразнити сутність та підвалини громадсько-державницької позиції митрополита Галицького. Аналіз епістолярного діалогу згаданих історичних осіб з А. Шептицьким базується на використанні порівняльно-історичного методу.

Історико-генетичний метод, застосований в роботі, дав змогу розглянути закономірності історичного розвитку, причини й наслідки тих чи інших історичних процесів, послідовний чи спорадичний вплив на них певних політичних та церковних персон. Використання історико-генетичного методу дало змогу з'ясувати реакцію представників Греко-католицької та Православної церков на суспільно-політичні процеси та події, що відбувалися в Україні в першій половині ХХ ст. Завдяки застосуванню історико-генетичного методу чітко простежуються причини критичного ставлення А. Шептицького та передової української інтелігенції до держав-завойовників (Російської імперії, Польщі, СРСР, Німеччини), осмислюються сутність антиукраїнської політики згаданих держав і закономірна реакція греко-католицького духовенства та свідомих українців на репресії під час

«пацифікації», «колективізації», терору більшовиків та нацистів.

У дисертаційному дослідженні використано також регіональний підхід, що дало змогу зосередити увагу на специфіці взаємостосунків представників різних політичних еліт та держав з А. Шептицьким, митрополитом Галичини, який представляв в першу чергу інтереси саме цієї частини України, впливаючи на її духовне, суспільне та економічне життя протягом 1899-1944 рр. Територія Галичини опинялася під владою різних держав у першій половині ХХ ст., а владика Андрей протягом всього свого митрополичого служіння відстоював інтереси її мешканців, викриваючи в листах до папи Пія XII, нунція А. Ротти, кардинала Є.Тіссерана реалії діяльності ворожих політичних режимів у Західній Україні. Хоча, безперечно, А. Шептицький вболівав не тільки за Галичину, його державотворчі погляди та ідеї стосувалася всієї України. Крім того, регіональний підхід передбачає вивчення історії не лише одного регіону, але й аналіз взаємодії історичних подій та персоналій різних регіонів країни.

Завдяки історико-типологічному методу висвітлено бачення А. Шептицьким відмінностей між різними державними моделями та політичними системами в історичному розрізі, акцентовано на їх перевагах та недоліках, на основі чого й формувалося бачення митрополитом Галицьким найкращої державної моделі, яку б можна було реалізувати в Україні.

У дисертаційному дослідженні послідовно використовується історико-біографічний метод задля ґрунтовного з'ясування взаємодії А. Шептицького і суспільства, визначення значимості його внеску в розвиток українського державотворення. Цей метод сприяв реконструюванню важливих історичних епізодів, дотичними до яких був митрополит Галицький, а також дав змогу простежити біографічні факти, побачити особистісні якості, риси характеру владика Андрея, котрі зумовлювали його дипломатичну, суспільно-громадську та релігійну й екуменічну діяльність.

Дана дисертаційна робота ґрунтується і на компаративістському методі

– державотворчі ідеї митрополита Галицького аналізуються у світлі сучасних українських політичних реалій, проводяться типологічні паралелі між ідеологіями політичних сил та партій, які впливали на розвиток України в першій половині ХХ ст. й впливають зараз. Зокрема, маємо на увазі послідовне продовження політики Російської імперії стосовно України лідерами Радянського Союзу, а згодом – сучасної Російської Федерації. На компаративістському методі ґрунтується другий підрозділ третього розділу, де шляхом аналізу листа іспанських єпископів проводяться типологічні паралелі між терором і диктатурою більшовиків у Іспанії та Україні, осмислюються комуністичні концепції й сценарії, задіяні в країнах Європи, їх наслідки та вплив на духовність та розвиток націй.

Сутність комплексного методу, використаного в роботі, полягає в тому, що ідеї державотворення А. Шептицького розглядаються крізь призму його політичних, церковних, патріотичних, національно-просвітницьких поглядів.

У дисертаційному дослідженні використана національно-екзистенційна методологія – це «альтернативний методологічний підхід до вивчення глобальних проблем, що ґрунтується на природному засадничому принципі: причину всіх політичних, економічних та культурологічних явищ потрібно шукати в етнічному» [190, с. 35]. Відтак, акцентуємо на тому, що причини політичних та суспільних явищ, розглядаються А. Шептицьким в його листах та посланнях крізь призму ментальності українців. Владика Андрей наголошує на важливості національної свідомості та патріотизмі як чинниках формування сильної держави, окреслює відмінності ціннісних категорій та національних характерів народів й сформованих та реалізованих ними політичних стратегій у державотворенні й веденні воєн. Національно-екзистенційна методологія дала змогу простежити становлення державотворчої концепції та патріотичних ідей митрополита Галицького на основі постулатів християнства (вірі в Бога, любові до ближнього...) та прагненні відродити найкращі традиції гетьманської держави, що мало сприяти побудові міцної Хати-Батьківщини для українців.

Важливим для написання дисертаційного дослідження є метод верифікації. «Верифікація – логіко-методологічна процедура встановлення істинності наукової гіпотези або будь-якого конкретного наукового твердження на підставі їхньої відповідності емпіричним даним або теоретичним положенням. [...] Твердження, що не верифікуються, відносять до фальсифікації» [190, с. 34]. Нами було використано метод верифікації задля спростування тверджень радянських вчених про світогляд та діяльність А. Шептицького. Піддано верифікації бачення митрополитом Галицьким ідеології та діяльності комуністів, нацистів, польських шовіністів, а також сформовано в роботі образ А. Шептицького як свідомого українського патріота й дипломата. Методом верифікації розвінчано негативний образ митрополита Галицького, сформований за часів СРСР.

Логічний та історико-системний методи сприяли дослідженню формування державницьких та екуменічних ідей А. Шептицького у розрізі історичних подій та діяльності політичних та релігійних еліт Австро-Угорщини, Російської імперії, Польщі, гітлерівської Німеччини.

Специфіка дисертаційного дослідження передбачає необхідність з'ясування значення використаних у роботі термінів.

Екуменізм (грец. οἰκουμένη, буквально означає «заселений світ») трактується як ідеологія співпраці, взаєморозуміння та єдності між християнами різних конфесій (в першу чергу греко-католиків та православних). Екуменічний рух ставить перед собою завдання краще пізнати всі Церкви і їхнє вчення, звертаючи увагу на об'єднувальні елементи, прагне усунути ворожі міжконфесійні стосунки між християнами, започаткувати спільну діяльність у тих ділянках, де вона можлива й необхідна; сприяти як психологічному зближенню різних християнських спільнот, так і богословському.

Комунізм (від лат. communis та фр. communisme – спільний, загальний) – політична ідеологія, заснована на ідеї суспільства загальної рівності та свободи, суспільної власності на засоби виробництва та безгрошового

перерозподілу майна. В умовах однопартійної системи в СРСР Комуністична партія володіла монопольним правом на політичну владу, що сприяло встановленню в країні тоталітарного режиму, здійснення репресій та геноциду.

«Пацифікація» (від лат. *pacificatio* – утихомирення) – позазаконна адміністративно-репресивна поліцейська акція державної влади II-ї Речі Посполитої проти українців Галичини, яка тривала впродовж 16 вересня – 30 жовтня 1930 р. і охопила 16 повітів Львівського, Станіславського й Тернопільського воєводств. «Пацифікація» проводилася урядом Польщі на чолі з головою уряду Ю. Пілсудським та міністром внутрішніх справ Ф. Славой-Складовським. Згідно з історичними фактами, «пацифікації» було піддано близько 750 сіл, 250 з яких зазнали важких матеріальних втрат і руйнувань. Офіційні польські дані підтверджували «пацифікацію» лише щодо 450 сіл (10 % усіх сіл Галичини). Каральні дії польського уряду здійснювалися поліційними та військовими підрозділами за допомогою місцевої влади.

Нація (від лат. *natio* – рід, плем'я) – спільнота людей, об'єднана певною назвою, мовою, ментальністю, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей.

Націоналізм – це світогляд, в основі якого лежить ідея розвитку нації. Націоналізм визнає націю і любов до неї, як явища постійні, притаманні людській природі, він передбачає любов до рідної країни (з грецької це слово означає «батьківщина»), тобто відданість батьківщині. Головною в націоналізмі є ідея державності та незалежності, самостійності. Але держава – не самоціль, а форма й засіб організації повноцінного життя народу. Народ, у свою чергу, – це не тільки корінний етнос, а й усі етнічні меншини. І дійсний (а не змішаний із шовінізмом, з його намаганнями довести виключність та зверхність «своїї» зростаючої етнонації) націоналізм обстоює право на державність усіх (як корінних, так і некорінних) етнічних

угруповань народу. Український націоналізм має певну політичну ідеологію, що ставить за мету та завдання розвивати державу у дусі національному, патріотичному та захищати інтереси суспільства. Серед українських націоналістів варто назвати: Д. Донцова, Л. Юркевича, М. Грушевського, І. Франка, Л. Українку, М. Міхновського, Є. Коновальця, С. Бандеру, Р. Шухевича...

Нацизм (від нім. Nazi, скорочене від National Socialist) – ідеологія і практика німецького націонал-соціалізму. Націонал-соціалізм (від нім. Nationalsozialismus; синоніми – "нацизм", "германський фашизм") – політичний тоталітарний рух, який оформився у Німеччині та Австрії після Першої світової війни і ґрунтувався на ідеях герм. експансіонізму та реваншизму, вождизму (фюрерства), екстремістського націоналізму, ксенофобії, антисемітизму та вищості "арійської раси". Набув практичного втілення в діяльності Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (1919–1945 рр.), очоленої А. Гітлером. Після приходу націонал-соціалістів до влади в Німеччині в 1933 р. ними була побудована тоталітарна держава, яка розв'язала Другу світову війну. Після поразки Німеччини (1945 р.) націонал-соціалізм був засуджений Нюрнберзьким трибуналом (1946 р.) як "злочин проти миру і проти людяності".

Патріотизм передбачає гордість за матеріальні і духовні досягнення свого народу, своєї Батьківщини, бажання збереження її характерних особливостей, її культурного надбання і співставлення себе з іншими членами свого народу, постійна готовність підкоряти свої особисті інтереси інтересам загалу, в якому живеш, та захищати інтереси своєї громади, народу в цілому. Виділяють два рівні патріотизму: загальнодержавний і як програма політичних партій, еліт, лідерів. Загальнодержавний патріотизм (близький А. Шептицькому) реалізується за допомогою державної політики, базується на національній ідеї, пріоритетах держави, комплексі національної психіки та формує архетип нації. Український патріотизм у розумінні А. Шептицького має базуватися на засадах християнської моралі і бути

позбавленим будь-якого шовінізму.

Поняття «шовінізм» є антиподом патріотизму, інколи його називають крайнім націоналізмом. Шовінізм проповідує національну і расову винятковість, що розпалює національну ворожнечу і ненависть, один народ шанує й поважає тільки себе, ставиться з презирством до інших народів, не визнає прав інших народів. Особливо яскравим приклад розквіту шовінізму є гітлерівська Німеччина. Німецькі шовіністи дотримувалися концепцій поділу націй на вищі, яким належить право на розгортання своїх сил в галузі політичного, культурного й економічного життя, і нації нижчі (унтерменші), що ніяких прав не мають і можуть бути найжорстокішими способами експлуатовані, навіть винищені народом «вищої раси», коли це буде в його інтересах. Як відомо, цю жахливу «теорію» німці з властивою їм послідовністю реалізували на практиці під час Другої світової війни.

Інший характер має московський шовінізм. В основі його «теорія», що сягає корінням XV-го століття, і в своїй основі має концепцію Москви, як «Третього Риму». Суть її полягає в тому, що російський народ нібито має право керувати іншими народами в житті політичному, культурному та релігійному. Ця теорія лягла в основу політики московських царів, російських імператорів, влади СРСР. Політику московських царів продовжили більшовики, і вона була не менш жорстокою, як політика німецьких націонал-соціалістів. Різними були лише гасла шовіністів: націонал-соціалісти нищили людей відверто, а більшовики – прикриваючись гаслами про щасливе, радісне і вільне життя в СРСР.

Висновки до розділу 1

Отже, діяльність А. Шептицького постійно була об'єктом уваги громадських діячів, політиків, священників різних обрядів та науковців. Протягом ХХ ст. об'єктивно оцінили внесок митрополита Галицького в розбудову Української держави й Церкви вчені діаспори, їх міркування були цілковито протилежними тим характеристикам, які давали А. Шептицькому

радянські історики (називаючи митрополита Галицького прислужником українського буржуазного націоналізму та захисником інтересів II Речі Посполитої).

У наукових розвідках українських громадсько-політичних діячів першої половини ХХ ст. та дослідженнях вчених діаспори об'єктивно оцінено громадсько-політичні переконання митрополита Галицького, проаналізовано його різнобічну освітню, культурну та політичну діяльність. А.-М. Базилевич, С. Баран, Б. Боцюрків, К. Королевський, В. Лаба, І. Лисяк-Рудницький, Л. Цегельський та інші дослідники акцентували на вагомості впливу Владика на процес національно-визвольної боротьби українців та реалізацію державницьких інтересів українського народу.

Новою віхою у дослідженні багатогранної діяльності Глави Української греко-католицької церкви А. Шептицького стали праці сучасних вчених, які з'явилися після проголошення незалежності України в 1991 р. У дослідженнях Л. Гентош, Я. Заборовського, В. Марчука, М. Мариновича, В. Сергійчука та інших науковців зримо окреслюється величезний вклад митрополита А. Шептицького у формування національної свідомості українців, розбудову УГКЦ як підґрунтя державності. Вчені наголосили на баченні А. Шептицьким ролі Української греко-католицької церкви у процесі виховання свідомих громадян, підростаючого покоління, здатного робити зважений, обдуманий вибір за різних політичних систем та обставин.

Доробок А. Шептицького комплексно й під різними кутами зору було розглянуто в дисертаційних дослідженнях, які з'явилися останнім часом в Україні: Л. Крупа осмислив вплив митрополита Андрея на суспільно-культурні явища в Галичині; Я. Білас та Г. Гладка розглянули роль А. Шептицького у процесі національно-визвольної боротьби українців; Н. Прокоп вивчала діяльність митрополита Галицького, спрямовану на становлення українського державотворення в контексті європейської та української духовної і правової культури. У цих дослідженнях об'єктивно

переосмислено громадсько-політичну діяльність А. Шептицького, увиразнено його внесок у розбудову української державності.

У працях зарубіжних і вітчизняних вчених зримо окреслюється величезний вклад митрополита А. Шептицького у процес українського державотворення та зростання свідомості українського народу.

Дисертаційне дослідження базується на вже опублікованих та архівних матеріалах, що відображають світогляд А. Шептицького, його державницькі ідеї та патріотичні переконання. Основою джерельної бази дисертаційного дослідження стали документи фонду А. Шептицького, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові й були або не опубліковані, або опубліковані неповністю (зокрема, це документи фонду 358 (описи 1т та 3т). Крім цього, було опрацьовано фонд 201 «Греко-католицька митрополича консисторія» та фонд 408 «Греко-католицький митрополичий ординаріат».

Великим позитивом є те, що значна частина архівних документів із фондів А. Шептицького, вже перевидані й опубліковані окремими виданнями, що дає змогу сучасним дослідникам системно й комплексно осмислити пастирську й громадсько-політичну працю митрополита Андрея. Зокрема, було опрацьовано пастирські послання А. Шептицького, опубліковані в Римі під назвою «Твори морально-пасторальні» (том LVI-LVIII, 1983 р.). Основою джерельної бази дисертаційного дослідження стали також документи та архівні матеріали, зібрані і впорядковані А. Кравчуком та О. Гайовою, які були опубліковані у Львові у 2-х томах і 3-х книгах (у 1995, 1998 і 1999 рр.) під назвою «Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність. Документи і Матеріали». Це перші видані в Україні архівні матеріали, автором яких є митрополит А. Шептицький та його респонденти. Вони були оприлюднені після 50-ти років офіційної ліквідації УГКЦ. Члени редакційної колегії віднайшли, ідентифікували й класифікували тексти пастирських послань, листів та інших праць митрополита Галицького, які зберігаються в архівах і бібліотеках не тільки України, але й за кордоном. До

джерельної бази також варто віднести книгу «ОУН в 1942 році: Документи» (2006 р.), окремі публікації якої засвідчують негативне ставлення А. Шептицького до політики нацизму.

Джерела, осмислені в дисертаційному дослідженні, дають змогу сформуванню комплексного уявлення про роль А. Шептицького в громадсько-політичному житті України

Методи дослідження використані у дисертаційній роботі сприяли багатогранному висвітленню теми наукової роботи. У дисертаційній роботі використано метод системного аналізу, порівняльно-історичний, історико-генетичний, історико-типологічний, історико-біографічний, історико-системний, компаративістський, комплексний методи, а також метод верифікації та національно-екзистенційна методологія, які дали змогу багатоаспектно й ґрунтовно проаналізувати державотворчу концепцію та національно-патріотичні погляди А. Шептицького. Важливим для розуміння матеріалу дисертації є окреслення логічного інструментарію дослідження, який включає поняття «екуменізм», «комунізм», «нація», «націоналізм», «нацизм», «патріотизм», «пацифікація», «шовінізм».

Список використаних джерел до розділу 1

1. Альчук М. Людиновимірність творчості Андрея Шептицького. Соціогуманітарні проблеми людини. Журнал. 2015. № 8. С. 55-61.
2. Андрухів І. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40-80-х роках ХХ століття: Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. 432 с.
3. Андрушко В., Лучків М., Волошин Л. Вчення Андрея Шептицького про божу любов і милосердя – основа оновлення суспільства. Соціогуманітарні проблеми людини. Журнал. 2015. № 8. С. 78-86.
4. Бабенко Л. Митрополит Андрей Шептицький на зламі суспільно-політичних альтернатив початкового періоду радянизації західноукраїнських земель. Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. Вип. І.: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / [за загальною ред. д.філос.н. А. Колодного (гол. ред.), д.і.н. О. Реснта, д.філос.н. П. Яроцького, д.філос.н. Я.Филипович, д.філос.н. С. Кияка]. Івано-Франківськ-Київ, 2008. С.165-171.
5. Базилевич А.-М. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького / Торонто: Українське Богословське Наукове Товариство, 1965. 237 с.
6. Баран О. Митрополит Андрей Шептицький і його екуменічні ідеї // Український історик. 1-4 (120-123). Нью-Йорк, Торонто, Київ, Львів, Мюнхен, 1994.
7. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність / Мюнхен: Вернигора, 1947. 151 с.
8. Басараб В. Національно-патріотичні ідеї А. Шептицького (на основі праці «Пересторога перед комунізмом») // Держава у теорії і практиці українського націоналізму. Матеріали VI Всеукраїнської конференції з міжнародною участю. Івано-Франківськ, 26-27 червня 2015 р. / Наук. ред. О. Сич. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 16-27.

9. Басараб В. Осмислення А. Шептицьким сценарію більшовицького перевороту в Іспанії (на основі передмови А. Шептицького до «Пастирського послання еспанських єпископів») // Матеріали II Міжнародної науково-практичної е-конференції «Мультидисциплінарні академічні дослідження і глобальні інновації: гуманітарні та соціальні науки» (MARGINSS 2016), 28-29 липня 2016 року, м. Київ). Київ, КНЛУ, 2016. С. 22-24.
10. Басараб В. Основи російської ментальності та православної церкви крізь призму екуменічних ідей А. Шептицького // Актуальні проблеми політичної науки. Ужгород, 2017. Вип. 1. С. 91-97.
11. Басараб В. Проблема єдності Церков у світлі екуменічних ідей митрополита А. Шептицького // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії УПЦ КП «Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії» (18.05.2017). Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ΕΙΚΩΝ, 2017. С. 27-34.
12. Басараб В. Революційні процеси 1917-1921 рр. в Україні крізь призму послань митрополита Андрея Шептицького // Література та культура Полісся. Вип. 87. Серія «Історичні науки». № 7. Ніжин: НДУ ім. Гоголя, 2017. С. 130-140.
13. Басараб В. Причини українсько-польського протистояння 1930-1943 рр. крізь призму листів та пастирських послань Андрея Шептицького // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Посвіт, 2018. Спеціальний випуск 3. С. 285-295.
14. Басараб В. Перспективи та реалії становлення незалежної України крізь призму політичних ідей А. Шептицького // Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16-17 квітня 2018 року). Ужгород: «Гельветика», 2018. С. 355-359.

15. Басараб В. Викриття А. Шептицьким антигуманної комуністичної ідеології в Європі // Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Cluj Napoca: Editura Econ Transilvan, 2018. S. 125-135.
16. Басараб В. Державницькі ідеї Андрея Шептицького в період Другої світової війни: концепція незалежності України та засудження політики Гітлера // IX Міжнародний конгрес українців. Історія. Збірник наукових статей. НАН України, ІМФЕ ім. Рильського. Київ, 2018. С. 145- 157.
17. Басараб В., Вегеш М. Дві постаті з історії української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошин. Ужгород: видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 210 с.
18. Басараб В., Вегеш М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького. Ужгород, 2003. 112 с.
19. Батій Я. Андрей Шептицький. Харків: «Фоліо», 2016. 119 с.
20. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878 - 1964 рр.): автореф. дис. д-ра іст. наук: 09.00.11; Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. К., 2009. 40 с.
21. Бистрицька Е. Українське православ'я та екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в роки Другої світової війни. Українське релігієзнавство. 2002. № 23. С. 45-55.
22. Білас Я. Боротьба Митрополита Андрея Шептицького за утвердження ЗУНР (1918–1923 рр.) // Українське релігієзнавство. № 22. Київ, 2002. С. 107–113.
23. Білас Я. Екуменізм Андрея Шептицького і проблема суверенності нації // Історія релігій в Україні. Кн. 1. Львів, 1999. С. 45–48.
24. Білас Я. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: Автореф. дис. канд. іст. наук: 09.01.11; Ін-т філос. Ім. Г.С. Сковороди НАН України. К., 2003. 23 с.
25. Білас Я. Парламентська діяльність митрополита А. Шептицького // Українське релігієзнавство. №23. Київ, 2002. С.67-75.

26. Білас Я. Ставлення митрополита Андрея Шептицького до теорії та практики українського національно-визвольного руху (20– 30 – ті роки ХХ ст.) // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки Вип. 2. Львів, 2000. С. 131–139.
27. Білас Я. Християнство в етнокультурі та національному відродженні Українців // Християнство і культура. Київ–Тернопіль, 1998. С. 8–11.
28. Бліхар В. Соціально-філософські погляди Андрея Шептицького. Автореферат дис. ... канд. філософ. наук. Спеціальність 09.00.05 – Історія філософії. Львів, 2006.
29. Боляновський А. Дивізія «Галичина»: історія. Львів, 2000. 528 с.
30. Боляновський А. Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція Митрополита Андрея Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941–1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів). Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Київ, 2016. С. 7-70.
31. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. 268 с.
32. Бриндак І. Митрополит Андрей Шептицький і рух ОУН-УПА [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<http://sde.org.ua/zmi/zvoda/item/2246-mytropolyt-andrej-sheptyckyj-i-rukhou-oun-upa.html>
33. Бубенщиков В. Роль Греко-Католицької Церкви в етнічному розвитку українського та білоруського народів: порівняльний аналіз: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.11; НАН України. Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди. К., 2006. 18 с.
34. Бура І., Паскевич О. Андрей Шептицький: сповнення блаженств. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу “Свічадо”, 1994. 48 с.
35. Вавжонек М. Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії. Рим, PP Basiliani – via San Giosafat 8 (Aventino), 2006. 230 с.

36. Вассиян Ю. До головних засад націоналізму // Націоналізм. Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 2000. С. 97-210.
37. Васьків А. Митрополит Андрей Шептицький про проблеми політичної теорії та практики // Різдво Христове 2000. Статті й матеріали. Львів: Логос, 2001. С.192-195.
38. Васьків А., Васьків Л. Митрополит А. Шептицький про теоретичні засади політики. Соціогуманітарні проблеми людини. 2015. №8. С. 41-48.
39. Ващенко Г. Виховання любови до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм). Лондон, 1954. 40 с.
40. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, вихователів, молоді і батьків / Пед. Т-во ім. Г. Ващенка. 3-є вид. Полтава : Полтав. вісн., 1994. 191 с.
41. Вегеш М. Андрей Шептицький (1865–1944). Вчені, письменники і політичні діячі про Україну: (Збірник наукових праць) / Ужгородський державний університет, Ужгородське культурно-освітнє і благодійницьке товариство «Карпатське братство». Ужгород, 1996. Вип. 2. С. 59–85.
42. Вегеш М. Громадсько-політична, церковна і культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького; Ужгородський державний університет. Ужгород, 1998. 149 с.
43. Вегеш М. Митрополит Андрей Шептицький: історіографічні аспекти. Проблеми української історіографії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу «Український історик» (2 березня 1996 р.). Мукачево: Елара, 1996. С. 80–88.
44. Вегеш М. Провідник українського національного відродження [Рец. Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького. Ужгород: Гражда, 2019. 232 с.]. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т, Ф-т історії

- та міжнародних відносин»; [Редколегія: Ю. Данилець (головний редактор та ін.)]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2019. Вип. 1 (40). С. 235-237.
45. Вегеш М., Остапець Ю. Роль митрополита Андрея Шептицького у налагодженні громадсько-культурних взаємин Закарпаття і Галичини в міжвоєнний період. Актуальні та малодосліджені проблеми історії України / Ужгородський державний університет, кафедра політології. Ужгород, 1998. Вип.1. С. 12–14.
46. Вегеш М., Остапець Ю., Хоменко О. Громадсько-політична, церковна і культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького. Ужгород, 1998. 149 с.
47. Вегеш М., Росак В., Хоменко О. Культурно-освітня, виховна та наукова діяльність митрополита Андрея Шептицького. Carpathica–Карпатика: Історія і культура Карпат: (До 10-річчя утворення НДІ Карпатознавства) / Ужгород. націон. ун-т, НДІ Карпатознавства. Ужгород, 2002. С.239–271.
48. Вегеш М., Хоменко О. Екуменічні ідеї митрополита Андрея Шептицького та діяльність по їх реалізації. Carpathica–Карпатика: Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в ХІХ–ХХ століттях. Ужгород: Вид-во «Два кольори», 2001. Вип.10. С. 278–312.
49. Вегеш М., Фенич В. У Храмі Святого Юра (Андрей Шептицький – церковний діяч) // Верховина. 1994. 26 квітня.
50. Великі Українці: митрополит Андрей Шептицький, патріарх Йосиф Сліпий // Музейний провулок. 2009. № 3. С. 176-178.
51. Верига В. Дорогами Другої світової війни: Дивізія «Галичина» . Торонто, 1998. 345 с.
52. Верига В. За рідний край, за нарід свій, або Хто такі дивізійними? К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. 288 с.
53. Винник Н. Постать Андрея Шептицького в оцінці сучасних українських істориків. Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослів'я.

- Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 40-46.
54. Відозва до вірних Єпископату Галицької Церковної Провінції «Україна в передсмертних судорогах» (1933 р., липня 24, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 477-478.
55. Відозва митр. Андрея Шептицького до народу з приводу вбивства дир. гімназії Івана Бабія (1934 р., серпня 2, Підлюте) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 480-481.
56. Відозва митр. Андрея Шептицького до населення прикордонних сіл з приводу початку війни (1914 р., серпня 21, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. – Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 443-444.
57. Відповіді митр. Шептицького на питання православних українців про можливість об'єднання укр. Церкви (1942 р., травень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 419-433.
58. Відповідь митр. Андрея Шептицького на анкету «Pszeglądu Powszechnego» про українсько-польські відносини (1916 р., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 640-642.

59. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
60. Волинець О. Екуменічні ініціативи Митрополита Андрея Шептицького // Політичні науки. Львів : Lviv Politechnic Publishing House, 2017. Vol 3. No 1. С. 13–18.
61. Гайковський М. Велике протистояння: опір Греко-Католицької Церкви більшовицькому окупаційному режимові. Київська Церква. 1999. № 5. С. 25-30.
62. Гайковський М. Митрополит А. Шептицький у радянській післявоєнній історіографії // Богословія. 1991. Т. 55. С. 144-156.
63. Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького // Київська Церква. 2001. № 1-3. С. 32-48.
64. Гель І. Митрополит Андрей Шептицький і українська національна ідея // Літературна Україна. 1996. 8 лютого.
65. Генік Л. Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни // Карпати: людина, етнос, цивілізація. 2012. №4. С. 129-136.
66. Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів: ВНТЛ Класика, 2015. 596 с.
67. Гентош Л. Постать митрополита Шептицького в українських та польських наукових виданнях останнього десятиріччя // Україна модерна / За ред. В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. К.: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. Ч. 8. С. 179-210.
68. Гентош Л. Ставлення митрополита Андрея Шептицького до «пацифікації» 1930 р. // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://uamoderna.com/images/archiv/21/UM-21-Hentosh.pdf>
69. Гентош Л. Ставлення митрополита ГКЦ А. Шептицького до В.Липинського та гетьманського руху в 1920 –1930-ті роки // Вісник

- Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2016. Вип. 2. С. 13-16.
70. Гладка Г. Антикомуністична діяльність А. Шептицького напередодні II світової війни // Історія України. 1999. Київ. № 19. С. 5.
71. Гладка Г. Державотворча концепція митрополита А. Шептицького в період Першої світової війни // Нова політика. 1999. № 2. С. 56-59.
72. Гладка Г. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899 - 1939 рр.) : Автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 ; Чернів. держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2000. 18 с.
73. Гладка Г. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті українсько-польських відносин в Галичині у ХХ ст. : Матеріали міжнар.наук.-практ.конф. "Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.". Івано-Франківськ, 1997. С. 148-151.
74. Головин Р. Владика Андрей // Україна. 1990. № 40. С. 8-11.
75. Грабовецький В. Андрей Шептицький // Нариси історії Прикарпаття. Т. XIII. Івано-Франківськ, 1995. С. 190-195.
76. Гречанюк Н. Культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини. 2013. Вип. 12. С. 272-275.
77. Гриньох І. Слуга Божий Андрей – благовісник єдності. Мюнхен: Бібльос, 1961. 220 с.
78. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріархат, 1992. № 5. С. 23-25.
79. Гуркіна С. Митрополит Андрей (Шептицький) у період німецької окупації Галичини: найновіша історіографія питання (1989-2000 роки) // Ковчег. Львів, 2001. Ч. 3. С. 563-565.
80. Гуркіна С. Митрополит Андрей Шептицький в останні три місяці свого архиєрейського служіння // Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність : зб.

- наук. пр. / [гол. ред. В. М. Хмарський]. Одеса ; Львів : Каф. історії України істор. фак-ту Одес. нац. ун-у ім. І. І. Мечникова, 2007. С. 24–34.
81. Дашкевич Я. Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури. 2-ге вид., виправл. й доповн. Львів, 2007. С. 624-626 : Андрей Шептицький.
82. Декрет митр. Андрея Шептицького «Про Ліберальну Совість» (3 декретів Львівського Архиепархіального Собору 1942 року) (1942 р., квітня 30, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 227-242.
83. Державник, мислитель, богослов: матеріали міжнар. наук, конф., присвяченої 60-річчю від дня смерті Митрополита Андрея Шептицького (Київ, 2 листопада 2004 р.). К.: Укр. вид. спілка, 2005. 216 с.
84. Дмитрук К. Безбатченки. Правда про участь буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР. Львів: Каменярь, 1974. 238 с.
85. Дмитрук К. В одній імперіалістичній упряжці: Антинародна суть так званого «союзу» українського буржуазного націоналізму і уніатства. К.: Знання, 1982. 49 с.
86. Дмитрук К. Під штандартами реакції і фашизму. Крах антинародної діяльності уніатської та автокефальної церков. К.: Наукова думка, 1976 р. 384 с.
87. Добош О. Діяльність митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1939-1944 рр. / Олександр Добош [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/history/16515-diyalnist-mitropolita-andriya-sheptickogo-ta-kerovanoyi-nim-ukrayinskoyi-greko-katolickoyi-cerkvi-u-1939-1944-rr-chastina-druga.html>

88. Добош О. (протоіерей). Митрополит Андрій Шептицький : період становлення і сходження на митрополичий престол (1865-1900 рр.) // Труди Київської Духовної Академії. 2010. № 12. С. 154-161.
89. Добричев В. В тіні Святого Юра. Львів: Каменярь, 1970. 216 с.
90. Доповідь єп. Йосипа Сліпого на Архієп. Соборі «Стан нез'єдиненої Церкви в Союзі Радянських Республік перед війною 1941», (1941 р., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 347-357.
91. Дорошенко В. Великий митрополит (пам'яті Митрополита Шептицького): спогади і нариси. Йорктон: Друкарня «Голосу Спасителя», 1958. 56 с.
92. Заборовський Я. Митрополит Андрей Шептицький: нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865-1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. 64с.
93. Загребельний І. Владика Андрей – князь Церкви і народу [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ugcc.kharkiv.ua/vladika-andrey-knyaz-tserkvi-i-narodu/>
94. Звернення А. Шептицького, М. Величківського, А. Ливицького, М. Омеляновича-Павленка і А. Мельника до А. Гітлера про подолання антиукраїнської політики окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України (від 14 січня 1942 року) // ОУН в 1942 році: Документи. / Упорядники: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. С. 28-31.
95. Звернення закордонного бюро української радикально-демократичної партії до митр. Андрея Шептицького з повідомленням про голод в Україні та проханням допомогти відрядити рятункову комісію у Радянську Україну (1932 р., грудня 14, Прага) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів:

- Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 837-838.
96. Звернення митр. Андрея Шептицького до духовенства й вірних з закликом до праці для добра Української держави (1941 р., липня 5, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 924.
97. Звернення галицьких суспільно-політичних, наукових, просвітніх і спортивних товариств з закликом до більш тісного об'єднання католицької церкви з суспільно-політичними організаціями для боротьби проти комунізму і сектантства // ЦДІАУЛ. Ф. 358, Оп. 3т. Спр. 307, 6 арк., 1938 р.
98. Звернення митр. Андрея Шептицького п. з. «Слово до Української Молоді» (1932 р., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 358-362.
99. Звернення митр. Шептицького «До тих, що виїжджають на роботи до Райху» (1942 р., грудня 22, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 384-389.
100. Звернення митр. Шептицького про Тиждень З'єдинення Церков (1942р., січня 17, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 333.
101. Звернення Ректорату Богословської академії до Комітету для Релігійних Справ при Р.Н.К. СРСР у Москві з проханням звільнити від

- військової служби семінаристів (1944 р., серпня 15, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 1021-1022.
102. Звернення Української Парламентарної Репрезентації до митр. Андрея Шептицького з приводу погіршення політичного становища українського народу (1932 р., грудня 6, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 835-836.
103. Звернення управи села до митр. Андрея Шептицького про заборону німецькою владою виїздити на Поділля голодуючому населенню за продуктами та проханням допомогти відмінити рішення (1942 р., березня 25, с. Голобутів, р-н Стрийський) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 971-972.
104. Звіт декана Бережанського деканату до М.О. про військові події на території парафії й деканату (1940р., липня 16) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 908.
105. Звіт митр. Андрея Шептицького для о. Д. Дженоккі про стан Львівської Архієпархії (1923 р., лютого 12, Рим) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 715-728.
106. З Декрету Архієрейського Собору «Про єдність» (від 10 червня 1943 року) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан

- «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 389-394.
107. З Протоколу Архієп. Собору: «Праця над з'єдиненням Церков» (1940 р., травня 23, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 338-339.
108. З протоколу сесії першого після встановлення Радянської влади Львівського Архієпархіального Собору (1944 р., вересня 7, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 1022-1023.
109. Ідзьо В. Митрополит Андрій Шептицький на шпальтах російської преси та часопису українців Росії «Украинская Жизнь» у 1914-1917 роках; М-во освіти і науки України, Наук-дослід. ін-т українознавства. Львів : Сполом, 2007. 50 с.
110. Із декретів та правил Архієп. Собору: «Праця над з'єдиненням Церков» [1940-1941], Львів / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 342-346.
111. Із Декрету Архієп. Собору, 4.3: - про релігійну єдність народу (1942 р., б.д., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 371-382.
112. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій

- території України в роки Великої Вітчизняної війни. К.: Політвидав України, 1986. С. 224-243.
113. Із статті митр. Шептицького «Дві ментальності (православна і католицька)» (1926 р., травня 6, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 201-203.
114. Історичні постаті Галичини ХІХ-ХХ ст. / Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. 4.8. Нью-Йорк - Париж - Сідней - Торонто, 1961. 247 с.
115. Кавацюк Д. Пастирські послання митрополита Андрея Шептицького про участь духовенства і вірних у виборах до австрійського парламенту і Галицького сейму на початку ХХ ст. Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 130-135.
116. Кам'янський П. Митрополит Андрей Шептицький та єпископ Григорій Хомишин в боротьбі за українську церкву і державність у першій половині ХХ століття // Схід. 2006. № 4. С. 66-70.
117. Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 832 с.
118. Кашуба М. Більшовизм у трактуванні Андрея Шептицького. Соціогуманітарні проблеми людини. 2015. № 8. С. 16-24.
119. Кекош О. Просвітницька діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті духовного становлення сучасної молоді // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. Тернопіль: ТНПУ, 2013. № 1. С. 25–30.

120. Клюнь Р. Діяльність митрополита Андрея Шептицького часів Другої світової війни в українській історіографії // Інтелігенція і влада : матеріали 5-ї Всеукр. наук. конф. Одеса, 2009. Ч. 3. С. 99-106.
121. Книш З. Становлення ОУН. К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1994. 128 с.
122. Колодний А. Андрей Шептицький про будівництво рідної хати // Християнство і національна ідея. (Науковий збірник). Київ-Тернопіль-Краків: Укрмедкнига, 1999. С. 17-23.
123. Концур-Карабінович Н. Греко-католицька церква. Початки підпілля : монографія. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2011. 220 с.
124. Концур-Карабінович Н. Львівський собор 1946 року очима світової спільноти // Схід. 2015. № 7. С. 21-24.
125. Концур-Карабінович Н. Реакція західного світу на злуку західноукраїнської уніатської церкви з російською православною в 1946 р. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. 2015. № 7. С. 52-57.
126. Концур-Карабінович Н. Репресивні заходи радянської влади стосовно української греко-католицької церкви після смерті Митрополита Андрея Шептицького // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія. 2016. № 1. С. 56-61.
127. Копчук-Кашецька М. Національно-патріотичні ідеї в діяльності Митрополита Андрея Шептицького // Гірська школа Українських Карпат. 2016. № 14. С. 49-52.
128. Копчук-Кашецька М. Патріотизм митрополита Андрея Шептицького / Андрей Шептицький [Текст]: наук.праці / упоряд. та наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський. Львів: «СПОЛОМ», 2016. (Серія: Видатні українські педагоги, вип. 7). С.144-151.
129. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / Кирило Королевський / пер. з фр. Я. Кравець. Вид., 2-ге, виправл. Львів. Свічадо, 2016. 512 с.
130. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах: збірник

- німецьких архівних матеріалів: в 4 т. Київ – Париж – Нью-Йорк - Торонто. 1992. 729 с.
131. Костомаров М. Книги битія українського народу. Авсгбург, 1947. 61 с.
132. Кравченко О. Хроніка життя і діяльності митрополита Шептицького // Патріархат. За єдність церкви і народу. 1990. Ч 6. С. 20 - 22.
133. Кравчук А. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрея Шептицького (вересень 1939 - червень 1941 років) // Записки НТШ. 1994. Т. 228. С. 309-342.
134. Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 2. Львів, 2000. С. 224-273.
135. Красівський О. За Українську державу і Церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918 - 1923 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 86 с.
136. Крупа Л. Діяльність митрополита Андрея Шептицького у здобутті та розбудові української держави у першій половині ХХ ст. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Серія: Історія. Вип. VIII. Тернопіль: Літопис, 1999. С. 14-19.
137. Крупа Л. Діяльність УГКЦ в час німецької окупації з 1941 по 1944 роки. Тернопільський комерційний інститут. Наукові записки “Матеріали досліджень викладачів інституту, проведені у 2000 та 2001 роках”. Тернопіль: ТКІ, 2002. С. 129-136.
138. Крупа Л. Діяльність УГКЦ під час німецької окупації України з 1941 по 1944 роки. Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / Укл. П. Дмитренко, О. Макаренко. К: НПУ, 2000. Ч. 3. С. 160-171.
139. Крупа Л. Значення християнської родини для нації у творах митрополита Андрея Шептицького. Тернопільський комерційний

- інститут. Наукові записки “Матеріали досліджень викладачів інституту, проведені у 2000 та 2001 роках”. Тернопіль: ТКІ, 2002. С. 118-128.
140. Крупа Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX - першої половини XX століття: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2003. 21 с.
141. Крупа Л. Участь митрополита Андрея Шептицького в українсько-польських відносинах у 1918-1944 роках. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 10. Тернопіль: Літопис, 2000. С. 95-106.
142. Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії: нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. - 1939 р.). Івано-Франківськ: Плай, 1993. 202 с.
143. Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа. К., 1992. С. 48-65.
144. Курт Левін. Про митрополита Андрея Шептицького // Світло. 1994. Ч.10. С. 349-351.
145. Кушнір М. Перспективи українського християнського націоналізму. Філядельфія: «Америка», 1973. 50 с.
146. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Львів.: Свічадо, 1990. 62 с.
147. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів. Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василіян у Жовкві, 1926. 736 с.
148. Левицький К. Українські політики Галичини; Вступ. ст. І. Андрухів. Тернопіль: Кафедра українознавства ТАНГ, 1996. 176 с.
149. Ленцик В. Митрополит А. Шептицький – патріот і державний муж // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://metropolitazeptycki.pl/pl/artykuu/artykuu-w-jezyku-ukrainskim/c/..html>
150. Ленцик В. Визначні постаті Української церкви : Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2010. 608 с.

151. Лисенко О. До питання про становлення церкви в Україні у період Другої світової війни // Український історичний журнал. 1995. № 3. С. 73 - 80.
152. Лисенко О. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ століття // Український історичний журнал. 2000. № 6. С. 29-51.
153. Лист від єп. Івана Бучка про конфіскацію паст. Послання в справі подій на Холмщині та відгуки про нього (1938, серпня 26, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 309-310.
154. Лист від о. Осипа Кладочного про відгуки на паст. Послання з приводу подій на Холмщині (1938 р., серпня 31, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С.312-313.
155. Лист голови УНО Тимоша Омельченка до митр. Андрея Шептицького про необхідність твердої організації українського національного життя в усіх його ділянках (1942 р., квітень, Берлін) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 972-974.
156. Лист Українського центрального комітету в Кракові про надання допомоги в справі опікування над військовополоненими української національності / ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 162, арк. 6, 1941 р.
157. Лист громадсько-політичного діяча, співробітника секретаріату закордонних справ ЗУНР у Відні Григорія Микитея до митр. Андрея Шептицького про суспільно-політичну ситуацію в Східній Галичині й Радянській Україні та необхідність самостійницької орієнтації (1918 р., лютого 2, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність.

- Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 670-675.
158. Лист дипломата УНР Михайла Тишкевича до митр. Андрея Шептицького про становище в Україні після революції (1918 р., січня 3, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 668.
159. Лист-звернення митр. Андрея Шептицького до Львівського Обласного Відділу Народної Освіти з протестом проти насильства над совістю дітей (1940 р., березень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 900-902.
160. Лист єпископа Григорія Хомишина до нунція Ротти в Будапешті про стан єпархії під більшовицькою окупацією (1941, серпня 6, Станиславів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 932-933.
161. Лист митр. Андрея Шептицького до дипломата й посла УНР графа Михайла Тишкевича про майбутнє Української держави (1918р., січня 25, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 669-670.
162. Лист митр. Андрея Шептицького до кардинала Євгена Тіссерана з описом церковно-релігійного життя в Галичині під радянською окупацією (1939 р., грудня 26, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і

- діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 891-896.
163. Лист митр. Андрея Шептицького до нунція Ротти в Будапешті про наслідки більшовицької окупації (1941 р., серпня 30, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 939-943.
164. Лист митр. Андрея Шептицького до нунція Ротти в Будапешті про стан Львівської Архієпархії (1941 р., листопада 7, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 953-954.
165. Лист митр. Андрея Шептицького до Папи Пія XII про ситуацію в Архієпархії під час німецької окупації (1942 р., серпня 29-31, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 982-986.
166. Лист митрополита Шептицького до Іларіона Огієнка, архієпископа Холмського від 21 жовтня 1941 року / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 288-290.
167. Лист митр. Шептицького до православного митр. Діонізія у Варшаві про своє відношення до народу Холмщини, Підляшшя і Полісся (1938 р., жовтня 17, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 315.

168. Лист митр. Шептицького до православних Архієреїв в Україні (1941 р., грудня 30, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 400-401.
169. Лист митр. Шептицького до православних Архієреїв у справі порозуміння українців різних віросповідань (1942 р., березень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 406-411.
170. Лист митр. Андрея Шептицького до проф. Володимира Кубійовича про завдання української мистецької школи у патріотичному вихованні молоді (1942 р., серпня 8, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 978-979.
171. Лист митр. Андрея Шептицького про християнський патріотизм (1908р., травня 11, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. – Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 581-582.
172. Лист нунція Орсеніго до секретаря Стану кардинала Мальйоне про стан Львівської Архієпархії під більшовицькою окупацією (1940 р., січня 19, Берлін) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 897-898.
173. Лист нунція Орсеніго до секретаря Стану кардинала Мальйоне про стан Львівської Архієпархії під більшовицькою окупацією (1940 р., червня 19,

- Берлін) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 907.
174. Лист Осипа Назарука до митр. Андрея Шептицького з переліком заслуг митрополита для українського народу та висловлення своїх думок про український уряд (1926 р., січня 6, Чікаго) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 777-783.
175. Лист офіцерів Українського куреня ім. Євгена Коновальця до митр. Андрея Шептицького з проханням благословення та подякою за призначеного для куреня священника (1942 р., березня 13, Франкфурт-на-Одері) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 968-969.
176. Лист доктора Дзеровича Маркіяна про ознаки пожвавлення діяльності антинацистів у Німеччині; суперечки між угрупованнями Мельника і Бандери / ЦДАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 169, 2 арк., 1941.
177. Лист Президента Карпатської України о. д-ра Августина Волошина із своїми пропозиціями щодо створення Українського Патріархату (1941 р., липня 28, Прага) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 419-433.
178. Лист проф. Івана Пулюя послові Державної Ради у Відні Теофілові Окуневському про залучення митр. Андрея Шептицького до акції протесту проти відбудови польської державності на території Східної Галичини (1917, листопада 20, Прага) / Митрополит Андрей Шептицький.

- Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 658-660.
179. Лист священника Романа Яценківа до митр. Андрея Шептицького з проханням допомогти організувати священників для Української Повстанської Армії та про розпорядження німецького командування розстріляти 500 українців й спалити два села (1944 р., липня 7, Бориничі) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 1015-1016.
180. Лист сестри Магдалини Гуменюк ЧСВВ до митр. Андрея Шептицького з приводу визволення Галичини (1941 р., серпня 25, Пряшів, Словаччина) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 938.
181. Лист Станиславівського єпископа Григорія Хомишина до митр. Андрея Шептицького про націоналізацію церковних приміщень, лісу та вивезення священників (1941 р., вересня 14, Станиславів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 944-945.
182. Лист Станиславівського єпископа Григорія Хомишина до митр. Андрея Шептицького про потребу Пастирського послання з осудженням підпільних терористичних організацій (1943 р., листопада 8, Станиславів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 1007.

183. Лист УГК Екзархів до Секретаря Східної Конгрегації Євгена Тіссерана про рішення розпочати унійну працю на території Радянського Союзу (1944 р., січня 24, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 357-364.
184. Лист українських громадсько-політичних діячів до митр. Андрея Шептицького про участь молоді в українському національному русі (1930р., вересня 6, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 807-808.
185. Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе. Київ: Основи, 1994. Т.2. С. 173-245.
186. Лисяк-Рудницький І. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу // Історичні есе. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 159-172.
187. Лисяк-Рудницький І. Українці Галичини під Австрійським пануванням // Історичні есе. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 413-450.
188. Лисяк-Рудницький І. Український національний рух. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 471-483.
189. Лозинський М. Митрополит Андрей Шептицький в інтерпретації біографа-француза Кирила Королевського. Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. 2014. Випуск 39. С. 271–274.
190. Лозко Г. Етнодержавство. Філософсько-теоретичний вимір: курс лекцій. Тернопіль: «Мандрівець», 2012. 384 с.
191. Майороші М. Митрополит Андрей Шептицький і Закарпаття. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія. Вип. 2012. С. 18-27.
192. Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми». Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.

193. Марчук В. Церква в умовах релігійного підпілля: вибір українських греко-католиків (1941-1946 рр.). Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2008. № 14. С. 248-255.
194. Марчук В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризму (1941-1946). Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2000. № 4. С.66-72.
195. Марчук В. Українська греко-католицька церква: історичний нарис. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 164 с.
196. Марчук В. Церква, духовність, нація: Українська Греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464 с.
197. Маслюк А. Аналіз психологічного портрету Андрея Шептицького. Психологічні перспективи. Вип 32. 2018. С. 193-204.
198. Мацькевич М. Становлення і розвиток ідеї українського державотворення в Галичині (друга половина ХІХ - початок ХХ століття): автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.01; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2002. 20 с.
199. Медвідь Ф. Митрополит Андрей Шептицький як духовний будівничий української нації // Політ. Менеджмент, 2005. № 4. С. 167-175.
200. Медвідь Ф. Взаємозв'язок національної і релігійної ідей в контексті релігійно-духовного життя України // Вісник УАДУ. 2003. № 1. С. 363 – 368.
201. Меморандум митр. Андрея Шептицького до Австрійського уряду про майбутній устрій Української держави (1914, серпня 15, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 609-612.
202. Мигович І. Уніатська церква і український буржуазний націоналізм. К.: Вища школа, 1981. 142 с.

203. Мизак Н. Митрополит Андрей Шептицький про антропологічний аспект Божої та земної мудрості // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. № 1 (7). С. 37-42.
204. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Церква і церковна єдність. Т. I Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу “Свічадо”, 1995. 524 с.
205. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Церква і суспільне питання. Т. II. Книга 1. Пастирське вчення та діяльність. Львів: Видавництво отців василіян “Місіонер”, 1998. 572 с.
206. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Церква і суспільне питання. Т. II. Книга 2. Листування. Львів: Видавництво отців василіян “Місіонер”, 1999. 1096 с.
207. Митрополит А. Шептицький та його роль у піднесенні національного життя в західноукраїнських землях // Історія України : повний курс підгот. для вступу до вищ. навч. закл. / С. Кульчицький, Ю. Мицик, В. Власов. Київ, 2008. С. 265-266.
208. Мірчук І. Призначення нації // Календар-альманах на 1943 рік. Краків-Львів: Українське видавництво, [1942].
209. Москалюк М. Митрополит Андрей Шептицький та ідеологічні течії в українському християнсько-суспільному русі міжвоєнної Галичини. Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослівя. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 54-60.
210. Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865-1944). Рим – Львів: Салвид (Видавництво о. Салезіян східнього обряду), 2003. 347 с.

211. ОУН в 1942 році: Документи / Упорядники: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 243 с.
212. Онищук С. Вплив церкви на процеси державотворення в Україні: історико-методологічний аналіз: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 408 с.
213. Ортинський І. Хрищення, хрест та харизма України. Рим – Мюнхен – Фрайнбург: Видавництво ОО Селезіян, 1988. 201с.
214. Пам'ятна записка митр. Шептицького до єп. Никити Будки про інтерпретацію польським духовенством його послання з приводу подій на Холмщині (1938 р., серпня 30, Підлюте) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 311-312.
215. Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк, Торонто: Життя і мислі, 1965. 479 с.
216. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького до духовенства «О Квестії Соціальной» (1904, травня 21, Крехів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 137-177.
217. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького з нагоди проголошення Української Держави (1941р., липня 1, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 516-517.
218. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії й Росії (1930 р., лютого 25, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність.

- Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 462-464.
219. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до народу «О виборах до парламенту» (1907 р., січень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 402-410.
220. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького «До Української інтелігенції» (1900 р., січня 27 – травня 9, Відень) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 269-293.
221. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького «Не убий» (1942 р., листопада 21, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 259-268.
222. Пастирське послання Станиславівського єп. Андрея Шептицького до вірних «Християнська робота» (1899, серпня 2, Станиславів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 1-16.
223. Пастирський лист митр. Андрея Шептицького до вірних, написаний з приводу початку I Світової війни (1914 р., липня 26, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II:

- Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 439-442.
224. Пилипів І. Греко-католицька церква в суспільнополітичному житті Східної Галичини (1918-1939): монографія. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. 440 с.
225. Пилипів І. Конкордат Речі Посполитої з Апостольським престолом та його наслідки для ГКЦ // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2010. Вип. 514-515. С.166-171.
226. Пилипів І. Суспільна діяльність Греко-католицької церкви в період німецької окупації (1941–1944) / І. Пилипів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. Вип. 22. С.286-296.
227. Пилипів І., Делятинський Р. До питання про греко-католицьких капеланів в Українській Повстанській Армії (1942-1946 рр.) // Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Вип. 14. Івано-Франківськ: Плай, 2008. С. 303-316.
228. Повідомлення часопису «Місіонар» про наслідки більшовицької влади в Галичині та відправлені Панахиди по закатованих органами НКДБ, 1941р. / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 929-931.
229. Пономаренко О. Релігійні чинники українського державотворення // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. 2009. Вип. 43. С. 200-207.
230. Послання апостольського візитатора українців-католиків у Німеччині Вергуна Петра до віруючих у зв'язку з нападом Німеччини на СРСР // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 118, 2 арк., 1941 р. .
231. Послання митр. Андрея Шептицького до духовенства та народу з закликом не піддаватися на провокації й не вдаватися до актів терору (1943 р., серпня 10, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і

- діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 537-540.
232. Послання митр. Андрея Шептицького до монаших Чинів і Згромаджень про переслідування Церкви радянською владою та обов'язок і надалі працювати для добра Церкви й народу (1940 р., березень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 379-381.
233. Прокоп Н. Державно-правові погляди митрополита Андрея Шептицького / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків, 2017. 184 с.
234. Прокоп Н. Духовність як засада української державності в доктрині А. Шептицького // матеріали; Міжнар. наук.-практ. конф., Право як ефективний суспільний регулятор, 19-20 лютого 2016 р., Львів, 2016. С. 12-14.
235. Прокоп Н. Концепт державності у політико-правових поглядах Андрея Шептицького // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 13 листопада 2015 р., Харків, 2015. С. 239-241.
236. Прокоп Н. Методологічні засади дослідження проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького // Науковий журнал «Право і суспільство» 2015. № 6-2. Ч. 3. С. 35-40.
237. Прокоп Н. Митрополит А. Шептицький в українському державотворенні 20-30-х років ХХ століття // Збірник наукових праць «Актуальні проблеми держави і права» 2016, № 76. С. 159-163.
238. Прокоп Н. Обрис проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького // Науковий журнал Харківського національного університету внутрішніх справ «Право і безпека» 2015. №3(58). С. 35-41.

239. Прокоп Н. Парламентаризм і виборче право в теоретичній спадщині митрополита А. Шептицького // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспуденція, випуск 17. том 1. 2015. С. 60-63.
240. Прокоп Н. Роль А. Шептицького в історії українського державотворення кінця ХІХ- першої половини ХХ ст. // загальнодержавне науково-практичне фахове видання Бюлетень Міністерства юстиції України. 2016, № 1. С. 28-33.
241. Прокоп Н. Роль А. Шептицького в утвердженні загального виборчого права та національних інтересів українців в Австро-Угорщині // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: матеріали Міжнар. наук.- практ. конф., 25-26 грудня 2015 р., Ужгород 2015. С. 22-25.
242. Прокоп Н. Дослідження проукраїнської державницької діяльності митрополита А. Шептицького кінця ХІХ початку ХХ ст. // матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф., Право, суспільство і держава: форми взаємодії, 15-16 січня 2016 р., Київ, 2016. С. 14-16.
243. Прокоп Н. Характеристика діяльності політичних партій А. Шептицьким в українському державотворенні другої половини ХІХ ст. // матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф., Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки та нормотворчу діяльність та юридичну практику, 5-6 лютого 2016 р., Харків, 2016. С. 9-11.
244. Прокоп Н. Правове бачення митрополитом А. Шептицьким українських християнських церков у розбудові національної держави // матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні тенденції розвитку науки», (15-16 березня 2017 р., м. Київ). Київ, 2017. С. 81-83.
245. Промова митр. Андрея Шептицького в австрійській Палаті Панів про перемир'я у Бересті Литовському (1918 р., лютого 28, Відень) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан

- «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 675-680.
246. Промова митр. Андрея Шептицького з нагоди 40-літнього Ювілею енцикліки Папи Лева XIII «*Recurramus ad Deus*» («Нові справи») / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 821-823.
247. Проповідь митр. Андрея Шептицького, проголошена перед вірними в Церкві Успення Пресвятої Богородиці після вступлення російських військ до Львова (1914, вересня 9, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 626-627.
248. Пшеничний Т. Українсько-російські протистояння кін. XIX – поч. XX ст. та місце у них митрополита Андрея Шептицького: історіографічний аспект // Часопис української історії. 2017. Вип. 35. С. 50-56.
249. Расевич В. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-політичної консолідації українців (1900 - 1918 роки) // Ковчег. Науковий збірник із української історії / Під. ред. Б. Гудзяка, І. Скочиляса, О. Турія. Львів, 2000. Ч. 11. С. 189 - 211.
250. Рощина Л. Андрей Шептицький : шлях від ченця до митрополита // Наука. Релігія. Суспільство. 2006. № 1. С. 61-65.
251. Рощина Л. Меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького // Наука. Релігія. Суспільство. 2008. № 1. С. 178-180.
252. Рощина Л. Політична діяльність митрополита Андрея Шептицького // Схід : Аналітично-інформаційний журнал . 2007 . №2 . С. 68-70.
253. Савчук О., Скринник Н. Філософія національної ідеї у поглядах митрополита Андрея Шептицького. Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослівя. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ,

2015. С. 315-323.
254. Свищук Я. В дусі великого Митрополита. Львів: Свічадо, 2002. 136 с.
255. Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. 494 с.
256. Сергійчук В. Постать митрополита Андрея Шептицького в українському національному житті. Державник, мислитель, богослов: матеріали міжнародної конференції, присвяченої 60-річчю від дня смерті Митрополита Андрея Шептицького. К.: Українська видавнича спілка, 2005. С. 5-21.
257. Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. К., 2015. 440 с.
258. Скринник М. Етнічний модус національної ідеї в українському католицизмі ХХ століття // Українське релігієзнавство. 2010. № 53. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/44026>
259. Скрипничук В. Громадсько-політична й культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / ред.: В. Кононенко; Прикарп. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ: Плай, 2000. 158 с.
260. Смирнов А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я: від екуменізму до національної єдності // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Історичні науки. 2017. Вип. 26. С. 40-46.
261. Спільне Пастирське послання митр. А. Шептицького та ін. єпископів до духовенства й вірних про жертви українського народу в українсько-польській війні (1919 р., серпня 26, Перемишль) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 453-454.

262. Спільне Пастирське послання митр. А Шептицького та ін. єпископів до духовенства й вірних про їхню участь у суспільно-політичному житті (1907 р., грудень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 411-421.
263. Спільне Пастирське послання митр. А. Шептицького та ін. єпископів до духовенства про організацію допомоги голодуючим гірських районів (1942 р., березня 25, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 534-535.
264. Спільне Пастирське послання митр. А. Шептицького та ін. єпископів до духовенства й вірних про завдання Церкви і народу в післявоєнний період (1918 р., лютого 21, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 445-452.
265. Спільне Пастирське послання митр. А Шептицького та ін. єпископів до духовенства про солідарність у громадському житті (1906 р., січня 11, Перемишль) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 349-357.
266. Спільне Пастирське послання митр. А. Шептицького та ін. єпископів до народу з приводу вбивства Намісника А. Потоцького з долученою інструкцією до духовенства (1909 р., травня 1, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II:

- Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 422-428.
267. Пастирське послання Шептицького Андрея та єпископату до духовенства і народу з приводу «пацифікації» на українських землях // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 9а, на 4 ар., 1930 р.
268. Сурмач О. Дні кривавих свастик: Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941-1944). Львів: Сполом, 2005. 176 с.
269. Сурмач О. Діяльність митрополита А. Шептицького в роки німецької окупації // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 42. С. 132-136.
270. Сурмач О. Митрополит А. Шептицький і український національно-визвольний рух у період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Військово-науковий вісник. 2015. Вип. 23. С. 101-113.
271. Сурмач О. Роль УГКЦ у порятунку євреїв у роки німецької окупації // Науковий вісник Ужгородського держ. ун-ту. Ужгород: УЖДУ, 2000. Вип. 5. С. 126-129.
272. Суханова З., Сулима-Матлашенко Н. Андрей Шептицький: реалії хресного шляху // Сторінки історії України: Посібник для вчителів. К.: Освіта, 1992. С. 318 - 334.
273. Текст заяви Української Національної Ради до німецького уряду про право українського народу на свою Державу (1941 р., серпня 14, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 935-936.
274. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький і національні проблеми // Хроніка 2000 . 07/2012 . Вип. 3 (93): Україна-Польща: діалог упродовж тисячоліть: Ч. 2 . С. 255-275.

275. Українська дивізія «Галичина»: Іст.-публіцист. зб. / Ред.-упоряд. М. Слабошпицький. К. Торонто: ТЗОВ «Негоціант-Плюс» – Братство кол. вояків 1-ої УД УНА – УВКР – редакція газети «Вісті з України», 1994. 164 с.
276. Федик Л. Погляди митрополита Андрея Шептицького на геополітичне становище України. Вісник Дніпропетровського університету. Серія Політологія. 2015. № 5. С. 177-186.
277. Фрагмент листа митр. Андрея Шептицького до римо-католицького архієп. Болеслава Твардовського про насильства поляків над українським населенням Львівської Архієпархії та осудженням національної ворожнечі (1941 р., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 960.
278. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланієм Митроп[олита] А. Шептицького "О квестії соціальній". Твори : [у 50 т.]. Т. 45. Філософські праці. К. : Наукова думка, 1986. С. 377-400.
279. Химка І-П. Християнство та радикальний націоналізм: Митрополит Андрей Шептицький та бандерівський рух / Іван-Павло Химка // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://commons.com.ua/andrej-sheptitskij-ta-banderivskij-ruh/>
280. Ходак І. Екуменічна діяльність Андрея Шептицького. Історія релігій в Україні: наук. щорічник, 2014. Л.: Логос. Кн. 1. С. 726-733.
281. Ходак І. Діяльність Андрея Шептицького під час Другої світової війни / Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність: зб.наук. пр. / гол. ред. В. Хмарський. О., Л., 2007. С. 99-108.
282. Ходак І. Просвітницька та суспільно-політична діяльність ієрархів Греко-Католицької Церкви Східної Галичини у першій половині ХХ ст.:

- дисертація на здобуття наук. ст. канд. історичних наук. Одеса, 2014. 248 с.
283. Чернетка звернення [митр. Андрея Шептицького] до голови ЦК КП(б)У Н.С. Хрущова про незаконні арешти духовенства й вірних (1941 р., березня 5, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 920-921.
284. Чернетка листа митр. Андрея Шептицького до римо-католицького архієпископа [Болеслава Твардовського] з приводу ворожнечі між поляками та українцями (1941 р., листопада 15, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 956-958.
285. Чернетка листа митр. Андрея Шептицького до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського про акти терору польських підпільних організацій проти українців (1943 р., серпня 18, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 1001.
286. Чернетка [2] листа митр. Андрея Шептицького до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського про необхідність Пастирських листів українсько-польського єпископату до духовенства і вірних з закликом до порозуміння обох народів (1943 р., серпня 18, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 999-1000.
287. Чернетка неопублікованого звернення митр. Шептицького «Про переслідування на Холмщині» (1938 р., серпня 6, Підлюте) / Митрополит

- Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 307-308.
288. Чернетка промови митр. Андрея Шептицького на могилі о. Маркіяна Шашкевича про обов'язки та завдання духовенства (1911 р., листопада 5, Львів) // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 595-599.
289. Цвенгрош Г. Митрополит на сторожі держави (про митрополита Андрія Шептицького) // Літопис Червоної Калини. 1994. №. 1 – 3. С. 2–6.
290. Цвенгрош Г. Національно-державотворчі погляди митрополита Андрея Шептицького й польсько-українська війна 1918 – 1919 рр. / Польсько-українські студії: матеріали наук. конф., 29 – 31 трав. 1992 р., м. Каменець-Подільський. К., 1993. С. 172–183.
291. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. Львів: «Місіонер», 1995. 79 с.
292. Шеремета О. Етичні ідеї митрополита Андрея Шептицького у релігійно-філософському контексті кінця XIX - першої половини XX ст.: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Ін-т філософ. ім. Г.С. Сковороди НАН України. К., 2010. 20 с.
293. Шеремета О. Спільне добро народу, держави, церкви в розумінні митрополита Шептицького. Мультиверсум. Філософський альманах. Вип. 72. К., 2008. С. 136 – 145;
294. Шептицький А. Всеч. Духовенству і Вірним: Пересторога перед комунізмом (1936 р., липень-вересень) // Твори морально-пасторальні, видання Українського католицького університету, ім. св. Климента Папи. Рим, 1983. Том LVI-LVIII. С. 274-289.

295. Шептицький А. До духовенства і вірних (1941 р., липня 5, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 924.
296. Шептицький А. Ідеалом нашого національного життя (Львів, грудень 1941) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1. С. 519-533.
297. Шептицький А. Заклик до покаяння у великий піст (р. 2. Большевицька пропаганда), лютий-березень 1938 року // Твори морально-пасторальні. Рим, 1983. С. 354-376.
298. Шептицький А. Лист до єп. Івана Бучка про публікацію послання в справі переслідування православного населення Холмщини (1938, серпня 7, Підлюте) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 308-309.
299. Шептицький А. Лист до Михайла Кибальчича в Києві про необхідність порозуміння та взаємонаближення українців (1942 р., вересня 5, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 437.
300. Шептицький А. Лист до укр. Православної інтелігенції (1942 р., березня 3, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 413-414.

301. Шептицький А. Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині (1938 р., серпня 2, Підлюте) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 304-306.
302. Шептицький А. Пастирське послання еспанських єпископів. Вступне слово Високопреосв. Митрополита (1937 р., грудень) / Андрей Шептицький. Твори Орега (морально-пасторальні), видання Українського католицького університету, ім. св. Климента Папи. Рим, 1983. Том LVI-LVIII. С 473-495.
303. Шептицький А. Послання до духовенства «Хто винен?» (1934 р., березень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 362-367.
304. Шептицький А. Про єдність Церкви (1938, січня 15, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 257-269.
305. Шептицький А. Правила до декретів Львівського Архієпархіального Собору «Про виховання молоді» та «Про п'яту Заповідь» [Не убий!] / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 990-993.
306. Шиш А. Уніати-покутники. Хто вони? Ужгород, 1978. 135с.
307. Юнг К. Символическая жизнь. М.: «Когито-центр», 2013. 326 с.
308. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. К. : "Знання", 2006. 341 с.

309. Яроцький П. Митрополит А. Шептицький між церквою і політикою // Людина і світ. 1999. № 11. С. 49–54.
310. Яртись А. Концепція українського державотворення у богословській спадщині митрополита Андрея Шептицького. Соціогуманітарні проблеми людини. 2015. №8. С.49-54.
311. Heydenko B., Polityczna działalność Metropolity (Andrzeja) Szeptyckiego // “Zeszyty Historyczne”, Pary, 1985, c. 72.
312. Huzar L., Andrej Sheptycky, Metropolitan of Halych 1901-1944. A Pioneer of Ecumenism, Rome 1972.
313. Huzar L., Ecumenical Mission of the Eastern Catholic Churches in the Vision of Metropolitan Sheptycky // “Euntes Docete”, XXVIII (1975), c. 125-159.
314. Korolevskij C., Metropolit Andre Szeptyckyj (1865-1944), Rome 1964.
315. Prokoptschuk G., Metropolit Andreas Graf Scheptyckyj: Leben und Wirken des grossen Förderers der Kirchenunion, München 1967.
316. Torzecki R. Mytropołyt Andrij Szeptyćkyj i nacjonalni problemy, Warszawskie Zapiski Ukrainoznawcze 1989, z. 1.
317. Torzecki R. Metropolita Andrzej Szeptycki, Znak 1988, № 400 (9).
318. Torzecki R. Z problematyki stosunków polsko-ukrainskich (Andrzej Szeptycki) // “Dzieje Najnowsze”, 1985, № 2.
319. Torzecki R. W obronie zasad, w dobie próby... // “Dzieje Najnowsze”, 1993, №1.
320. Torzecki R. Myśl ekumeniczna metropolity Szeptyckiego a porozumienie Kościoła rzymsko katolickiego z Cerkwią prawosławną // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, № 4.

РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВОТВОРЧА КОНЦЕПЦІЯ МИТРОПОЛИТА А. ШЕПТИЦЬКОГО

У другому розділі проаналізовано 29 документів, що зримо окреслюють державницькі, політичні, екуменічні ідеї А. Шептицького: його уявлення про державний устрій та християнський патріотизм, зв'язок України з Київською Руссю та добою козаччини, необхідність церковного об'єднання заради консолідації українського народу.

2.1. Державотворчі ідеї А. Шептицького в історичному контексті

Митрополит А. Шептицький увійшов в історію українського державотворення як насправді неординарна, видатна особистість, здатна на самопожертву, аскетизм і поневіряння заради щастя рідного краю та свого народу. Ще будучи Станиславським єпископом, він чітко окреслив завдання й пріоритети, яких має дотримуватися український народ. Зокрема, у пастирському посланні до вірних «Християнська робота» (від 2 серпня 1899 р.) А. Шептицький звертається до вчителів з порадами про виховання свідомої й патріотично налаштованої молоді, яка б працювала на благо Батьківщини: «Звертайте їх бажання і охоту до того, що є підставою багатства і сили народної. Нехай вже молоді діти учаться любити свою землю, нехай учаться діти при ній працювати, нехай будучі покоління возьмуть в свої руки торгівлю і промисел, бо слабою завсігди є суспільність, що свого промислу не має; убогою суспільність, в котрій торгують чужинці» [68, с. 11].

У цьому ж пастирському посланні є розділ, в якому А. Шептицький окреслює своє бачення патріотизму, наголошуючи, що християнин має любити всіх людей, але в першу чергу повинен «любити свою родину і свою вітчизну. І як любов до ближнього не противиться любові до родини, так не противиться і любові вітчизни. Християнин може і повинен бути патріотом»

[68, с. 14]. Владика наголошує, що патріотизм не сумісний з ненавистю і не суперечить релігійній вірі. Водночас те, що видають за патріотизм, а насправді під ним криється ненависть до ближнього, не є справжнім патріотизмом. А. Шептицький наголошує, що священники теж є патріотами і люблять свій народ, працюючи задля його блага, зважуючись на самопожертву. «Любов на ділах, а не на словах полягає. Хто на своїм становиску, сповняючи совістно свій обов'язок, працює для добра народу, є ліпший патріот, як той, котрий много говорить, а мало творить» [68, с. 14]. Таким чином, патріотизм у розумінні А. Шептицького не може об'єднуватися з нетерпимістю і злочином. Єпископ Андрей закликає українців любити свою культуру, дбати про неї, але стерегтися ненависті, бо ненависть не є почуттям, властивим для християн: «Стережіться і між собою ненависти і роздору, злишньої партійности; скупляймо свої сили, бо сили розділені завсігди суть слабими. Передовсім пам'ятаймо, що нарід є тим сильніший, чим більше опираєся на науці Ісуса Христа» [68, с. 14-15]. А. Шептицький закликає українців будувати свій патріотизм на основі християнських цінностей та євангельського вчення.

Всебічну працю А. Шептицького для українського народу вдало охарактеризував В. Лаба: «Не було української людини, яка не користувалася б безпосередньо, чи бодай посередньо, ділами Великого Митрополита: не було української установи, яка постала б і діяла б без піддержки Митрополита. Великий Митрополит робив для українського народу те, чого не міг зробили ніхто інший. Він один мав усі дані бути провідником народу – і ним був» [42, с. 52].

Вступаючи на Митрополичий престол, А. Шептицький «заслужував на довіру хоч би тому, що вже мав за собою десяток років відданої праці для української Церкви і для українського народу» [42, с. 45]. У «Пастирському посланні до української інтелігенції» від 27 січня 1900 р. владика Андрей окреслив найважливіші засади християнства, якими керувався він сам і які, на його думку, мали б бути важливими для освічених краян. Серед

найважливіших постулатів окремо виділено поняття патріотизму. А. Шептицький зазначив, що у всіх своїх думках і справах він керується прагненням зробити все можливе заради щастя свого народу. «Ті обов'язки накладає на мене не лише моє становище митрополита, але і торжественна присяга, зложена в день вступлення в монастир, що буду відповідно до моїх сил працювати для добра української суспільності, а найбільше саме переконання, що ставить мене в ряд громадян-патріотів, із яких хотів би я бути найліпшим» [65, с. 269-270].

У Пастирському посланні до української інтелігенції (від 27.01 - 9.05. 1900 р.) А. Шептицький зазначав, що всі галузі культурного й економічного життя в Західній Україні потребують самовідданої праці задля добробуту народу, оскільки «сто разів більше, як у кожного іншого народу треба нам іще думати про поставлення самих підвалин нашої хати, про ту цілу економічну сторону народного життя, без якої навіть найсвітліше політичне положення завжди буде безглузде й безхосенне» [65, с. 292]. Митрополит Андрей порівнює шлях становлення українського народу зі становленням інших європейських спільнот, наголошуючи, що українці ще не мають потужної економічної та політичної основи, для побудови власної держави, а тому необхідно багато працювати задля цієї мети. А «запорукою успішної праці є для нас молодечий і сильний патріотизм, який у нашому народі проявляється в більшій мірі, як у тих, що вже неначе пережилися працею і боротьбою віків» [65, с. 292]. Відтак, А. Шептицький трактує патріотизм як дієву рушійну силу українського державотворення.

У листі від 11.05.1908 р. «Про християнський патріотизм» А. Шептицький чітко розставив усі акценти стосовно свого національного самовизначення, зазначивши, що ідентифікує себе саме з українською нацією: «Кохаючи Польщу і Поляків, – від дитинства я більше кохав Русь і Русинів; в ім'я того патріотизму і тої засади, яка Польщу, Русь, Литву – Литвинів, Русинів і Поляків – уважала від довгих століть за три братні і рівні народи. Чи ж є чимось гіршим – кохати Русинів більше як Поляків, чи кохати

Поляків більше як Русинів? Чи ж одне повинно бути чеснотою, а друге – проступком?» [54, с. 582].

А. Шептицький наголошує на неприпустимості маніпулювання історичними фактами, заперечує трактування однієї нації й відповідно одного «патріотизму» чеснотою, а сприйняття іншої нації й любові до неї, як злочину: «В ім'я якої засади і якої традиції можна, визнаючи одну засаду – камінням кидати на тих, які з християнського переконання визнають другу? Чи ж обидві засади не заслуговують на однакове пошанування? Якщо б одна була відступством, – то відступством була б і друга» [54, с. 582]. Митрополит Галицький порівнює ненависть і несправедливе ставлення до ближнього з відступством не тільки від традиції, але й від усякого християнського патріотизму. На його думку, любов до польського народу, і любов до українського народу не є взаємосуперечливими.

А. Шептицький намагався бути об'єктивним і виявляти толерантність стосовно різних політичних угруповань, не забуваючи водночас про інтереси української нації та Церкви. Інколи це теж ставало підставою для різноманітних звинувачень зі сторони політичних опонентів. Наприклад, коли митрополит Андрей розпочав поступову ліквідацію москвофільства, «не зриваючи водночас зв'язків з москвофілами, згуртованими у двох їхніх львівських твердинях – Народному Домі і Ставропігії, та задержуючи етимологічний правопис в урядуванні Львівської консисторії, його осуджувано навіть про симпатії до москвофільства. Всі ті вияви недовір'я боліли, але не знеохочували Митрополита» [42, с. 46].

А. Шептицький чітко розмежував поняття патріотизму та актів тероризму в інтересах нації. Так, у «Спільному пастирському посланні митр. Шептицького та ін. єп. до народу з приводу вбивства Намісника А. Потоцького» від 1 травня 1908 р., засуджуючи вбивство українським студентом Мирославом Січинським намісника Галичини графа Андрія Потоцького, митрополит Галицький разом з єпископами Костантином та Григорієм спробували проаналізувати психологічні передумови та мотиви,

які керували вбивцею, зазначаючи, що «нещасний думав у своїм засліпленю, що ділом беззаконним прислужиться нашій народній справі. І на жаль, знайшлися люди – з болем се кажемо – котрі самі так думають і іншим так справу представляють, котрі злочину боронять, а може і зі злочину тішаться» [82, с. 424]. Єпископи наголосили, що не можливо злочином (вбивством), образою Бога, зневажанням Христа служити Вітчизні, вони виступали проти радикальних дій українських націоналістів, усвідомлюючи, що відплату за злочин нестимуть багато звичайних українських громадян: «Ні, і сто разів ні. Служба народови, служба вітчизні, се служба свята, також Богу віддавана; щоби до неї зблизитися, треба мати руки чисті, не закровавлені. Вітчизна по Богу для чоловіка річ найсвятійша, а любов вітчизни по Божий любові чувство найблагородніше, найвисше, найкраще. [...] Сповнений злочин п'ятнуємо проте для того, що зневажає святість Божого закону [...]. А крім сего шкодить справі народній, бо понижає чесноту любові вітчизни, підкопує моральні підвалини народної роботи, – згіршенем псує людей, псує їх совість, псує їх душу» [82, с. 424]. А. Шептицький наголошує, що злочин, скоєний в ім'я патріотизму, все одно є злочином проти народу, незважаючи на те, що окремі одиниці схвалюють акти насильства.

Однак багато тогочасних політиків не сприйняли такої позиції А.Шептицького, зокрема – К. Трильовський, М. Лозинський, Л. Цегельський. Чільний діяч Української Радикальної Партії, посол до віденського парламенту К. Трильовський гостро засудив митрополита Галицького за антиукраїнські погляди у праці «Потоцький. Січинський. Шептицький». Статтю подібного спрямування написав М. Лозинський, член редакції щоденника «Діло», і надрукував її у соціалістичному часописі «Громадський Голос», називаючи помірковану позицію А. Шептицького зрадництвом. Л. Цегельський у щоденнику «Діло» назвав митрополита Галицького ворогом української громади, котрий марно сіє сумніви. Однак А.Шептицький не міг діяти інакше, адже релігійні особи не можуть благословляти вбивство людей, і крім того він усвідомлював, що подібні акти можуть викликати військово-

політичний тиск з боку польської влади, спровокувати репресії українців.

За свідченням В. Лаби, певний час значна частина галичан з недовірою ставилася до митрополита Андрея. Його засуджували за те, що він нібито «не з переконання визнав себе українцем, але що він в українській Церкві шукає для себе кар'єри, а для свого шляхетського роду – слави. Куди більше кривдним було підозрівання митрополита Андрея в тому, що він, мовляв, на те визнав себе українцем, щоб служити польській справі – грати ролю відомої постаті з поеми польського поета А. Міцкевича, Конрада Валенрода» [42, с. 45-46]. Але, звісно, з часом стало зрозуміло, що всі ці звинувачення не мають під собою ніяких підстав.

А. Шептицький своєю самовідданою працею завоював довір'я великої кількості українців, які усвідомили значення його діяльності для українського народу, «відкинули всякий сумнів і вважали Митрополита не тільки щирим українцем, але духовим провідником українського народу – українським Мойсеєм. Навіть люди, що не ставилися прихильно до Церкви, ставилися до Митрополита Андрея з найбільшою пошаною за його народну і культурну працю, та за його незвичайну людяність. Вже по короткому часі владичого володіння Митрополит був в очах усіх українців визначною і величною постаттю. Митрополит Андрей засідав на Галицькому престолі 44 роки» [42, с. 46].

Відразу після отримання посади митрополита, А. Шептицький добре вивчив побут, потреби та проблеми українського народу. Задля отримання благословення на працю заради України та Церкви митрополит Галицький у 1906 р. здійснив прощу до Св. Землі разом з шістьмастами паломниками. «Їхав Митрополит Андрей, щоб там вимолити для рідної землі Божої благодаті, колись передвіщеної Первозванним Хрестовим Апостолом Андреем» [42, с. 47]. Загалом, А. Шептицький вважав своїм обов'язком знати про побут та світогляд українців, які жили за кордоном, тому «їздив всюди, де тільки цього вимагали справи українського народу, які він старався якнайкорисніше полагоджувати».[42, с. 49]

Під час Першої світової війни А. Шептицький змушений був зайняти таку політичну позицію, яка б була корисною для української нації, особливо його турбувала можливість прилучення Галичини до царської Росії. 21 серпня 1914 р. він звернувся з «Відозвою до населення прикордонних сіл з приводу початку війни», закликаючи земляків зберігати вірність цісареві: «Ведесь війна поміж нашим Цісарем, а Царем Москви. Війна ведесь о нас, бо московский Цар не міг того стерпіти, що в Австрійській державі маємо свободу віри та народности; хоче нам видерти ту свободу, закувати в кайдани» [17, с. 443]. Митрополит Галицький покладав великі надії на перемогу австрійського війська над царською армією й навіть 15 серпня 1914 р. написав «Меморандум до Австрійського уряду про майбутній устрій Української держави», яка мала б постати після того, як Східна Україна з'єднається із Західною. А. Шептицький у своєму зверненні намагався переконати австрійську владу в необхідності мирної консолідації з українцями, що живуть під владою царя. «В цілі відірвання цих територій можливо найповніше від Росії і надання їм характеру національної території, відповідно до її мешканців, незалежної від Росії і чужої домінуванню царя. Маючи цю ціль на увазі, потрібно буде використати всі традиції України, що їх Росія придушила, і впоїти їх так сильно у свідомість нації, щоб жадна політична комбінація не могла знищити перемоги» [60, с. 610].

На думку А. Шептицького, сильна Українська держава, яка б протиставила себе Росії на рівні культурному, мовному, ментальному та історичному, могла б стати для Австрії надійним союзником. Саме тому у «Меморандумі...» митрополит Галицький так детально описує доцільне, на його погляд, реформування трьох найважливіших державно-соціальних структур: війська, права та церкви.

А. Шептицький висловлює впевненість, що військова організація в Україні повинна базуватися на традиціях запорозьких козаків, а очолити нове українське військо й державу після цілковитої перемоги над Росією повинен гетьман, призначений цісарем. «Муситься мати на увазі, що ті традиції ще

живуть в Україні й мають локальний, національний характер [...] Назва “козак” далі живе в національному почуванні як синонім колишніх національних героїв. Тому найвизначніший командир нашої армії міг би бути назначеним, після певної перемоги й на приказ цісаря, гетьманом України» [60, с. 610]. Таким чином, на думку А. Шептицького, відновлення історичних військових традицій, апелювання до Гетьманської України та традицій Запорізької Січі має об’єднати українців по обидва боку кордону.

Також важливою передумовою відновлення втрачених духовно-історичних цінностей, на переконання митрополита Галицького, має стати українська мова і термінологія, зокрема: «Національний характер мусить бути висловлений в назвах офіцерів: отаман, осавул, сотник, як також в їхніх уніформах і, наскільки це можливе, в мові військової команди» [60, с. 610].

А. Шептицький у «Меморандумі до Австрійського уряду про майбутній устрій Української держави» окреслює й уповноваження гетьмана. Зокрема, йдеться про певне самостійне самоврядування: «Гетьмана треба б уповноважити до видавання “універсалів”, значить, маніфестів і прокламацій до армії і народу й до назначування отаманів, осавулів і т. д.» [60, с. 610].

Отже, відновлення козацьких традицій, певна модернізація устрою Запорізької Січі, на думку А. Шептицького, мали б зміцнити дух українців, відновили б історичну пам’ять, спростували б тезу Росії про «малоросійську» народність як відгалуження від «великоросійської».

Другою передумовою побудови Української держави в «Меморандумі..» названо юридичну сферу. А. Шептицький пропонує пояснити українцям, у чому полягає різниця між російським та австрійським законодавством стосовно прав та свобод нацменшин та й громадян загалом: «В запалі боротьби ми не повинні забути звернути увагу на цей аспект організації, щоб показати мешканцям ясно й рішуче, як несправедливою і тяжкою була для них російська правна система під багатьма оглядами, було б потрібно опублікувати австрійський цивільний кодекс, перекладений на українську мову, й визнати цей переклад дефінітивним. [...] Треба б взяти під

розгляд передовсім ті сфери соціального й правного життя, в яких українське населення почуває себе найбільш покривдженим» [60, с. 610]. Відповідно, усвідомлення українцями, що кілька століть жили під владою царської Росії, прав і свобод, які раніше були їм не доступні, а зараз цілком реальні, мало б пробудити в них симпатію до Австрії як держави більш демократичної, порівняно з Російською імперією.

Третім аспектом реформування об'єднаного українського суспільства, згідно із задумом А. Шептицького, мала стати Церква. Основна мета реформування – «відділити по змозі найповніше Українську Церкву від Російської» [60, с. 611]. Для реалізації цієї мети передбачалися такі зміни: «Українська Церква була б звільнена від влади Петербурзького Синоду, молитви за царя були б заборонені, а молитви за його маєстат припинені. В парі з цим великоросійсько-московські святі були б виєлімінувані з календаря, і т.д.» [60, с. 611]. Крім того, всі розпорядження щодо церковних змін мали б видаватися духовними, а не цивільними особами, і в такий спосіб, на думку митрополита Галицького, можна буде цілком порвати з російською системою. А. Шептицький пропонував свою особисту допомогу в здійсненні таких церковних реформ. За умови схвалення такого плану, на переконання митрополита Галицького, «в Україні створиться центральний осідок духовної влади й Церкви як організму, що представляє неділиме ціле. Він буде цілковито відокремлений від Російської Церкви» [60, с. 611]. Водночас пропонувалося зберегти традиції та обряди, важливі для народу й не знищувати Православну церкву. Православ'я «мусить бути задержане в усій його повноті. Було б тільки потрібним очистити його в радикальний спосіб від московських впливів» [60, с. 612].

На жаль, план реформування держави, окреслений А. Шептицьким у «Меморандумі...», залишився лише планом. Як відомо, російські війська захопили Львів, і владу в краї отримали царські чиновники та православне духовенство. Прикрою несподіванкою для митрополита Галицького стала діяльність Холмського православного єпископа Євлогія (Георгієвського),

який приїхав у Львів з метою витіснення Греко-католицької церкви й заохочення краян до визнання православної церкви Московського патріархату. «Православне духовенство перебрало деякі католицькі церкви, а за інші розпочалася боротьба. Митрополит не міг мовчки приглядатися явному ворожому наступові на його Церкву. Хоч загал вірних не піддавався і боронився перед кожною спробою насильства, Митрополит виступив мужньо в обороні Церкви, чим підбадьорив загал своїх вірних. Зараз найближчої неділі, коли царські війська здобули Львів, дня 6 вересня 1914 р., Митрополит виголосив в церкві Успення Пречистої Діви Марії (т. зв. Волоській) проповідь, в якій закликав народ, щоб він вірно держався своєї Церкви, і заявляв, що він сам готовий на всяку жертву за неї. Московську православну Церкву він, зовсім одверто, називав у своїй проповіді «казьонною», спертою на світській царській владі» [42, с. 50-51].

Така категорична позиція А. Шептицького, звісно, не сподобалася цареві й була гостро розкритикована москвофільським виданням «Прикарпатська Русь». Митрополита Галицького 18 вересня арештували й вивезли за межі України, місць ув'язнення було кілька – Нижній Новгород, Курськ, Суздаль... Звільнив А. Шептицького своїм наказом голова Тимчасового російського уряду О. Керенський у 1917 р.

10 вересня 1917 р. Митрополит Андрей повернувся до Львова, де продовжував працювати над побудовою планів про відродження Української держави. У листі (від 25. 01. 1918 р.) до дипломата й посла УНР графа Михайла Тишкевича А. Шептицький розповів про складне становище українців та проукраїнської влади в Галичині: «трудне їх положення, бо не можуть ані мовчати, ані говорити, тому і так неясно ставлять національну справу. Я маю найліпшу надію, що і без енергічного жаданя з нашої сторони, дістанемо положення можливе, навіть добре» [46, с. 669]. Митрополит Андрей відкидає можливість відокремлення Галичини від Австрії та приєднання її до Польщі чи анархічної на той момент Росії. На думку А. Шептицького, українці Східної України теж особливо не прагнуть такого об'єднання, «бо їм

іде о скорий мир «без анексій». Тому не виджу, щоби Галичина могла дістатися до України. Палити мости за собою, жадаючи одверто відділення від Авс[трії], було би, по моєму, неосторожно, в данім случаю небезпечно; а передусім – безхосенне» [46, с. 669]. А. Шептицький добре усвідомлював, на що може розраховувати український народ у випадку укладення того чи іншого політичного союзу, тому намагався обрати менше із зол, прагнув вберегти галичан від свавілля більшовиків чи шовінізму поляків.

Так, позиція митрополита Галицького була суголосна з баченням політичної ситуації М. Тишкевичем, який був щирим патріотом і дуже багато зробив для збереження і розвитку української культури. Перебуваючи в Швейцарії, М. Тишкевич у листі від 3 січня 1918 р. висловив А. Шептицькому свої міркування стосовно розвитку подій в УНР й бажання, «щоб соціалізм не зв'язав України і наново не віддав під московське ярмо» [45, с. 668]. Адже «царі вирвали Україні її грамоти, а революція може вирвати її душу» [45, с. 668]. Особливо непокоїть М. Тишкевича можливість прилучення Галичини до Росії, тому пропонує «улагодити на Волині плебісцит, як в Курляндії і Литві, який би запротестував против прилучення до Росії, а зажадав би прилучення до Галичини? Галичина повинна остатись українським Піємонт. При Австрії, а не Польщі, з архикнязем на чолі, – хто знає, що еще чекає нещасну Україну? Федерація з московською Анархією? Не дай Боже!» [45, с. 668].

Думка А. Шептицького стосовно державного ладу в Україні була важливою для багатьох політиків та громадських діячів. У цьому контексті цікавим є лист Григорія Микитея (громадсько-політичного діяча, співробітника секретаріату закордонних справ ЗУНР у Відні) від 2 лютого 1918 р. до А. Шептицького. У листі йшлося про суспільно-політичну ситуацію в Східній Галичині й УНР та необхідність утвердження самостійної об'єднаної України. Г. Микитей, аналізуючи ситуацію в Східній Україні, був переконаний, що «одинокі орієнтація для нас і на дальше повинна бути чисто самостійницька. Чому?! Констатую, що вісти про анархію на Україні –

се видумки Троцького-Бронштейна та показуються неправдивими, що не лиш У. Центр. Рада та Секретаріат і даліше удержуються, противно, що Україна виступила зовсім як суверенна й незалежна держава» [44, с. 671]. Водночас Г. Микитей розглядає можливість захоплення влади в Києві більшовиками, але це не лякає його: «І навіть, хоч би прийшли до влади в найгіршій разі укр. большевики, то справа самостійности вже пересуджена – (особисто сього не бажав би я). Але стверджую, що центральні держави і тепер і на будуче потребують конечно України – вона, однак, без них може обійтись». [44, с. 672].

Сприйняття Г. Микитеєм ситуації в Україні було дещо оптимістичним. Окрилений перемогою УНР, політик вірив у сильну військову й політичну позицію держави: «України визволяти не треба, вона є, військо теж має власне, отже, коли має вона рятувати центральні держави в прикрій для них хвилі, [...] тож чи її тим більшим правом не належиться Східна Галичина». [44, с. 672].

А. Шептицький теж радів утвердженню Української Народної Республіки 22 січня 1918 р. в Києві, сподіваючись на можливість відродження Соборної України й приєднання Галичини до УНР. У зв'язку з цим ним та єпископами Григорієм Хомишиним і Йосафатом Коциловським було написано «Спільне Пастирське послання до духовенства й вірних про завдання Церкви і народу в післявоєнний період» (від 21 лютого 1918 р.). Львівський владика акцентував на необхідності визнання українського народу окремим і незалежним від великоросійського всіма громадянами, а також священиками всіх обрядів, які мають враховувати це, виголошуючи проповіді для мирян: «В виду змін і прояснень, які спричинила світова війна, та кличів принятих цілим культурним світом про самоозначенє народів, погляди тих священиків, які уважали наш нарід за оден нарід з російським, во всіх народних питаннях мусіли підпасти змінам і зближити їх до загалу нашого духовенства» [80, с. 447]. На переконання єпископів Греко-католицької церкви, надалі не можна керуватися засадами, якими керувалися

перед війною «найбільше умірковані члени москвофільської чи староруської партії» [80, с. 447], оскільки це означало б «безумовно шкодити нашому народови і противитися його добру» [80, с. 447].

А. Шептицький наголосив, що особисті, політичні чи національні переконання священників не повинні впливати на їх проповідницьку діяльність. Митрополит Галицький висловив вимогу до священників всіх віросповідань перейнятися українським національним духом та ідеями, близькими цілому народу: «Священики, які мали би інші почування національні як весь нарід, [...] свої особисті пересвідчення мусять в праці залишити і во всім примінитися до народа, якого суть душпастирами» [80, с. 447]. А. Шептицький намагався переконати священників у необхідності сприяння всебічному розвитку національного життя і культури українського народу, незважаючи ні на які особисті національні вподобання. Митрополит Галицький вважав, що священники повинні мати певну політичну позицію, оскільки працю в Церкві трактував як найважливіший, найсуттєвіший обов'язок священника.

28 лютого 1918 р. А. Шептицький виступив в австрійській Палаті Панів з оцінкою Брест-Литовського мирного договору. Зокрема, митрополит Галицький схвалив приєднання Холмщини до УНР, як цілком правильне й вмотивоване історичним розвитком рішення. А. Шептицький наголосив, що «всі українці вважають Холмщину старою українською територією, яка не тільки що є етнографічно тісно пов'язана з Україною, але також на протязі століть була інкорпорована в українську державу.» [72, с. 676]. Будучи одним з трьох українців, включених до складу Палати Панів, А. Шептицький часто звертався до політичних тем, відстоюючи інтереси свого народу. У своїй промові 28 лютого 1918 р. митрополит Андрей наголосив на двох можливих сценаріях розвитку політичних подій в Україні, коли Австро-Угорщина мала вибрати собі союзника. Він порівняв позиції двох партій, які змагалися між собою за владу, і переконливо довів, що керівництво УНР запропонувало цілком прийнятні умови співпраці з Австро-Угорщиною.

Натомість більшовики дбали лише про власні політично-ідеологічні інтереси: «Коли ж у мирних переговорах було до діла з двома партіями, з котрих одна вимагала майже все, друга за те лиш дещо, що ж можна було зробити кращого, як поступитися перед одною в одному й, тим самим, змусити другу поступитися у всьому?» [72, с. 676]. А. Шептицький вважав великим успіхом встановлення миру між УНР та Австро-Угорщиною, ця подія, на його думку була надзвичайно важливою для всього Східного фронту й мала наблизити перемир'я з Румунією й загалом сприяти встановленню миру в Європі. Митрополит Галицький визначив як провідну ідею Берестейського договору окреслення етнографічних границь територій. Водночас, він наголосив, що це буде не до вподоби тим країнам, які прагнуть бути імперіями: «Принцип географічного обмежування не може подобатися тим, які звикли до гегемонії над іншими» [72, с. 678]. На думку А. Шептицького, гегемонія одного народу над іншими має залишитися в минулому й зникнути, як пережиток війни, однак, як відомо, згодом політика СРСР була побудована саме на такому принципі.

Тема сутності патріотизму осмислюється А. Шептицьким і в пастирському посланні «Слово до Української Молоді» (1932 р.), написаному у зв'язку з підпільною боротьбою ОУН проти польської окупаційної влади. Митрополит намагається переконати національно свідомих юнаків та дівчат, що справа побудови української нації, сильної держави не є завданням розрізнених одиниць, що індивідуалізм та імпульсивність шкодять загальній високій меті: «Нарід, що за кожним поколінням зривав би з переданнями; нарід, якого кожне покоління наново від себе починало би національну працю для батьківщини, – мусів би остатись слабою дитиною поміж іншими народами. Народи не доходять до мужеського віку працею одного покоління. На це треба довгої, важкої праці многих поколінь, треба зв'язку (тяглости) тих поколінь не тільки в найближчих ідеалах, але бодай чи не в усіх засобах, якими бажають досягнути ці ідеали» [27, с. 360]. А. Шептицький акцентує на безперервності

історичної пам'яті, на необхідності виносити уроки з минулого й враховувати досвід попередніх поколінь, щоб уникнути помилок в майбутньому. «У наших руках лише одна хвилина існування нашої нації. Якщо у тій хвилині не зв'яжемо нашої праці з тими, що були перед нами, і коли ті, що прийдуть після нас, знову свою працю у своїх хвилинах не зв'яжуть з нашою працею і з працею тих, що були перед нами, – тоді яку ж ціль осягне нація, хоч би й протягом століть?» [27, с. 360]. А. Шептицький наголосив на необхідності обдуманих дій, які не суперечать християнській моралі й спираються на досвід старшого покоління.

Аналізуючи жертви, на які наважувалася українська молодь, митрополит Галицький засуджує поспіх і нерозважливість, а відтак «запальний патріотизм», який не може мати конструктивного характеру й приносить Батьківщині більше шкоди, ніж користі. А. Шептицький застерігає українську молодь перед помилками й політичними спокусами, які чатують на неї. Оскільки «хто лише поверховно судить, хто не доходить до ядра, до дна речей, – того легко ошукує кожний гарячий висказ, все, що видається назверх благородним поривом, хоч під тими приманливими зовнішніми позначками окривається обман і зрада. А тоді, зведені на манівці, хоч несвідомо, можуть стати знаряддям чужих сил, а їхні жертви, принесені на жертвеннику любови до Батьківщини – стають предметом політичної гри анонімних, укритих перед ними чинників» [27, с. 361]. Це спостереження А. Шептицького, зроблене майже століття тому, залишається актуальним і в наш час, тому що й у ХХІ ст. політики, використовуючи різні піартехнології, часто перекручують і деформують патріотичні гасла задля досягнення власних інтересів, а в цей частина політично недосвідченого населення легко піддається такій псевдопатріотичній агітації. Як зауважив митрополит Галицький, ідеалізм молоді «можуть використовувати другі, та вони цього не знають, а їхні жертви можуть навіть бути обернені проти Батьківщини, тої самої Батьківщини, якій вони ці жертви приносять» [27, с. 361].

А. Шептицький у посланні «Слово до Української Молоді» з'ясовує

своє розуміння сутності понять «любов до Батьківщини» і «жертва для Батьківщини». На його переконання, жертва заради Батьківщини не може бути одноразовою чи здійснюватися заради слави, заради потіхи власного честолюбства: «буває, що молодий чоловік, який за національну справу приніс свою жертву і терпів за Батьківщину, – після цього терпіння думає, що вільно йому спочити на лаврах. Нехай же його Батьківщина тепер славить, нехай його удержує, йому непотрібно працювати! Служба любови, мої Дорогі, не знає лаврів, як довго жертва ще не повна, а жертва одної хвилини не заступить довголітньої муравлиної праці» [27, с. 361].

А. Шептицький намагається переконати молоде покоління, що імпульсивна необдумана жертва не може змінити хід історії на краще, наголошуючи, що справжньою великою жертвою є послідовна праця на благо народу. Виконання обов'язків громадянина-патріота у дусі християнських цінностей всупереч обставинам і перешкодам, на думку митрополита Галицького, здатне сприяти позитивній трансформації історичних обставин: «Не поривами одної хвилини, лише безупинним напруженням і безупинними жертвами аж до крові і смерті многих поколінь двигается народ» [27, с. 361].

А. Шептицький вважав своїм обов'язком виховувати здорові патріотичні почуття в молоді, і в багатьох його посланнях на цьому акцентується увага. У 1930 р., аналізуючи процес «пацифікації», митрополит Андрей так звернувся до молоді: «Ви молоді літами, а чувством горячі. – У вас могутне почування любові до Вітчизни; Вона домагається діл, до діл взиває. – Витривайте у службі цієї любові і не жалуйте жертв, але жертв таких, яких вимагає народня справа у теперішній хвилі» [62, Ф. 358. Оп. 1т. Спр. 9А, арк. 4, 1930 р.].

Отже, А. Шептицький вважав одним із найважливіших завдань, які стоять перед освіченими й свідомими громадянами, формування сильної Української держави, яка б базувалася на монолітній нації та принципах релігійної єдності й соціальної солідарності. Завдання Церкви – стати головною рушійною силою для успішної національної єдності і вітчизняного

державотворення. Митрополит вважав, що церковно-релігійна діяльність ґрунтується, в першу чергу, на можливості виховного й освітнього впливу на громадян.

Першочерговим обов'язком будь-якої держави А. Шептицький називав необхідність забезпечення високого рівня добробуту громадян. Тому пріоритетом у сфері державної політики мала б бути сфера соціально-релігійна, з акцентом на підвищення духовного і матеріального рівня народу. Але кінцевий високий рівень державно-політичного життя може бути досягнутий лише за умови паритетних відносин між державою і безпосередньо церквою та її організаціями.

А. Шептицький відстоював прагнення українців до створення власної суверенної держави і наголошував, що майбутнє державницьке об'єднання українців має бути надконфесійним. Саме тому кінцевою метою процесу вітчизняного державотворення має стати досягнення політичної та релігійної єдності.

2.2. Моделі державотворення у працях А. Шептицького

А. Шептицький був не тільки видатним церковним діячем, але й філософом, просвітителем, патріотом України. Усі його проповіді, послання, різноманітні статті більшою чи меншою мірою торкаються проблеми реформування церкви, держави, світогляду людини. Митрополит Андрей прагнув утвердження української нації як сильної, цілісної, здатної реалізувати позитивний сценарій політичних змін. Ідеалом національного життя для А. Шептицького є «наша рідна всенаціональна Хата-Батьківщина» [88, с. 519], задля розбудови якої повинно активно працювати духовенство, доносячи євангельські цінності до громади, бо «коли бодай велика більшість громадян живе християнським життям і поступає по велінні християнських чеснот і коли нарід своїм життям і молитвою заслуговує на благословенство і поміч Неба [...], ті труднощі, що пов'язані з верховним проводом, розв'язуються мирно і за Божою ласкою, корисно для загального життя» [88,

с. 529]. І, навпаки, в бездуховному, матеріалістично орієнтованому суспільстві до влади приходять бездарні, хитрі політики, які «приносять радше шкоду, ніж хосен, бо замість дбати про загальне добро, вони шукають тільки заспокоєння свого власного самолюбства, себто понад загальне добро ставлять своє власне добро. І тоді мусять впровадити в будову хати безконечні непорядки» [88, с. 530]. Митрополит Андрей засуджує таку егоцентричну позицію псевдопровідників, котрі використовують будь-які методи задля утвердження власної «правди», спираючись «на брехню, на публичну «опінію загалу», яку самі через пресу викликають і обробляють, а не приймають як об'єктивний, від них незалежний факт» [88, с. 530]. У новій Хаті-Батьківщині таких «лідерів» не має бути, однак, з відстані сучасної доби ми бачимо, що вплив радянських цінностей, матеріалістичного світогляду, москвофільства дуже важко витіснити зі світогляду сучасних українців, і це є причиною повільної реалізації європейських стандартів у нашій державі зараз.

Подібне уявлення про взаємозв'язок національного та релігійного ідеалу висловлювали М. Костомаров [37], І. Мірчук [161], Г. Ващенко [14], О. Кульчицький [41], В. Янів [96]. Зокрема, І. Мірчук вважав релігійність однією з головних ознак ментальності слов'ян, протиставляючи її філософічному світогляду германських та політичному хисту романських народів [61]. В. Янів трактував релігійне виховання українця як необхідну передумову загартованості духу, здатності протистояти зовнішнім впливам й запоруку «збереження нашої духовної самобутності, нашого духовного «я», [...] нашої національної ідентичності» [96, с. 277].

У праці «Ідеалом нашого національного життя» (із декрету до духовенства, грудень 1941 р.) А. Шептицький наголошує на необхідності вивчення ментальності української нації, психології українця, дуже актуальним є зауваження, що глибокий аналіз духовності нації може сприяти усуненню комплексу меншовартості, котрий у свій час став вдячним ґрунтом для утвердження москвофільських ідей. У середині ХХ ст. А. Шептицький

писав: «Ніхто у нас із соціологів, політиків, етнографів не приглядався з люпою народній психіці в одиницях і масах. Ніхто навіть не зробив поважних наукових дослідів над таким явищем, що можна його назвати глибокою раною чи язвою, яким є москвофільство» [88, с. 531]. Митрополит Андрей переконаний, що детальний аналіз української історії, психологічних травм, які у період неволі, воєн, голоду зазнавав цілий народ, зміг би зцілити психіку українців, повернувши їм самоповагу й усвідомлення того, що агресор, тиран (мається на увазі Росія та москвофільство) не може бути благодійником і другом, не заслуговує на довіру.

На необхідності наукових студій у сфері етнопсихології й потребі підготовки кваліфікованих вчених, здатних осмислити специфіку національного характеру українців, митрополит Галицький наголошує у декреті Архієрейського Собору «Про єдність» (від 10 червня 1943 р.): «Мусимо признати, що або незвичайно мало, або й зовсім не маємо філософів, або моралістів, які досліджували б національну психіку. Такі грізні з многих оглядів прояви, як москвофільство, є майже тайною для нас самих. Я не мав ніколи нагоди перечитати не то поважнішої розправи про цю національну язву, але й не пам'ятаю, чи взагалі є в цілій нашій літературі хоч би тільки короткі, а глибоко обдумані спостереження над тією язвою» [30, с. 390-391]. Згадуючи гостру боротьбу між народовцями та москвофілами, А. Шептицький констатує, що ні одна з цих партій не намагалася зрозуміти глибинну ідеологію та наміри іншої: «ні з одної ні з другої сторони майже не чулося поважнішого суду про взаємні відносини чи наміри цих двох партій» [30, с. 391]. Відтак, відсутність прагнення до взаєморозуміння, психологія агресії й власної незаперечної правоти провокували не лише політичні конфлікти й взаємну ненависть, але й перешкоджали Україні розвиватися як державному організму.

А. Шептицький, аналізуючи розвиток взаєностосунків між політичними партіями в Галичині, приходять до висновку, що проблема зародження конфліктів у середовищі українців лежить швидше не в ідеологічній, а в

психологічній площині. Адже коли москвофільство втратило більшість своїх прихильників і «народовці» могли б обрати спільний правильний вектор розвитку політичних подій, ніхто не очікував, «що давні «народовці» так між собою посваряться, що будуть творити дві партії, які себе гірше ненавидять, ніж давні москвофіли і народовці?!» [30, с.391]. Митрополит Галицький наголошує на перспективі в майбутньому наукового дослідження проблеми протистояння національних еліт в Україні. Розглядаючи український народ як суцільний організм, А. Шептицький у колективній свідомості нації, в її ментальності чітко бачить рису, яка перешкоджає рухатися в напрямку державотворення: «Якщо наш нарід можна організмом назвати [...], він терпить на якусь моральну гемофілію, яка спричинює, що кожна найменша рана є неначе не до вилікування» [30, с.391]. Митрополит Галицький з сумом говорить про постійні непорозуміння між українцями, які породжують різні антагонізми й заважають формуванню здорового патріотизму. Тут варто згадати й про відсутність церковної єдності, що теж було однією з причин різноманітних конфліктів.

Таким чином, на думку А. Шептицького, праця вчених (очевидно, філософів, психологів, істориків) могла б у процесі навчання й виховання громадян принести свої результати, адже саме через освіту, ненав'язливе виховання та самоаналіз можна усунути зі свідомості українця комплекс меншовартості, гординю та егоїзм. «Є в душі Українця глибока й сильна воля мати свою державу, – пише митрополит Андрей, – так попри ту волю знайдеться, може, рівно сильна і глибока воля, щоб та держава була конечно такою, якою хоче її мати чи партія, чи кліка, чи група, чи навіть одиниця. Бо як же пояснити те фатальне ділення поміж собою, ті спори, роздори, сварні, ту партійність, яка нищить кожную національну справу?!» [88, с. 532]. У цьому контексті варто звернутися до міркувань К.-Г. Юнга про здатність Католицької церкви виконувати функцію психоаналітика: усувати внутрішні душевні конфлікти й травми, гармонізувати свідомість, об'єднувати віруючих навколо однієї ідеї, яка чітко окреслює сенс життя, визначаючи в

такий спосіб консолідованість усієї громади. «Мені часто доводилося мати справу з представниками різних конфесій, зокрема, з католицькими священнослужителями, особливо з єзуїтами, що займалися психотерапією, – зазначив К.-Г. Юнг на семінарі 5 квітня 1939 р. в Гільдії психологів-пасторів у Лондоні. – Багато років католицькі пастори вивчали психотерапію, вони багато в чому дотримуються її правил. У католицькій церкві існує стара традиція *directeur de conscience* – своєрідного вожака душ, духовного пастиря, проводиря. Ці проводирі володіють величезним досвідом роботи і мають солідну підготовку до неї, і мене часто вражала та мудрість, з якою єзуїти та інші католицькі священники давали поради своїм підлеглим» [95, с. 299-300]. Вчений наголошує на важливій функції, яку виконує католицька церква, зцілюючи душі людей системою ритуалів, що моделюють символічне життя особистості. Відтак, і К.-Г. Юнг, і А. Шептицький приходять до подібного висновку про необхідність психологічних студій для священників, оскільки знання психології особистості, чи народу загалом, здатне усунути безліч протиріч, котрі існують у душі людини чи нації.

Митрополит Андрей акцентує на постійній роз'єднаності української національної еліти, що призводило до постійних суперечок, міжусобної боротьби й захоплення влади в Україні чужинцями в різні історичні епохи. А. Шептицький наголошує на руйнівному впливі політики СРСР для України: «Двадцять літ большевицького режиму знищило безліч елементів, може конечно потрібних до розбудови Батьківщини» [88, с. 530], відбиток неволі міцно закарбувався в психіці народу і позбутися його важко.

Владика засуджував теорію Ж.-Ж. Руссо, як таку, що суперечить реалізації народного ідеалу, наголошуючи, що не можна сприймати суспільство як єдність одиниць, зв'язаних в одну громаду лише соціальним контрактом. А. Шептицький добре усвідомлював, що така матеріалістична доктрина будує авторитет держави на брутальній силі народних мас. «Одиниць до послуху і піддання може склонити тільки матеріальна сила більшості. Таким робом матеріалізм перейшов із сфери космологічної на

соціологію і політику» [88, с. 524]. До чого привела теорія залякування, пропаганди, переслідування видно на прикладі державного устрою СРСР та сучасної Російської Федерації. Підґрунтя, на якому будувалися імперії, цілком протилежне тим демократичним засадам, котрі пропонував А. Шептицький. Митрополит Андрей переконаний, що неможливо трансформувати державний лад, не змінивши етично-інтелектуальних норм життя більшості населення країни. Він створив своєрідну світоглядну модель щасливого суспільства, підґрунтям якого повинні бути християнські цінності, міцна родина, різні громадські об'єднання, що мають на меті морально-інтелектуальний розвиток особистості, сприяння її самореалізації в колективі шляхом втілення в життя євангельських заповідей. На думку А. Шептицького, «від виховної сили Церкви в якомусь краї чи народі, від напруженості виховної праці духовенства над молоддю та в проповіданні Євангелія і пояснюванні християнських чеснот у великій мірі залежить могутність батьківщини» [88, с. 526]. Відповідно, втрата духовних орієнтирів призводить до деградації й страждання – саме в такому стані перебувають народи, пригнічені чужою владою.

Основним завдання українського народу А. Шептицький вважав необхідність створення таких суспільно-християнських обставин, які б забезпечили громадянам справжнє щасливе життя. На переконання митрополита Галицького, «могутньою та запевнюючою щастя всім громадянам організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли не буде цілістю, зложеною штучно з різних і різnorodних частин, а подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом, [...] здоровим, сильним, свідомим своїх цілей, не тільки матеріальним, але й моральним тілом» [88, с. 519]. Відтак, передумовою побудови держави, де б громадяни почувалися щасливими, на думку А. Шептицького, є спільність устремлінь всього народу й усунення розмежування за крайовою чи територіальною ознакою. Сила українського народу відповідно полягає у свідомій громадянській позиції земляків-одномудців: «Чим більша цілість людей, з

яких має складатися організація національного життя, [...] чим у всіх, що до неї належать, більше спільних переконань, спільних потреб, спільних традицій, [...] тим більше має така людська організація внутрішньої сили, що з неї робить щось немов організм» [88, с. 521].

Важливе місце у процесі державотворення А. Шептицький відводить питанню виховання підрастаючого покоління, освічених громадян, які б володіли потрібними громадсько-політичними знаннями і, відтак, здатні були обрати для себе гідну владу – не випадковим, а обдуманим, свідомим рішенням. «До побудови нашого національного моноліту [...] треба нам приступити зоруженими в достатнє знання і всі потрібні прикмети. Треба і нашому народові, [...] передавати потрібні знання і виховувати його в усіх тих громадянських чеснотах, від яких залежить вартість цілої громадянської праці людини. [...] Боже Провидіння дасть українському народові виховати його природне право – вибрати собі й установити форму управи своєї Рідної Хати, тому треба нам над цим так працювати, щоб того свого права ужив він мудро і по-християнськи» [88, с. 521].

У праці «Ідеалом нашого національного життя» А. Шептицький розмірковує про виборчу систему, її особливості в реаліях України, а також акцентує на праві громадян самостійно обирати собі ту державну модель, яка найбільше б узгоджувалася з ментальністю, світоглядом та традиціями народу: «Та власть лежить у природі народу, себто цілого народу, не якоїсь поодинокі людини. Немає ніякої причини, чому один чоловік, або кількох чи більше їх могли б бути провідниками і іншим, собі рівним, наказувати. Нарід може вибрати собі того чи тих, кому дає таку провідну власть, яку хоче, себто є природним правом народу встановити собі форму провідної влади, вибрати поміж різними формами – монархічною, олігархічною чи демократичною» [88, с. 521]. Водночас А. Шептицький наголошує на доцільності проведення виборів та референдумів, обов'язках влади перед народом: «Та керівна влада має за мету служити публічному добру, зберігати й боронити природної і правильної свободи громадян, родин і всіх

стоваришень» [88, с .521]. Таким чином, митрополит Галицький акцентує на необхідності збереження прав і свобод громадян та встановленні обраною владою законів, що не суперечать християнській доктрині. Міркування А. Шептицького свідчать про його демократичні погляди й державницьку позицію та глибоку обізнаність з історичними джерелами.

Зупиняється митрополит Галицький і на питанні форми правління, яка б найбільше відповідала запитам доби та інтересам українського народу. Він прагне привернути увагу громадськості до різновидів демократичного ладу, який пропагується кількома політичними угрупованнями й відповідно матиме у кожному випадку різні наслідки: «Бо демократія і свобода, і навіть далеко йдуча участь усього народу в виконуванні керівної влади може йому запевнювати мир, добробут і щастя, але коли в виконуванні цієї свободи і прав нарід мав би йти за фальшивими гаслами революції чи соціалізму, як, обманений ложними надіями, домагався б пересадної свободи без уваження тих основних законів, на які спирається кожен громадський порядок, то безпосереднім наслідком так зрозумілої свободи чи демократії мусіла б бути анархія, а вслід за нею неволя, нужда і руїна» [88, с. 522]. У зв'язку з цим А. Шептицький закликає духовенство займатися самоосвітою, «досліджувати мало досі ще в світовій науці обговорювані питання про будівництво проводу і організацію всіх загальних виборів і голосувань. Бо великий нарід – це не пісок одиниць [...] Великий нарід – це цілість дуже зложена злукою прерізних природних угруповань людей» [88, с. 522-523]. Внаслідок ретельної праці над собою й вивчення умов життя й інтересів християнської громади, священники зможуть формувати об'єктивну суспільну думку й «служити народові науками, радами й потіхами» [88, с. 523]. Дослідження народного життя, на думку А. Шептицького, повинно бути «джерелом правильних висновків про те, що тому народові треба в суспільному житті і політиці, себто які суспільні інституції, які форми влади, які закони найкраще відповідають його потребам» [88, с. 523].

У праці «Ідеалом нашого національного життя» осмислено також, як пов'язані між собою крайній індивідуалізм та тоталітаризм. А. Шептицький засуджує політичну систему, побудовану на нічим не обмеженій свободі одної особи, оскільки наслідком її найімовірніше буде хаос, «з якого людей може вивести тільки автократизм всемогучої держави. Так із лібералізму й індивідуалізму люди переходять до держави, що вважає себе за компетентну входити в усі найменші подробиці життя одиниць, хоче все нормувати, все бере в руки і одиницям не лишає вже ніякої свободи (тоталізм, етатизм)» [88, с. 524]. Митрополит Галицький наголошує, що парламенти деяких держав були обрані шляхом всенародних виборів, але вони виявилися нежиттєздатними, відповідно державний лад трансформувався в «соціалістичну державу з монархічною, аристократичною чи демократичною формою, яку приймає держава, в якій владу має диктатор і партія чи монопартія» [88, с. 524].

Аналізуючи події, які відбулися в Європі, А. Шептицький наголошує, що під час революцій нівелюються форми державного і суспільного ладу, отримані у спадок від минулих століть. Порівнюючи між собою такі форми правління як монархія, олігархія та демократія, виокремлені ще Аристотелем, митрополит Андрей приходить до висновку, що кожна з них «може вважати себе за всемогучу і допроваджувати одиниці до цілковитої неволі, або одиницям залишати свободу, що доходить і до крайностей» [88, с. 524]. Отже, на переконання А. Шептицького, мірилом цінності будь-якої влади є її чесність та здатність дбати про права і свободи кожного громадянина в контексті розвитку гармонійної суспільно-політичної структури.

Зважаючи на досвід Європи, А. Шептицький констатує, що надзвичайно важко знайти хоча б одного монарха, який ніколи не порушував моральних чеснот і не піддавався спокусі хоч іноді побути тираном. Водночас, митрополит Андрей усвідомлює, що добитися доброчесної участі у державній владі від всього народу досить важко. «Хоч та участь буде обмежена тільки до загального голосування і до принципу виборчих урядів

аж до найвищого, скільки ж то треба загальних у всіх громадян чеснот на те, щоб власть була виконувана тільки за приписами чесноти! З цього походить, що форма демократична приступна до найзагальніших спокус» [88, с. 525]. Таким чином, демократія набуває негативного змісту тоді, коли народ є несвідомий і в більшості своїй керується негуманними цілями й мотивами, зважаючи в першу чергу на власні егоїстичні потреби, що часто суперечать інтересам цілого суспільства.

У процесі аналізу А. Шептицький приходить до ще одного висновку стосовно єдності суспільства й соціальних груп. За спостереженням митрополита, єдність є злом, коли державна влада опиняється в руках групи осіб, об'єднаних спільним деструктивним, злим наміром: «при несправедливій владі, без чесноти, чим більше є в ній єдності, тим більше народові шкодить. Тиранія більш небезпечна, ніж зіпсута аристократія, або олігархія, а ця знову гірша і небезпечніша від демократії. З усіх лихих організацій влади зла демократія, яку називають загально демагогією, ще найменше шкідлива, а зіпсута монархія, що її називають тиранією, найбільше шкідлива» [88, с. 525]. А. Шептицький вмотивовує своє спостереження тим, що за умов «демагогії (злої демократії)» більшість бідного населення отримує владу над меншістю багатих і кількісно підпорядковує собі її інтереси. За таких умов принаймні більшість почувається щасливою. А ще чіткіше, на думку Митрополита, окреслюються переваги «демагогії» на тлі олігархії та тиранії.

А. Шептицький переконливо доводить, що державна влада має відштовхуватися від християнських постулатів і думати не про власні інтереси, а про добро народу: «владсть обов'язує до служби. Хто має владсть, мусить дбати про добро тих, кому служить: дбати про своє добро перед добром загалу, це надужиття кожної влади. [...] чим більше громадян має участь у владі і чим більша та участь, тим більше треба, щоб ті громадяни були праведними, себто мали моральне виховання, переповнене євангельськими принципами» [88, с. 525]. Владика вважає, що за умови

християнського виховання особистості, отримання громадянами якісної освіти можливим буде встановлення в державі такого політичного режиму, за якого українці почуватимуться щасливими.

Митрополит Галицький розмежовує два поняття – «християнська демократія» і «демагогія», відштовхуючись від міркувань Папи Римського, виголошених у зверненні до французьких робітників-паломників: «Якщо ваша демократія буде християнська, вона запевнить батьківщині мир, добробут і щастя. А навпаки, коли віддасться революції та соціалізму, коли, обманена шаленими ілюзіями, кинеться на ревіндикації, що нищать основні закони, на які спирається кожен громадський порядок, наслідком такої демократії для самих робітників буде неволя, нужда і руїна» [88, с. 526]. Такі міркування владики свідчать про його добру обізнаність зі специфікою політичних режимів.

А. Шептицький недоречним у державному устрої вважає однопартійність, оскільки коли «олігархія спирається на одну партію, або на один народ, спокуса надуживати влади для гноблення інших партій чи національностей є більша. Чесноти громадян, що беруть участь у влади, мусять бути тим більші, чим більше партійність» [88, с. 526]. А національний шовінізм трактує як явище, що засліплює людей і не дає бачити прав інших громадян. Саме тому, на переконання митрополита Галицького, «в устрою Батьківщини, мабуть, найважливішою справою буде: запевнити громадам якнайбільшу свободу» [88, с. 528]. А. Шептицький наголошує, що питання про об'єднання громад у більші спільноти чи волості – це питання, яке потребує глибшого дослідження. Це прозірливе бачення владики Андрея знайшло своє втілення в сучасному реформуванні адміністративно-територіального устрою України.

А. Шептицький основними підвалинами Рідної Хати-Батьківщини називає національну єдність, мову та загальнонародну волю до державотворення: «На чому ж опреться єдність хати? На національній єдності. Український нарід є одним народом, дехто схоче навіть сказати –

одним організмом, тому й належиться йому стати і суспільним національним твором. Але йде про те, щоб заналізувати поодинокі елементи, з яких національність складається, і сили, які її розбивають. Що ж робить якесь число людей одним народом? Передовсім мова. Всі, що по українськи говорять, або що вважають українську мову за рідну, будуть становити український нарід. Безперечно, єдність мови є зв'язку, що лучить людей» [88, с. 531]. Конституційним елементом національності, на переконання митрополита Галицького, є «стихійна, малосвідома воля всіх одиниць злучитися в одну організацію. Та воля є доказом тих різних прикмет чи характерів народу, які інстинктивно штовхають його до хотіння бути одним» [88, с. 531]. Наскільки сильним є спільне бажання до державотворення у середовищі українців, за спостереженням А. Шептицького, визначити важко, але треба б у відповіді на це питання мати власну думку й не орієнтуватися на судження інших. «Гарячий патріот має не тільки тієї природної стихійної, але й свідомої волі стільки, що самий інстинкт веде його до думання, що так само розположені будуть усі Українці» [88, с. 531].

Ще однією важливою передумовою побудови Української держави, на думку митрополита Галицького, є національна солідарність і любов до брата-українця. Ця теза переконливо обґрунтована в пастирському посланні А. Шептицького «Не убий» (від 21 листопада 1942 р.). Митрополит Андрей гостро засуджує так звану «домашню війну», яка підсилює ворога й руйнує силу українського національного духу. Згадуючи про вбивство українцями українців, А. Шептицький передумовою такого злочину бачить духовне засліплення, породжене духовною деградацією: «люди, зрештою розумні та дбайливі про суспільність та добро народу, дійшли до того ступеня партійної ненависти, що рішаються аж на пролиття крові. Вже саме те розположення ненависті супроти своїх близьких є чимсь таким противним природі, таким жахливим і так дуже свідчить про виродження, про таку дегенерацію й такий упадок національної совісти та патріотичного духа, що не можна про такі випадки говорити без глибокого душевного болу!» [67, с. 267]. Крім того,

А. Шептицький наголошує, що не тільки вбивство брата-громадянина є гріхом, але й саме бажання завдати йому болю, плекання почуття ворожнечі до нього. За таких умов народ не зможе бути сильним, цілісним, здоровим організмом і не здатен буде побудувати міцну державу: «Не треба Україні інших ворогів, коли самі українці українцям ворогами, що себе взаємно ненавидять і навіть не стидуються вже тої ненависти! Христос сказав: “Кожне царство, розділене проти себе, запустіє, і дім на дім впаде.” (Лк. 11, 18)» [67, с. 267]. Ці пророчі слова великого українця ніби попередження тим майбутнім політикам, які допустили розвиток подій, що врешті призвів до сьогоденної ситуації в південно-східній частині нашої держави. Митрополит Галицький наголошує на необхідності взаєморозуміння між українцями, на потребі єдності у помислах та бажаннях стосовно побудови власної держави, на неможливості щасливого майбутнього у суспільстві егоїстично орієнтованих індивідуумів: «Як довго не буде між нами християнської єдності, так довго й найслабший противник буде від нас сильніший! Як довго у національних справах більше пам'ятати будуть українці на власне індивідуальне добро, так довго загальна справа не буде могла успішно розвиватися. Бо тої загальної справи просто не буде, бо не буде її в свідомості і в совісті людей!» [67, с. 267].

Великі сподівання у справі консолідації української нації й виховання свідомих, патріотично налаштованих громадян А. Шептицький покладав на навчальні заклади та викладачів. Зокрема, про завдання української мистецької школи у патріотичному вихованні молоді митрополит Галицький розмірковує у листі до проф. Володимира Кубійовича (8 серпня 1942 р.). На думку А. Шептицького, крім вироблення в учнів естетичного смаку й осмислення мистецько-культурних напрямів, «учителі рисунків, українці [...] повинні надавати патріотизмові благородний і піднеслий напрям. [...] Патріотизм підносить, скріплює, ублагороднює і тим могутньо причиняється до вироблення в молоді не тільки естетичних, але й патріотичних понять» [53, с. 978]. А. Шептицький акцентує на невтішному історичному досвіді, на

обмеженнях, яких зазнавали юнаки й дівчата в процесі освітнього процесу і тому мають значні прогалини у знаннях про історію України: «Наша молодь, яка довго мусіла ходити до польських середніх шкіл, часто не має поняття про найважливіші події з історії і про найважливіші історичні постаті українського народу» [53, с. 978]. Митрополит Галицький переконаний, що треба замінити абстрактні, теоретичні образи українських героїв та месників на більш «живі», сучасні, щоб учні сформуваали для себе об'єктивне уявлення, хто такий Б. Хмельницький, І. Мазепа чи інші.

Про важливі заходи, які можуть здійснити українські священники задля об'єднання українського суспільства, написав А. Шептицький в декреті Архієрейського Собору «Про єдність» (від 10 червня 1943 р.). У першу чергу, на думку митрополита Галицького, треба проаналізувати ті сили, які роз'єднують людей: «Мусимо собі поставити питання, звідки і чому людина стається ворогом людини. Звідки роздори, ненависті, незгоди, сварні, звідки партійність, трудність порозуміння і ті процеси, яких ніколи не можна довести до кінця. Звідки все те, що робить український нарід людською організацією, такою безконечно далекою від природного організму, що наша суспільність видається більше подібною до купи піску, поодинокі зеренця якої нічим не звязані зо всіми іншими, ніж до могутнього дерева, в якому розвивається життя повне сили і здоров'я» [30, с. 390]. А. Шептицький наголосив, що попри спільну мову і звичаї люди наділені специфічними характерами, схильностями, прагненнями і бажаннями, котрі заважають їм бути однодумцями, роз'єднують їх.

Крім того, на думку Владики, часто українцям бракує розважливості й здатності тверезо оцінювати події та людей у запалі патріотичних чи інших почуттів: «У многих напрямках ми ще люди примітивні, для яких демонстрація, фраза і шум часто видаються чимсь важнішим, ніж спокійна зимна розвага та витривала праця» [30, с. 391]. А. Шептицький вказує на необхідність формування свідомої політичної еліти, здатної приймати правильні рішення, зауважуючи, що «в нашій суспільності надто часто

стрічаємо людей, що себе вважають фаховими політиками, хоч не мають ніякого фаху і ніякого спеціального звання. Само положення змушує заступати поважнішу фахову працю риторикою» [30, с. 391]. Аналізуючи історичний шлях українців-галичан, які впродовж кількох століть були під пануванням Австрії, вели безнастанну боротьбу з польською політикою асиміляції, А. Шептицький приходять до висновку, що всі ці обставини та другорядна роль підлеглого народу у великій імперії, виробили в українців певні світоглядні стереотипи, котрі тепер заважають мислити ширшими категоріями, не дають усвідомити себе незалежною нацією: «Люди, для яких через кілька поколінь всі справи Батьківщини оберталися довкола загумінка, привикли до якоїсь тісноти, яка не дає їм правильно судити про дуже широкі виднокруги» [30, с. 391].

А. Шептицький наголошує на необхідності самовідданої праці священиків, які зобов'язані самовдосконалюватися та бути прикладом для прихожан, і так проповідувати Слово Боже, щоб розпізнавати і виправляти недоліки, що нищать людський дух, а також розвивати добрі якості та нахили. «Ця праця над усуненням природних похибок і блудів стається і успішнішою і правильнішою, коли лучиться з працею християнської праведности над моральними похибками, що ділять і роз'єднують» [30, с. 392]. Митрополит Галицький засуджує матеріалізм і самолюбство, які породжують у душі людей ненависть проти всіх тих, для кого матеріальні цінності не є пріоритетом. Владика трактує християнську єдність як «добро, яке треба здобути поборюванням себе самого і витривалою працею над духовною єдністю між братами» [30, с. 392].

А. Шептицький акцентує на існуванні духу нації, який формується спільними зусиллями всіх громадян: «єдність в чесноті, любови Батьківщини дає громадянам того одного духа, на якому може опертися і національна єдність» [30, с. 394]. Митрополит Андрей протиставляє християнський та поганський патріотизм, наголошуючи, що «поганський патріотизм, – то любов до своїх, сполучена з ненавистю всіх інших. А християнська любов

Батьківщини, обнимаючи всіх людей, єднає християн із противниками та ворогами й дає патріотизмові ту підставу, якої треба: учить тієї єдності» [30, с. 394]. Відтак, християнський патріотизм відкидає ненависть як явище, а поганський ототожнюється з шовінізмом, оскільки базується на домінуючому протиставленні своєї нації всім іншим.

Отже, національним ідеалом для А. Шептицького є держава, котрою керують мудрі політики, здатні на самозречення, принесення власних амбіцій в жертву розквіту держави, де панує християнський патріотизм та єдність. Але такою свідомою може бути влада тільки в тій країні, де більшість населення живе за євангельськими законами, має добру освіту й чітку громадянську позицію. Таким чином, коли зміниться свідомість більшості громадян, іншою стане влада й рівень життя в державі. Велику роль у трансформації суспільства митрополит Андрей відводить священикам, родині, вчителям, громадським об'єднанням, котрі мають сприяти духовно-інтелектуальному розвитку особистості.

2.3. Екуменічна діяльність А. Шептицького як чинник національної єдності

Задовго до II Ватиканського Собору свою екуменічну релігійну позицію в Українській греко-католицькій церкві чітко визначив митрополит А. Шептицький, а його погляди на устрій церкви, суспільства та держави не втратили своєї актуальності і на сучасному етапі. За спостереженням Л. Цегельського, «коли митрополитом стала така визначна людина як Андрій Шептицький, львівська митрополія знов висунулась на чоло української політики. Вже самі спроби Митрополита Андрія поширити Унію на тодішню російську Україну мали високо політичний характер. Так і розуміла їх царська Росія, котра знала, що Унія – це українство, це політична зброя українців найвищої якості. Тому оці заходи Кир Андрія дратували й непокоїли Росію набагато більше, ніж робота українських наддніпрянських

революціонерів або галицьких націоналістів. Уособленням українського сепаратизму – в очах Росії – був Митрополит Шептицький» [87, с. 52].

Екуменічні ідеї були частиною світогляду А. Шептицького, починаючи з молодих років, він чітко висловив свої погляди на можливість зближення Церков у:

1. Пастирському посланні «Наша Програма» від 2 серпня 1899 р.;
2. Посланні про Церкву від 27 січня 1901 р.;
3. Посланні до греко-католицького духовенства Росії в справах віри й обряду (березень 1908 р.).

Особливо увиразнилися екуменічні ідеї А. Шептицького після подорожей до Києва та Москви у 1887 р. У Києві А. Шептицький ближче ознайомився з історією, мистецтвом, культурою Східної України, а у Москві перед ним відкрилися основи екуменічних ідей видатного російського філософа В. Соловйова. Повернувшись до Львова, А. Шептицький зрозумів, що головною перешкодою церковного об'єднання були політичні передумови та зацікавленість державної влади у розмежованості християн, а канонічний бік проблеми був не основним. Таким чином, догматична прірва між двома церквами була утворена штучно.

А. Шептицький палко підтримав ініціативу Братства Молитви Кирило-Мефодієвського Апостолату в Моравії, яке у 1906 р. висунуло ідею про проведення кожні два роки з'їздів слов'янських народів і слов'янських Церков, Католицької і Православної, при гробі св. Мефодія у Велеграді з метою взаємопізнання та співпраці у справі об'єднання християнського світу. За свідченням герцога фон Острахсена, А. Шептицький став натхненником цього заходу [11]. Завдяки його діяльності Велеградські Конгреси (їх відбулося сім) стали своєрідним прапором церковного єднання. Вони обґрунтували тезу про рівність обрядів у Вселенській Церкві, створили міцне ядро екуменічного руху, яке щиро бажало церковної єдності й вмотивувало цей рух переконливими богословсько-догматичними тезами.

Треба відзначити, що вже на початку своєї унійної діяльності А. Шептицький усвідомив гостру нестачу освічених кадрів, здатних сприяти зближенню Західної і Східної Християнських Церков. Тому митрополит Галицький вдається до рішучих кроків, щоб усунути цю проблему: відряджає найбільш обдарованих семінаристів на навчання до кращих релігійних закладів Європи, а також відновлює діяльність чину отців Студитів. Згодом, у 1939 р., чин нараховував 132 монахи й майже 50 монашок. З метою заохочення і підготовки галицького духовенства до місійної праці на теренах Східної України 16 грудня 1923 р. Митрополит Андрей заснував Богословсько-Наукове Товариство. На наукових сесіях Товариства, що відбувалися до 1939 р., було заслухано 25 доповідей, більша частина яких мала екуменічний характер.

На початку ХХ ст. на українських землях, що перебували під владою Російської імперії, різко активізували свою пропагандистську діяльність православні священники Московського патріархату, прагнучи викоринити греко-католицьку віру серед українців. Такий стан речей не залишив байдужим А. Шептицького, котрий у проповіді, виголошеній в Успенській церкві 9 вересня 1914 р., намагався налаштувати українських греко-католиків на толерантне, християнське ставлення до цих релігійних «пропагандистів»: «Користаймо з нагоди, коли тепер за Божим допустом упали кордони, щоби могли себе ближче пізнати, а може будемо могли і дати дещо одні другим. Вони приміром, нам свою релігійність, набожність, а і ми могли би їм дещо доброго дати. Однак мусимо себе пізнати, хоч у багатьох ми є подібні до себе. У них відправа така сама, як у нас, вони називають себе «православні» і ми «православні». Наше православ'є є церковне, їх православ'є державне, що так скажу: «казьонне», т. є., вони опирають своє православ'є на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності зі Святою Католицькою Церквою» [74, с. 626-627]. А. Шептицький наголосив у цій проповіді, що греко-католики можуть дати православним єдність з Вселенською Церквою через об'єднання.

Натомість екуменічні міркування митрополита, його заклик до християнської терпимості й розважливості був розцінений російською владою як крамола, і А. Шептицького невдовзі заарештували. Але не тільки ця проповідь зумовила арешт видатного українця. Погляди митрополита на церкву дратували московську владу. В архіві Слов'янської бібліотеки в Медоні знаходиться телеграма від 22 серпня 1914 р. до воєнного генерал-губернатора в Галичині, де так охарактеризовано діяльність А. Шептицького: «Ватикан старається відновити унію в Росії за допомогою уніатського митрополита у Львові – графа Шептицького, учасника наради католицьких діячів у Римі. Шептицький вербує в Росії слухачів богословських курсів у Львові, таємно приїжджав до Росії, надав повноваження своїм католицьким духовним на відправу богослужінь у східнім обряді» [13, с. 172].

Російський царизм базувався на цілковитому підпорядкуванні церкви державі, така ідеологія дозволяла нав'язувати населенню ідеї, вигідні правлячій верхівці. Саме тому будь-яка альтернатива православної церкви Московського патріархату лякала владу, а екуменічні ідеї митрополита Галицького сприймалися як вияв ідеологічного злочинства. Однак після повалення царату стан справ не зазнав змін. Більшовики, котрі прийшли до влади, чітко дотримувалися схеми, що існувала раніше: Церкви, котрі залишилися, мали функціонувати в інтересах нової держави – СРСР, а священники нерідко, як з'ясувалося згодом, були агентами НКВС. Таким чином, можливості впровадження екуменічних ідей в окупованій більшовиками Україні не було. Звіти, які російський екзарх Фьодоров передавав у Львів А. Шептицькому, свідчили, що він «не сумнівався у тому, що комунізм – це смертельна небезпека для Церкви як такої – і Православної, і Католицької» [13, с. 185].

Прагнучи утворення єдиної української Церкви, митрополит Андрей діяв у двох напрямках: вибудовував діалог з Ватиканом і українськими православними архієреями.

З одного боку, Шептицький сподівався на більш ґрунтовну підтримку своїх унійних прагнень з боку Апостольського Престолу. Саме з цією метою 29-31 серпня 1942 р. він написав листа до Папи Пія XII, в якому проаналізував становище Церкви в Україні під німецькою окупацією, наголосивши на прагненні гітлерівців завадити об'єднанню українських Церков, оскільки це могло ще більше об'єднати народ у боротьбі проти спільного ворога: «Не дозволяється нашим священикам служити вірним, яких багато у Східній Україні. Є страх перед справою з'єдинення Церков. Є побоювання про будь-яку угоду, бо якщо є режим, який повністю і навіть здібно користується висловом «Divide» (Лат.: Divide et imperas—діли і володарюй), це саме той режим, якого ми є жертвами» [48, с. 985]. Політика А. Гітлера була цілком неприйнятною для А. Шептицького – нацисти прагнули посилити контроль над окупованими українськими територіями через утворення прірви між греко-католиками й православними. Тимчасова надія на злуку Церков в Україні, яка з'явилася на початку Другої світової війни, швидко зникла. Митрополит Галицький швидко переконався, що окупаційна політика Третього Рейху на Сході не дасть змоги здійснити унійну акцію в повному обсязі. Німці заборонили місіонерську діяльність греко-католицьких священиків, а багатьох з них було заарештовано та страчено. Тому, починаючи з кінця 1941 р., діяльність А. Шептицького з поширення екуменічних ідей обмежилася теренами України. Всі свої зусилля він спрямовує на зближення, а в майбутньому і об'єднання української православної і греко-католицької громад.

З другого боку, одночасно з листом до Папи Пія XII митрополит Андрей звернувся спочатку безпосередньо до православних архієреїв, а потім до української віручої інтелігенції з листами із закликом до церковної та національної єдності. До цих листів слід віднести:

1. Лист митрополита Шептицького до Іларіона Огієнка, архієпископа Холмського від 21 жовтня 1941 р.;

2. Відкритий лист А. Шептицького до Варшавського православного митрополита Діонізія від 30 грудня 1941 р.;
3. Лист митр. Шептицького до Православних Архієреїв в Україні від 30 грудня 1941 р.;
4. Лист митр. Шептицького до православних Архієреїв у справі порозуміння українців різних віросповідань від березня 1942 р.;
5. Лист до укр. православної інтелігенції від 3 березня 1942 р.

Екуменічні ідеї А. Шептицького також відображені у працях:

1. Із декретів та правил Архієп. Собору: «Праця над з'єдиненням Церков» [1940-1941], Львів;
2. Із декрету Архієп. Собору про релігійну єдність народу (1942 р.);
3. Відповіді митр. Шептицького на питання православних українців про можливість об'єднання укр. Церкви (1942 р., травень, Львів).

У листах до православних архієреїв та в декретах Архієпархіального Собору (про єдність) А. Шептицький чітко вмотивовує взаємозв'язок відродження Соборної Української Церкви з українським національним відродженням. Становлення екуменічних ідей А. Шептицького були детально досліджені в дисертаційній роботі М. Вавжонека, котрий відзначив, що митрополит Галицький пропагував ідею об'єданого християнства, відкидаючи можливість ізольованого існування народів, прагнув досягти своєрідного синтезу культур та віри, «тому намагався поєднати містицизм з ефективністю екуменічної діяльності на практиці. Він заглибився у східну традицію, у праці великих богословів Сходу, але, одночасно, був дуже ефективний у своїх діях у Ватикані [...] Він прямував до відновлення аскетичного життя, відбудував дух східного монашого життя, але, одночасно, старався вирвати свою Церкву і взагалі візантійсько-слов'янський світ з маразму та інертності» [13, с. 183].

А. Шептицький прагнув відновити єдність між православними та віруючими Католицької церкви, не порушуючи культурної ідентичності східних християн. Зокрема, митрополит Галицький з великою повагою

ставився до архієпископа Іларіона, і у листі до нього висловлював сподівання на можливість відродження Української Соборної Церкви під керівництвом арх. Іларіона Огієнка: «Вашому Преосвященству цілим серцем бажаю, щоб Ви в Холмщині, а може і в Україні цілій, засіли на митрополичій столиці в Києві. Усі надіємося, що ця столиця буде патріархами, а може й Вселенською Церквою і Вселенським Собором піднесена до достоїнства патріархату» [49, с. 289]. А. Шептицький висловлює сподівання, що архієпископ Іларіон в Києві відновить віру св. Володимира і митрополита Іларіона Київського, віру Вселенської Церкви, віру сімох перших Вселенських Соборів. На переконання А. Шептицького, українська християнська віра зазнала трансформації, була деформована в розрізі доктрини через «довголітню неволю Української Церкви під неканонічною установою Петра Великого. Вона зіпсута довгими рядами богословів Синодальної Церкви, професорів у Духовних Академіях, її ієрархів неканонічно установлених владою московських царів» [49, с. 289]. А. Шептицький висловлює сподівання, що архієпископ Іларіон зможе Українську Церкву очистити з тих усіх наук, що суперечать істинній вірі, неканонічних, шкідливих, насаджених державою-завойовником (Росією, СРСР), зумовлених світськими законами, і перш за все «чисто московською нетерпимістю, яка рідного брата зненавидить, коли інакше думає, [очистить – В.Б.] з тієї тісноти і браку християнського широкого духа, яким відзначалося московське православ'я» [49, с. 289]. У документі «Із декрету Архієп. Собору про релігійну єдність народу» (1942 р.) А. Шептицький стверджує, що Московський Синод вводив в оману вірників: «в їхніх богословських школах формальні ересі представляли як науки Православної Церкви, хоч не могли доказати, якими Вселенськими Соборами ті науки були проголошені, [...] синодальна Церква наклепами проти нас, уніятів, вироблювала в них ненависть до рідних братів» [33, с. 381]. Простежуючи історію Православної церкви від занепаду царату, А. Шептицький виявляє в ній «роз'єднуючу недугу руїни, розколу, і якої треба нам, Українцям, передовсім боятися» [33, с. 381]. Коли б вище згадані

факти стали відомими православним українцям, тоді б вони, на думку А. Шептицького, самі виявили бажання консолідації з греко-католиками, оскільки виграють від цього, об'єднавшись воєдино з власним народом, а не з чужинцями: «А передовсім скористає весь нарід. При відновленні Київської Митрополії та при майбутньому, дасть Бог, піднесенні київського престола до достоїнства патріархату, ми ж будемо канонічно підчиненні тому патріархатові, коли той патріархат признає владу Вселенського Архієрея, а цим патріархом буде хтось із їхніх єпископів, а не з наших. А зискають передовсім те, що принесуть українському народові ту єдність, якої йому тепер треба і без якої легко буде його паразитам ще довго над ними панувати» [33, с. 381-382]. Таким чином, А. Шептицький висловлює готовність об'єднання Греко-католицької церкви з Українською православною церквою й пропонує можливість утворення Київського Патріархату, на чолі якого стоятиме православний архієрей, підпорядкований Папі Римському. Така церковна єдність, на думку А. Шептицького, зробить український народ сильнішим, згуртованішим, допоможе позбутися чужоземного впливу та гніту, це буде «приклад, як повинна виглядати національна єдність. Із будови одної, святої, вселенської, апостольської Церкви будемо могли учитися і досвідчати, яка повинна бути суверенна провідна могутня єдність українського народу» [33, с. 382].

У листі до української православної інтелігенції від 3 березня 1942 р. А. Шептицький знову повторив своє міркування про необхідність створення Соборної Української Церкви під керівництвом православного ієрарха, запевнивши, що сам він на таку роль не претендує: «Ясно, що греко-католик не може стати Київським Митрополитом, а я не маю ані бажання цього достоїнства, ані фізичної змоги бути в Києві. [...] Київський Митрополит мусить бути вибраний із православних чи автокефальних Архієреїв чи священників. Коли б він був з'єдинений із Вселенською Церквою, ми всі греко-католики підлягали б йому і я перший радо піддався б його верховній владі» [91, с. 413]. Водночас, А. Шептицький усвідомлює, що цілковите

об'єднання греко-католицького і українських православних віросповідань буде можлива лише в майбутньому, коли священники обох конфесій матимуть твердий намір злуки Церков через пізнання справжньої сутності української Церкви, до якої раніше ставилися із застереженням. «А зближення і взаємне пізнання необхідні до досягнення національної єдності. Те зближення може колись довести до з'єднання, але мусить передовсім усунути взаємні роздори і ненависті, які спричинюють, що українець – українцеві ворог. І ті, що бажають колись єдності, і ті, що її не бажають, – почнімо працю над помирінням, – закликає А. Шептицький православну інтелігенцію. – На такому кінцевому помирінні багато скористає увесь український нарід» [91, с. 413]. Відтак, екуменічні ідеї А. Шептицького є дуже актуальними сьогодні, і свідченням цього є заява від 12 травня 2019 р., яку зробив митрополит Епіфаній про можливість зближення Греко-католицької та Православної церков.

Виконуючи обов'язок українського патріота, А. Шептицький намагався переконати українську православну інтелігенцію, що прагне добра й щастя для українського народу й не шукає особистої вигоди, влади чи інших привілеїв. Митрополит Галицький наголосив, що поєднання православних із Вселенською Церквою не спричинить необхідність відмови від якого-небудь звичаю, віровчення чи обряду православної Української церкви. «Українська Церква нічого не втратила б із тих дібр чи вартостей, які з неї роблять для українців цінну, святу національну пам'ятку минувшини, а зискала б пребагато дібр і сил, які впливають із зв'язків з усіма віруючими християнами цілого світу» [91, с. 413].

А. Шептицький у листі до православних Архієреїв (березень 1942 р.) роз'яснював сутність своїх екуменічних поглядів, наголошуючи, що він не прагне асиміляції православ'я, не прагне того, щоб Православна Церква була поглинута Католицькою: «поєднання усіх укр[аїнських] віроісповідань вважаю за неможливе і навіть тоді, коли говоритиму про таке поєднання, то воно і в моїй думці і в моїх словах, чи намірах є лише теорією не до

виконання» [52, с. 410]. Натомість митрополит Галицький пропонує інший сценарій можливого розвитку подій: «можна було говорити про різні способи порозуміння, без зливання в одно віроісповідання. Можна було подумати й про злуку православних віроісповідань з гр[еко]-католицьким, при якому повставало б нове віроісповідання зі злучених обох, яке не було ні давним православ'ям, ні давньою гр[еко]-кат[олицькою] Церквою. Про ті різні можливості ніхто не подумав. Моє пропозиція взято згрубша просто як поклик до Унії» [52, с. 407].

Звідси випливає головне завдання, яке Митрополит ставив перед собою: «Одиноким моїм наміром було і є сповнити те, що вважаю за обов'язок кожного укр [аїнського] патріота, а цим обов'язком: зробити все, що можливе, аби причинитися, бодай в деяких справах, до порозуміння між різними українськими віроісповіданнями» [52, с. 410].

А. Шептицький добре усвідомлював цінність культурної спадщини Київської Русі, у період існування якої чітко окреслилися риси українського народу. Через налагоджені тісні політичні та духовні взаємозв'язки з Європою Київська Русь впевнено утверджувалася як могутня держава. Митрополит Галицький закономірно трактував Україну як спадкоємицю культури Київської Русі, як її органічне продовження.

Владика Андрей акцентував на ролі Володимира Великого як талановитого політика, що зумів не тільки налагодити зв'язки з Європою, а й відмежувати український етнос від угро-фінської ментальності, на основі якої згодом сформувалася російська (азійська) духовність. Думку про зв'язок греко-католиків з вірою, запровадженою Володимиром Великим, А. Шептицький обґрунтовує в зверненні «До тих, що виїжджають на роботи до Райху»: «Св. Володимир прийняв християнство в часах, коли ще не було розділу церков, себто в часах, коли царгородська церква в злуці з римською визнавала вселенську віру. Тому християнство, яке прийняв св. Володимир Великий, є таке саме, а радше те саме, що його ми усі визнаємо. Люди не називалися тоді “гр. католиками”, бо це назва майже нова;

називалися “православними”, але в тому значенні, в якому ми тепер ще у Божественній Літургії усіх наших вірних називаємо “православними”. А те значення таке: обряд східний, чи візантійський, а віра вселенська. Або радше треба сказати, віра вселенська і обряд візантійський, бо, очевидно, віра важніша, ніж обряд» [28, с. 385].

Про спадкоємність греко-католицького віровчення від християнства, запровадженого Володимиром Великим, А. Шептицький пише також в листі до української православної інтелігенції (3 березня 1942 р.): «Ми, названі греко-католиками, вважаємо себе самих і в обрядових молитвах називаємо себе православними. Маємо ту свідомість, ту певність, що ми не затратили ні одної цінної пам’ятки минувшини і ми нічого не стратили зі святого передання нашого Великого св. Володимира. Струя того передання перейшла до нас через царгородських патріархів Йоанна Векка і Йосифа та наших митрополитів Исидора і Григорія чистішою і повнішою від тієї струї передання, що дійшла до наших братів над Дніпром через Нікона і московський Синод» [91, с. 413-414]. А. Шептицький закликав українських інтелігентів вивчати сутність греко-католицької віри, порівнювати два «наші православія, церкви, духовенства, життя релігійне і національне» [91, с. 414]. Саме це, на його думку, є передумовою порозуміння. Митрополит Андрей привернув увагу православних до прийнятих Апостольським Престолом змін, завдяки яким греко-католики «повернулися в обрядах Літургії до звичаїв нашої Церкви 16 і 17 століття, які були звичаями Київської Церкви» [91, с. 414].

Водночас А. Шептицький наголошував на відсутності спадкоємності Росії від Київської Русі. Митрополит Галицький заперечував подібність державницького світогляду Петра I та Володимира Великого чи Володимира Мономаха. Владика засуджував царя-реформатора, котрий через створення Синодальної Церкви, остаточно поховав справжню візантійсько-слов’янську ортодоксальну традицію. Він вважав Петра I псевдоправославним володарем.

А. Шептицький у «Декреті Архієп. Сообору про єдність» стверджував, що Російська синодальна церква, будучи типом національної Церкви, цілком нелогічно себе саму називала вселенською. «Та нелогічність [...] дозволяла теж російським патріархам, прихильникам православія, самодержавія і патріотизму “єдиної неділимої” вважати себе за виїмково високо духовно стоячих християн» [33, с. 379]. Однак Російська православна церква, на думку митрополита Галицького, не є засобом чи запорукою єдності росіян. А. Шептицький згадує про існування «розколу і сект, які множилися з кожним століттям, [...] та духовна і Церковна єдність російського народу була тільки піддержувана рукою автократа і його уряду “святішого синоду”» [33, с. 380]. Владика вважає такий стан речей поганим прикладом для України, а тому закликає віруючих робити навпаки – не ділитися на багато різних конфесій, а об’єднатися в одну. Наголошуючи на необхідності духовно-церковного зближення українців, митрополит Галицький «підкреслював особливо деструктивну роль Російської Церкви і з часів московського патріархату, і в “синодальний” період. Ясна річ, важко було б її звинувачувати у схизмі 1054 року. Але він вважав, що вона консеквентно, для власних егоїстичних інтересів підтримувала поділ християнства. Не тільки сама не хотіла простягнути руку на згоду, ще й протягом століть протидіяла ініціативам, які були спрямовані на хоча б часткове подолання муру, який відділяв від себе західних та східних християн. Власне Російська Православна Церква, зокрема у своїм “синодальнім” періоді, свідомо мала, на думку Шептицького, утрулявати єретичні елементи, аби тільки ізолюватися від Вселенської Церкви, а особливо від латинського християнства» [13, с. 154].

Водночас А. Шептицький зауважує, що процес віддалення християн один від одного через ритуально-канонічні розбіжності триває, і частково ситуація в Україні є подібною до російської: «На жаль і на наше нещастя, українська Церква ділить з російською ту її недугу і та недуга доведе нарід до повної руїни, якщо представники українських Церков не знайдуть способу

поєднатися» [84, с. 380]. Відтак, А. Шептицький переконаний, що шлях єдності Церков в Україні є шляхом до укріплення української державності.

У листі до М. Кибальчича від 5 вересня 1942 р. А. Шептицький відзначив, що православним українцям необхідно усунути зі своєї психології ненависть до греко-католиків, позбутися залежності від проповідництва православної церкви Московського патріархату й спробувати знайти спільну мову з греко-католиками: «Люди від трьох століть привикли під впливом Москви осуджувати, а часто й ненавидіти рідних братів. Для московської церкви, а проте й для синода порозуміння українців між собою було прямою небезпекою. Думаю, що можна надіятись, що поволи уми української інтелігенції будуть доходити до свідомости того аномального положення і зачнуть працювати над якимсь бодай зовнішнім порозумінням» [90, с. 437].

Екуменічні ідеї А. Шептицького поділяв і А. Волошин. Президент Карпатської України у листі від 28 липня 1941 р. звернувся до митрополита Галицького з проханням вплинути на представників Української Автокефальної церкви, щоб вони розглянули можливість злуки з Греко-католицькою церквою: «Чи не могли б Ви, Милостивий Отче Митрополите, з дозволом св. Отця, звернутися до компетентних репрезентарів української автокефальної церкви з пропозицією, приступлення їх до католицької церкви, так, щоб повстав наш український патріархат, – писав А. Волошин. – Українсько-католицький патріархат міг би заспокоїти всі серйозні домагання автокефалістів, а свята єдність з католицькою церквою додала б нашому народові таку моральну силу і підпору, яка принесла б нам найкращі вигляди культурного розвитку і забезпечила б нашу самостійність» [56, с. 446]. А. Волошин теж розглядав об'єднання Українських Церков як передумову становлення державної єдності.

А. Шептицький усвідомлював, що внаслідок приєднання України до Росії Українська православна церква втратила свою автентичну специфіку й змушена була перейняти чужий канон. Московська синодальна церква прагнула асимілювати українське православ'я, перебудувати його на свій

кшталт. На думку А. Шептицького це мало призвести до втрати «української відміни візантійсько-слов'янської ідентичності» [13, с. 150].

Митрополит Галицький розумів, що сутність церковного вчення, релігійного обряду перш за все криється в його глибокому сакральному змісті, здатності сприяти духовному становленню людини. Для нього на першому місці була сутність, а форма (ритуал, деталі обряду) – на другому. А. Шептицький гостро засуджував канони, нав'язані Російською православною церквою українському православ'ю, для нього неприйнятним було “догматизування обрядів, приписування догматичного значіння обрядовим формам”. Митрополит переконував, що акценти, зроблені на багатьох дрібних деталях обряду, спотворювали первісне значення цього обряду, і у такий спосіб втрачалася його сакральна цінність. Показовим у цьому плані є «анекдот про православного “батюшку” з царських часів, який з пафосом переконував своїх вірних, що навіть широкі рукави його ряси мають “догматичне значення”. На думку А. Шептицького, від такого абсурдного “візантинізму” слід лікуватися» [13, с. 153].

Водночас митрополит Галицький цінував те, що українське православ'я великою мірою зберегло автентичні ознаки української ментальності: спосіб «декорування храмів, вбрання священиків» [13, с. 153]. А. Шептицький вірив у можливість «відродження в Уніатській Церкві східної духовності через відновлення чистоти візантійсько-східного обряду або через розвиток монашого життя за східними зразками» [13, с. 153]. Залучення збережених православ'ям етнічних українських кодів дало б змогу Українській греко-католицькій церкві виокремитися на тлі європейського католицизму, а з іншого боку, зближення між греко-католиками й православними мало сприяти укріпленню національної свідомості, об'єднанню українців на тлі спільної духовної традиції. Такі ідеї А. Шептицького не отримали однозначної підтримки католицької церкви.

Важливе місце в процесі об'єднання Західної та Східної Церков, на глибоке переконання митрополита Андрея, належить Греко-католицькій

церкві, яка поєднує вселенську віру із українським обрядом, «що його називають і грецьким обрядом, і візантійським, і східним обрядом» [28, с. 385]. Тому Греко-католицька церква, українська мова і культура є тими чинниками, які відрізняють українців від їх східних і західних сусідів. На думку А. Шептицького, Греко-католицька церква повинна стати сполучною ланкою між католицизмом та православ'ям, західним та східним світом взагалі, і для того, щоб виконати свою об'єднуючу місію, має зазнати певних змін. Саме тому в діяльності митрополита Андрея поєднувалися два напрямки : по-перше – боротьба за збереження греко-католицького обряду, по-друге – спроби поширення унійних ідей і справ не лише на Схід але і на Захід.

А. Шептицький увиразнив свої екуменічні переконання через утвердження необхідності підтримки православних українців і засудження польської антигуманної політики 1938 р. Він звертався з листами до різних громадських діячів та отців Церкви. Православний митрополит Діонізій усвою чергу висловив щиру подяку А. Шептицькому за його патріотичну позицію, за щиру підтримку українців Холмщини, а владика Галицький натомість запевнив православного колегу, що це є його обов'язком і їм обом відведена подібна місія: «Коли ж Ваше Високопреосвященство піднялися важкого труду душпастирювання тому народові, вже тим самим Його достойна особа не може бути мені чужою і мимо всего того, що нас ділить, мушу Вас уважати за правдивого брата во Христі і близько до серця приймати все те, що Вас яким-небудь способом обходить. Лучить нас Христос Спаситель, котрому оба служимо і лучить нас любов до вірних Христового стада, для котрих кожний у свому крузі ділання працюємо» [50, с. 315]. Такі міркування А. Шептицького ще раз засвідчили його готовність до співпраці й об'єднання з Українською православною церквою задля добробуту українського народу.

Церковна єдність, на думку А. Шептицького, є необхідною, виходячи з трьох головних міркувань. По-перше, така єдність, вважає він, стане

важливим чинником злуки України із Заходом, бо в культурно-духовному розумінні українці належать до європейської, а не до євро-азійської спільноти. Ще у давні часи «в Україні, так як і сьогодні, розумніші люди бачили тоді, що будучність народу в злуці з Заходом, бо тільки ця злука в силі відмежити достаточо нарід від сусідів з півночі та північного заходу. Вони розуміли, що тільки релігійна зв'язь може забезпечити на майбутнє зв'язь з культурою Заходу» [18, с. 425]. По-друге, унія з Вселенською Церквою стала б взірцем для віками вимріяної українським народом національної єдності. «Якщо християнські різні Церкви в Україні мають сповнити завдання: дати українському народові єдність, мусять позбутися того духа розколу і ненависти, який спричинює, що Українець Українцеві – ворог. Усі, скільки нас є, мусимо зробити все, що можемо, щоб помиритися і в собі самих побороти духа розколу і ворожнечі супроти братів» [33, с. 380], – відзначає А. Шептицький. По-третє, релігійний і національний процеси єднання народу є взаємопов'язаними й обумовлюють один одного. Ну думку А. Шептицького, «в церковній єдності будемо всі мати не тільки силу, але й приклад, як повинна виглядати національна єдність. Із будови одної, святої, вселенської, апостольської Церкви будемо могли учитися і досвідчати, яка повинна бути суверенна провідна могутня єдність українського народу» [33, с. 382].

Митрополит Галицький в декретах Архієпархіального Собору (1942 р.) переконливо вмотивував необхідність релігійної єдності народу заради відновлення державності: «Рідна Хата не повстане, не буде українського моноліту, коли Українці-самостійники не зможуть мимо всіх різниць, які їх ділять, завести поміж собою якнайбільшої єдності. [...] Якщо хочемо всенаціональної Хати хотінням глибоким і щирим, якщо та воля не є тільки фразою, ілюзією, то вона мусить проявлятися діланням, і те ділання мусить вести до єдності. До єдності в усіх напрямках, тому й до релігійної єдності» [33, с. 373].

Однак історичні обставини, в яких перебував український народ

протягом століть були невітшними, а Друга світова війна різко загострила релігійні, національні, політичні суперечності, і це теж було перешкодою на шляху об'єднання Церков. Як зауважив А. Шептицький, «Український нарід через довгі століття належав до різних держав, був розділений різними культурами. Бог дав йому землю, що лежить на пограниччі двох культур взаємно собі противних, майже собі ворожих: східньої і західньої. А що належать і до різних віроісповідань, можна б поважно побоюватися, що й Церква не зможе супроти тих роздорів виявити в українському народі своєї єднальної примирної сили, сповнити свого післанництва» [33, с. 372]. А. Шептицький наголошував на політичній складовій роз'єднаності українського народу, що породила багато антагонізмів і незгоду між Церквами, зокрема: «Мало який нарід так у релігійному житті поділений, як наш нарід [...] Такі антагонізми, як ті, що ділили Византію і Рим, Москву і Європу, Схід і Захід, католиків і протестантів, зібралися на українських землях, щоб братів, дітей одного народу й одної землі, роз'єднати й впровадити між ними роздори, ворожнечі, і взаємні, виглядає, безконечні непорозуміння» [33, с. 373]. На думку митрополита Галицького, усі ці антагонізми зумовлені тим, що українські землі належали до різних держав, де прищеплювалися різні морально-етичні стереотипи. Ще однією причиною національного роз'єднання А. Шептицький вважає формування українського народу через асиміляцію різних етнографічних типів, з такого «змішання перед віками повстав український нарід» [33, с. 373].

А. Шептицький вважає цілком можливою релігійну єдність між українцями, оскільки причини протистояння Церков криються в історичному минулому й не можуть бути актуальними в ХХ ст.: «нас усіх, себто всі різні віроісповідання, ділять не питання особисті, не взаємні кривди, не різні поняття про патріотизм чи державу, не суспільні різниці кляс чи маєткового стану, не різні програми [...] Нас роз'єднують питання, що були актуальні 1000 або 500 літ тому назад між Византією і Римом, між Римом і Германією чи Англією» [33, с. 373]. Саме тому А. Шептицький закликає до

толерантного ставлення і греко-католиків, і православних, акцентуючи на спільності, подібності християнського віровчення.

Звертаючись у листі до Православних Архієреїв в Україні (Львів, 1941 р.), А. Шептицький наголошував, що для досягнення національних ідеалів необхідна церковна єдність: «треба нам, скільки це тільки можливе, усунути всякі роздори і змагати до більшої єдності. Між роздорами, що ділять українців, не останнє місце займають релігійні справи [...] Нас ділять суперечності між греками й латинянами, нас ділять традиції, перейняті від грецької та московської Церкви» [51, с. 400-401]. У наступному листі до православних Архієреїв А. Шептицький ще докладніше вмотивовує свої екуменічні ідеї, роз'яснює їх сутність, заперечує несправедливі звинувачення у закликах до Унії, акцентує на необхідності об'єктивної і мирної дискусії, котра, на його думку, є «патріотичним обов'язком духовенства, як православного, так і греко-католицького. Обов'язок цей випливає з обов'язку зробити все, що можливе, щоби порозумітися» [52, с. 408]. А. Шептицький звертає увагу православних священників на подібність церковного обряду в греко-католиків і православних, наводить як приклад досвід російських церковнослужителів і світських людей, котрі в 1914 р. (коли російська армія захопила Галичину) мали змогу пересвідчитися, що служби в церквах велися на українській мові або ж на староцерковній з українською вимовою, а не на польській, як вони собі уявляли. Таким чином, галичани-греко-католики чітко ідентифікували себе з українською нацією.

Ідея єдності Церков була для А. Шептицького надзвичайно важливою, за неї він ладен був віддати життя, про що не одноразово згадував у своїх проповідях. На жаль, митрополиту Галицькому не вдалося реалізувати мрію його життя, але проведена ним просвітницька робота не була марною, оскільки вмотивувала доцільність об'єднання православних та греко-католиків заради створення сильної нації, соборної унітарної України, де кожен громадянин почуватиметься упевнено.

Висновки до розділу 2

А. Шептицький вважав одним із найважливіших завдань, які стоять перед освіченими й свідомими громадянами, формування сильної Української держави, яка б базувалася на монолітній нації та принципах релігійної єдності й соціальної солідарності. Завдання Церкви – стати головною рушійною силою для успішної національної єдності й вітчизняного державотворення. Митрополит вважав, що церковно-релігійна діяльність ґрунтується, в першу чергу, на можливості виховного й освітнього впливу на громадян.

Основним завданням будь-якої держави А. Шептицький називав необхідність забезпечення високого рівня добробуту громадян. Тому пріоритетом у сфері державної політики мала б бути сфера соціально-релігійна, з акцентом на підвищення духовного і матеріального рівня народу. Але кінцевий високий рівень державно-політичного життя може бути досягнутий лише за умови паритетних відносин між державою і безпосередньо церквою та її організаціями.

А. Шептицький відстоював прагнення українців до створення власної суверенної держави і наголошував, що майбутнє державницьке об'єднання українців має бути надконфесійним. Саме тому кінцевою метою процесу вітчизняного державотворення має стати досягнення політичної та релігійної єдності.

А. Шептицький в 1914 р. запропонував власний проект структурування Української держави у «Меморандумі до Австрійського уряду про майбутній устрій Української держави». На його думку, військова організація в Україні повинна базуватися на традиціях запорозьких козаків, а очолити нове українське військо й державу після цілковитої перемоги над Росією повинен гетьман, призначений цісарем. Також має відбутися запровадження австрійського цивільного кодексу, відокремлення Української Церкви від Російської. Митрополит Андрей акцентував на європейських цінностях, протиставляючи їх російській ментальності, наголошував на необхідності

відновлення моделі козацької держави, нехай за підтримки Австрії (як єдиний, на його думку, доцільний на той час варіант). На переконання А. Шептицького, сильна Українська держава, яка б протиставила себе Росії на рівні культурному, мовному, ментальному та історичному, могла б стати для Австрії надійним союзником.

А. Шептицький наголошував на необхідності визнання українського народу окремим і незалежним від великоросійського у «Спільному Пастирському посланні до духовенства й вірних про завдання Церкви і народу в післявоєнний період». 28 лютого 1918 р. А. Шептицький виступив в австрійській Палаті Панів з оцінкою Брест-Литовського мирного договору і схвалив приєднання Холмщини до УНР, як цілком правильне й вмотивоване історичним розвитком рішення, зауваживши, що всі українці вважають Холмщину власне українською територією з часів Київської Русі.

У праці «Ідеалом нашого національного життя» (інша назва «Як будувати рідну Хату», із декрету до духовенства). А. Шептицький прийшов до висновку, що постійна роз'єднаність української національної еліти призводила до суперечок, міжособної боротьби й захоплення влади в Україні чужинцями в різні історичні епохи.

Владика переконаний, що неможливо трансформувати державний лад, не змінивши етично-інтелектуальних норм життя більшості населення країни. Він створив своєрідну світоглядну модель щасливого суспільства, підґрунтям якого повинні бути християнські цінності, міцна родина, різні громадські об'єднання, що мали б на меті морально-інтелектуальний розвиток особистості, сприяння її самореалізації в колективі шляхом втілення в життя євангельських заповідей. Передумовою побудови держави, де б громадяни почувалися щасливими, на думку А. Шептицького, є спільність устремлінь всього народу й усунення розмежування за крайовою чи територіальною ознакою. Сила українського народу, відповідно, полягає у свідомій громадянській позиції земляків-одномумців.

Важливе місце у процесі державотворення А. Шептицький відводить

питанню виховання підростаючого покоління, освічених громадян, які б володіли потрібними громадсько-політичними знаннями і, відтак, здатні були обрати для себе гідну владу – не випадковим, а обдуманим, свідомим рішенням під час участі у виборах органів державного управління.

У праці «Ідеалом нашого національного життя» А. Шептицький наголосив, що влада має дбати про інтереси народу, зберігати й обороняти свободи громадян, встановлювати справедливі закони у дусі християнства. А. Шептицький осмислив також, як пов'язані між собою крайній індивідуалізм та тоталітаризм і засудив політичну систему, побудовану на нічим не обмеженій свободі однієї особи, оскільки наслідком її найімовірніше буде хаос.

А. Шептицький переконливо довів, що державна влада має відштовхуватися від християнських постулатів і думати не про власні інтереси, а про добробут народу. Митрополит Галицький розмежував два поняття – «християнська демократія» і «демагогія», відштовхуючись від міркувань Папи Римського, виголошених у зверненні до французьких робітників-паломників. А. Шептицький наголосив на необхідності встановлення християнської демократії, оскільки саме вона забезпечить мир у країні, добробут і щастя громадян, водночас він засудив «демагогію» (нехристиянську демократію), що базується на соціалістичних ідеях, наслідком яких є неволя, нужда і руїна.

А. Шептицький недоречним у державному устрої вважав однопартійність, а національний шовінізм трактував як явище, що засліплює людей і не дає бачити прав інших громадян. Основними підвалинами Рідної Хати-Батьківщини він називав мову та загальнонародну волю до державотворення. Ще однією важливою передумовою побудови Української держави, на думку митрополита Галицького, є національна солідарність, ця теза переконливо обґрунтована в пастирському посланні А. Шептицького «Не убий» (від 21 листопада 1942 р.). Великі сподівання у справі консолідації української нації й виховання свідомих, патріотично налаштованих громадян

А. Шептицький покладав на навчальні заклади та викладачів. Зокрема, про завдання української мистецької школи у патріотичному вихованні молоді митрополит Галицький розмірковував у листі до проф. Володимира Кубійовича.

На думку митрополита Галицького, український народ у релігійному житті історично розділений поміж різними церковними конфесіями, які між собою ведуть завзяту боротьбу і себе взаємно вважають майже за ворогів. А. Шептицький наголошував на необхідності відмежування Української православної церкви від православної церкви Московського патріархату та застерігав українців перед її роз'єднуючим впливом та антиукраїнською пропагандою.

На думку А. Шептицького, Греко-католицька церква, українська мова і культура є тими чинниками, які відрізняють українців від їх східних і західних сусідів. Відтак Українська греко-католицька церква повинна стати сполучною ланкою між католицизмом та православ'ям, західним та східним світом взагалі, і для того, щоб виконати свою об'єднуючу місію, має зазнати певних змін. Саме тому в діяльності митрополита Андрея поєднувалися два напрямки : по-перше – боротьба за збереження греко-католицького обряду, по-друге – спроби поширення унійних ідей і справ не лише на Схід, але і на Захід.

А. Шептицький наголошував на необхідності церковної єдності, виходячи з трьох головних міркувань. По-перше, така єдність, вважав він, стане важливим чинником злуки України із Заходом, бо в культурно-духовному розумінні українці належать до європейської, а не до євразійської спільноти. По-друге, унія з Вселенською Церквою стала б взірцем для віками вимріяної українським народом національної єдності. По-третє, релігійний і національний процеси єднання народу є взаємопов'язаними й обумовлюють один одного. Ну думку А. Шептицького, в церковній єдності криється сила й приклад того, як повинна виглядати національна єдність. Із побудови одної Святої Вселенської Апостольської Церкви можна розпочати

розбудову єдності українського народу. Митрополит Галицький в декретах Архієпархіального Собору переконливо вмотивував необхідність релігійної єдності народу заради відновлення державності.

Вболіваючи за долю співвітчизників, у листах до православних архієреїв та в декретах Архієпархіального Собору А. Шептицький чітко вмотивовував взаємозв'язок відродження Соборної Української Церкви з українським національним відродженням. Митрополит обґрунтував ідею про доцільність об'єднання Української греко-католицької церкви з Українською православною церквою й окреслював можливість утворення Київського Патріархату, на чолі якого стоятиме православний ієрарх, підпорядкований Папі Римському. Така церковна єдність, на думку А. Шептицького, зробить український народ сильнішим, згуртованішим, допоможе позбутися чужоземного впливу та гніту, це буде приклад, як повинна виглядати національна єдність.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Базилевич А.-М. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького. Торонто: Українське Богословське Наукове Товариство, 1965. 237 с.
2. Баран О. Митрополит Андрей Шептицький і його екуменічні ідеї // Український історик. 1-4 (120-123). Нью-Йорк, Торонто, Київ, Львів, Мюнхен, 1994.
3. Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького: монографія / Ужгород: «Гражда», 2019. 232 с.
4. Басараб В. Державотворчі та патріотичні ідеї А. Шептицького в історичному контексті // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 2 (39). Ужгород: «Говерла», 2018. С. 11-20.
5. Басараб В. Моделі державотворення у працях А. Шептицького // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 1(38). Ужгород: «Говерла», 2018. С. 11-18.

6. Басараб В. Основи російської ментальності та православної церкви крізь призму екуменічних ідей А. Шептицького // Актуальні проблеми політичної науки. Ужгород, 2017. Вип. 1. С. 91-97.
7. Басараб В. Проблема єдності Церков у світлі екуменічних ідей митрополита А. Шептицького // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії УПЦ КП «Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії» (18.05.2017). Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ΕΙΚΩΝ, 2017. С. 27-34.
8. Басараб В. Революційні процеси 1917-1921 рр. в Україні крізь призму послань митрополита Андрея Шептицького // Література та культура Полісся. Вип. 87. Серія «Історичні науки». № 7. Ніжин: НДУ ім. Гоголя, 2017. С. 130-140.
9. Басараб В. Перспективи та реалії становлення незалежної України крізь призму політичних ідей А.Шептицького // Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16-17 квітня 2018 року). Ужгород: «Гельветика», 2018. С. 355-359.
10. Басараб В., Вегеш М. Дві постаті з історії української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошин / Ужгород: видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 210 с.
11. Басараб В., Вегеш М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького / Ужгород, 2003. 112 с.
12. Білас Я. Екуменізм Андрея Шептицького і проблема суверенності нації // Історія релігій в Україні. Кн. 1. Львів, 1999. С. 45–48.
13. Вавжонек М. Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії / Рим, РР Basiliani – via San Giosafat 8 (Aventino), 2006. 230 с.

14. Ващенко Г. Виховання любови до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм) / Лондон, 1954. 40 с.
15. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, вихователів, молоді і батьків / Полтава : Полтав. вісн., 1994. 191 с.
16. Відозва митр. Андрея Шептицького до народу з приводу вбивства дир. гімназії Івана Бабія (1934 р., серпня 2, Підлюте) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 480-481.
17. Відозва митр. Андрея Шептицького до населення прикордонних сіл з приводу початку війни (1914 р., серпня 21, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 443-444.
18. Відповіді митр. Шептицького на питання православних українців про можливості об'єднання укр. Церкви (1942 р., травень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 419-433.
19. Відповідь митр. Андрея Шептицького на анкету «Pszeglądu Powszechnego» про українсько-польські відносини (1916 р., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 640-642.
20. Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького // Київська Церква. 2001. № 1-3. С. 32-48.
21. Гель І. Митрополит Андрей Шептицький і українська національна ідея // Літературна Україна. 1996. 8 лютого.

22. Гладка Г. Державотворча концепція митрополита А. Шептицького в період Першої світової війни // Нова політика. 1999. № 2. С. 56-59.
23. Декрет митр. Андрея Шептицького «Про Ліберальну Совість» (3 декретів Львівського Архиепархіального Собору 1942 року) (1942 р., квітня 30, Львів) // Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 227-242.
24. Добош О. (протоіерей). Митрополит Андрій Шептицький : період становлення і сходження на митрополичий престол (1865-1900 рр.) / // Труди Київської Духовної Академії. 2010. № 12. С. 154-161.
25. Звернення галицьких суспільно-політичних, наукових, просвітніх і спортивних товариств з закликом до більш тісного об'єднання католицької церкви з суспільно-політичними організаціями для боротьби проти комунізму і сектантства // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 307, 6 арк., 1938 р.
26. Звернення і лист «Подкарпаторусского Народопроеветительного Союза» в Ужгороді до Шептицького А. з приводу національно-релігійних взаємин між українцями і русинами на Закарпатті // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 156, 5 арк., 1930 р.
27. Звернення митр. Андрея Шептицького п. з. «Слово до Української Молоді» (1932 р., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 358-362.
28. Звернення митр. Шептицького «До тих, що виїжджають на роботи до Райху» (1942 р., грудня 22, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 384-389.

29. Звернення митр. Шептицького про Тиждень З'єдинення Церков (1942 р., січня 17, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 333.
30. З Декрету Архієрейського Собору «Про єдність» (від 10 червня 1943 року) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 389-394.
31. З Протоколу Архієп. Собору: «Праця над з'єдиненням Церков» (1940 р., травня 23, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 338-339.
32. Із декретів та правил Архієп. Собору: «Праця над з'єдиненням Церков» [1940-1941], Львів / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 342-346.
33. Із Декрету Архієп. Собору, 4.3: - про релігійну єдність народу (1942 р., б. д., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 371-382.
34. Із статті митр. Шептицького «Дві ментальності (православна і католицька)» (1926 р., травня 6, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 201-203.

35. Кам'янський П. Митрополит Андрей Шептицький та єпископ Григорій Хомишин в боротьбі за українську церкву і державність у першій половині ХХ століття // Схід. 2006. № 4. С. 66-70.
36. Колодний А. Андрей Шептицький про будівництво рідної хати // Християнство і національна ідея. (Науковий збірник). Київ-Тернопіль-Краків: Укрмедкнига, 1999. С. 17-23.
37. Костомаров М. Книги битія українського народу. Австбург, 1947. 61 с.
38. Кравчук А. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрея Шептицького (вересень 1939 - червень 1941 років) // Записки НТШ. 1994. Т. 228. С. 309-342.
39. Красівський О. За Українську державу і Церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918 - 1923 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1995. 86 с.
40. Крупа Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця ХІХ - першої половини ХХ століття: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2003. 20 с.
41. Кульчицький О. Світовідчуття українця //Українська душа. К., 1992. С. 48-65.
42. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги / Львів.: Свічадо, 1990. 62 с.
43. Лист голови голови УНО Тимоша Омельченка до митр. Андрея Шептицького про необхідність твердої організації українського національного життя в усіх його ділянках (1942 р., квітень, Берлін) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 972-974.
44. Лист громадсько-політичного діяча, співробітника секретаріату

- закордонних справ ЗУНР у Відні Григорія Микитея до митр. Андрея Шептицького про суспільно-політичну ситуацію в Східній Галичині й Радянській Україні та необхідність самостійницької орієнтації (1918 р., лютого 2, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 670-675.
45. Лист дипломата УНР Михайла Тишкевича до митр. Андрея Шептицького про становище в Україні після революції (1918 р., січня 3, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 668.
46. Лист митр. Андрея Шептицького до дипломата й посла УНР графа Михайла Тишкевича про майбутнє Української держави (1918 р., січня 25, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 669-670.
47. Лист митр. Андрея Шептицького до нунція Ротти в Будапешті про стан Львівської Архієпархії (1941 р., листопада 7, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 953-954.
48. Лист митр. Андрея Шептицького до Папи Пія XII про ситуацію в Архієпархії під час німецької окупації (1942 р., серпня 29-31, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 982-986.

49. Лист митрополита Шептицького до Іларіона Огієнка, архієпископа Холмського від 21 жовтня 1941 року // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 288-290.
50. Лист митр. Шептицького до православного митр. Діонізія у Варшаві про своє відношення до народу Холмщини, Підляшшя і Полісся (1938 р., жовтня 17, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 315.
51. Лист митр. Шептицького до Православних Архієреїв в Україні (1941 р., грудня 30, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 400-401.
52. Лист митр. Шептицького до православних Архієреїв у справі порозуміння українців різних віросповідань (1942 р., березень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 406-411.
53. Лист митр. Андрея Шептицького до проф. Володимира Кубійовича про завдання української мистецької школи у патріотичному вихованні молоді (1942 р., серпня 8, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 978-979.
54. Лист митр. Андрея Шептицького про християнський патріотизм (1908 р., травня 11, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність.

- Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 581-582.
55. Лист Осипа Назарука до митр. Андрея Шептицького з переліком заслуг митрополита для українського народу та висловлення своїх думок про український уряд (1926 р., січня 6, Чікаго) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 777-783.
56. Лист Президента Карпатської України о. д-ра Августина Волошина із своїми пропозиціями щодо створення Українського Патріархату (1941 р., липня 28, Прага) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 446.
57. Лист проф. Івана Пулюя послові Державної Ради у Відні Теофілові Окуневському про залучення митр. Андрея Шептицького до акції протесту проти відбудови польської державності на території Східної Галичини (1917, листопада 20, Прага) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 658-660.
58. Лист УГК Екзархів до Секретаря Східної Конгрегації Євгена Тіссерана про рішення розпочати унійну працю на території Радянського Союзу (1944 р., січня 24, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 357-364.
59. Медвідь Ф. Взаємозв'язок національної і релігійної ідей в контексті релігійно-духовного життя України // Вісник УАДУ. 2003. № 1. С. 363-

368.

60. Меморандум митр. Андрея Шептицького до Австрійського уряду про майбутній устрій Української держави (1914, серпня 15, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 609-612.
61. Мірчук І. Призначення нації // Календар альманах на 1943 рік. Краків-Львів: Українське видавництво, [1942].
62. Пастирське послання Шептицького А. та єпископату до духовенства та народу з приводу пацифікації на українських землях // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 1т. Спр. 9а, 4 арк., 1930 р.
63. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького до духовенства «О Квестії Соціальной» (1904, травня 21, Крехів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 137-177.
64. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до народу «О виборах до парламенту» (1907 р., січень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 402-410.
65. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького «До Української інтелігенції» (1900 р., січня 27 – травня 9, Відень) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 269-293.
66. Пастирське послання Шептицького А. «До української віруючої православної інтелігенції» // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 15, 5 арк.,

- 1942 р.
67. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького «Не убий» (1942 р., листопада 21, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 259-268.
68. Пастирське послання Станиславівського єп. Андрея Шептицького до вірних «Християнська робота» (1899, серпня 2, Станиславів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 1-16.
69. Пастирський лист митр. Андрея Шептицького до вірних, написаний з приводу початку I Світової війни (1914 р., липня 26, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 439-442.
70. Пономаренко О. Релігійні чинники українського державотворення // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. 2009. Вип. 43. С. 200-207.
71. Прокоп Н. Правове бачення митрополитом А. Шептицьким українських християнських церков у розбудові національної держави// матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні тенденції розвитку науки», (15-16 березня 2017 р., м. Київ). Київ, 2017. С. 81-83.
72. Промова митр. Андрея Шептицького в австрійській Палаті Панів про перемир'я у Бересті Литовському (1918 р., лютого 28, Відень) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 675-680.

73. Промова митр. Андрея Шептицького з нагоди 40-літнього Ювілею енцикліки Папи Лева XIII «*Recurramus ad Materiam*» («Нові справи») / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 821-823.
74. Проповідь митр. Андрея Шептицького, проголошена перед вірними в Церкві Успення Пресвятої Богородиці після вступлення російських військ до Львова (1914, вересня 9, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 626-627.
75. Расевич В. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-політичної консолідації українців (1900 - 1918 роки) // Ковчег. Науковий збірник із української історії / Під. ред. Б. Гудзяка, І. Скочиляса, О. Турія. Львів, 2000. Ч. 11. С. 189 - 211.
76. Рощина Л. Андрей Шептицький : шлях від ченця до митрополита // Наука. Релігія. Суспільство. 2006. № 1. С. 61-65.
77. Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький / Київ, 2015. 440 с.
78. Скринник М. Етнічний модус національної ідеї в українському католицизмі ХХ століття // Українське релігієзнавство. 2010. № 53. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/44026>
79. Спільне Пастирське послання митр. А. Шептицького та ін. єпископів до духовенства й вірних про їхню участь у суспільно-політичному житті (1907 р., грудень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 411-421.

80. Спільне Пастирське послання митр. А. Шептицького та ін. єпископів до духовенства й вірних про завдання Церкви і народу в післявоєнний період (1918 р., лютого 21, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 445-452.
81. Спільне Пастирське послання митр. А. Шептицького та ін. єпископів до духовенства про солідарність у громадському житті (1906 р., січня 11, Перемишль) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 349-357.
82. Спільне Пастирське послання митр. А. Шептицького та ін. єпископів до народу з приводу вбивства Намісника А. Потоцького з долученою інструкцією до духовенства (1909 р., травня 1, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 422-428.
83. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький і національні проблеми // Хроніка 2000 . 07/2012 . Вип. 3 (93): Україна-Польща: діалог упродовж тисячоліть: Ч. 2 . С. 255-275.
84. Ходак І. Просвітницька та суспільно-політична діяльність ієрархів Греко-Католицької Церкви Східної Галичини у першій половині ХХ ст.: дисертація на здобуття наук. ст. канд. історичних наук / Одеса, 2014. 248с.
85. Чернетка промови митр. Андрея Шептицького на могилі о. Маркіяна Шашкевича про обов'язки та завдання духовенства (1911 р., листопада 5, Львів) // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців

- василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 595-599.
86. Цвенгрош Г. Митрополит на сторожі держави (про митрополита Андрія Шептицького) // Літопис Червоної Калини. 1994. №. 1 – 3. С. 2–6.
87. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький / Львів: «Місіонер», 1995. 79 с.
88. Шептицький А. Ідеалом нашого національного життя (Львів, грудень 1941) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1. С. 519-533.
89. Шептицький А. Лист до єп. Івана Бучка про публікацію послання в справі переслідування православного населення Холмщини (1938, серпня 7, Підлюте) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 308-309.
90. Шептицький А. Лист до Михайла Кибальчича в Києві про необхідність порозуміння та взаємонаближення українців (1942 р., вересня 5, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 437.
91. Шептицький А. Лист до укр. православної інтелігенції (1942 р., березня 3, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 413-414.
92. Шептицький А. Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині (1938 р., серпня 2, Підлюте) / Митрополит Андрей

- Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 304-306.
93. Шептицький А. Про єдність Церкви (1938, січня 15, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 257-269.
94. Шептицький А. Правила до декретів Львівського Архієпархіального Собору «Про виховання молоді» та «Про п'яту Заповідь» [Не убий!] / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 990-993.
95. Юнг К. Символическая жизнь / М.: «Когито-центр», 2013. 326 с.
96. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / К. : "Знання", 2006. 341 с.
97. Яроцький П. Митрополит А. Шептицький між церквою і політикою // Людина і світ. 1999. № 11. С. 49–54.

РОЗДІЛ 3.

ВИКРИТТЯ А. ШЕПТИЦЬКИМ АНТИГУМАННОЇ СУТНОСТІ КОМУНІСТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

А. Шептицький, керуючись любов'ю до української нації й дбаючи про духовність своїх співвітчизників, прагнув донести до них ідеї націоналізму та гуманності, протиставивши їх руйнівній, комуністично-більшовицькій ідеології – ідеології агресора, що мала на меті знищити і національну пам'ять, й історію, і гідність українців. Митрополит Андрей добре розумів сутність націоналізму і його значущість для виховання свідомих громадян, здатних побудувати справді демократичну, незалежну й процвітаючу державу. Мрії А. Шептицького про національне відродження, на щастя, реалізуються в нашому сьогоденні. Злам світоглядних стереотипів і переоцінка цінностей на користь національної самоідентифікації стають передумовою побудови нової України, яка займе гідне місце серед інших країн Європи.

А. Шептицький добре усвідомлював руйнівну силу московського шовінізму, який сформувався в XV столітті під впливом «теорії вищості» росіян і трактування Москви, як «Третього Риму». Це нібито утверджувало право Москви «керувати іншими народами в житті політичному, культурному, а особливо релігійному. Ця теорія лягла в основу політики московських царів і російських імператорів, що поневолювали один нарід за другим і таким чином заволоділи великою частиною світу, створивши з неї тюрму народів. Москалі діяли надзвичайно підступно. Всякими способами вони нацьковували одну частину народу на другу, виставляючи себе захисниками правди; вони притягали на свою службу здібніших людей поневоленої нації, поступово, крок за кроком, відбирали в поневоленого народу його права, послідовно й систематично провадили русифікацію поневолених народів» [7, с. 10].

3.1. Засудження А. Шептицьким злочинів комуністичного режиму в Україні

А. Шептицький слідкував за політичною ситуацією, що склалася в Радянській Україні й усвідомлював, який негативний вплив на християн справляє атеїстична пропаганда, більшовицька політика русифікації, знищення приватної власності та репресії проти національно свідомого населення. У лютому 1930 р. А. Шептицький написав пастирське послання «Про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії й Росії», намагаючись привернути увагу громадськості до безчинств, що коїлися в СРСР. Митрополит Андрей прагнув привернути увагу українців, до атеїстичної пропаганди в Радянському Союзі, дискредитації християнської віри, що посилювалася з кожним роком. «Святотатська боротьба на Радянщині проти Всевишнього Бога й усякої релігії, а передусім християнської віри, збільшається майже з кожним роком, і доходить до так шаленого нехтування всяких Божих правд і людських приписів етики, приличности чи навіть людяності, що видається, перебрала всяку міру. Горстка злочинців, що завдяки дивним обставинам змогла захопити в свої руки всяку владу у Москві, а відтак воєнною силою заняла цілу Велику Україну, поставила собі за задачу боротися проти Бога, проти людської совісти й усього того, що є якою-небудь благороднішою чи вищою ідеєю» [36, с. 462]. А. Шептицький з боєм пише про знищення церков й релігії, про переслідування священників й глумління над християнською ідеологією. Митрополит наголошує на нетерпимості більшовиків до священнослужителів усіх обрядів і зазначає, що радянська влада «переслідувала на рівні католицьку Церкву чи нашого, чи лат. обряду, як і Церкву православну, старовірців, чи яке-небудь інше християнське ісповідання [...] Під яким-небудь позором засуджували (з процесами чи без них) священників на смерть, на довголітню в'язницю або на вислання до страшної тюрми на Соловецьких островах» [36, с. 462]. Репресії, яким піддавалася українська інтелігенція і

священики зокрема, боляче сприймалися А. Шептицьким. Митрополит Галицький співчував співвітчизникам, що жили на території СРСР, але допомогти їм міг хіба молитвою та гнівними інвективами, адресованими комуністам. Крім того, представники української інтелігенції Галичини звернулися до католицької церкви із закликом «Вважаємо, що саме тепер в час нагального наступу комунізму та сектантства на душу нашого народу треба нам винятково тісного об'єднання всіх національно-релігійних сил» [17, Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 307, 6 арк., 1938 р.]

А. Шептицький звертав увагу співвітчизників на особливо продуману більшовиками систему виховання молоді, якій комуністи прививали атеїзм – забороняли вивчення релігії в школах, а завданням вчителів було «впоювати в молоді душі ненависть до Бога й релігії» [36, с. 462]. За спостереженням А. Шептицького, мільйони дітей заохочували до злочинів, «відбираючи їм всякі навіть природні етичні принципи і викривлюючи їх поняття про Бога, про релігію, про справедливість, слухність, моральність» [36, с. 463].

Аналізуючи політику більшовиків у Східній Україні, А. Шептицький усвідомлював незворотність запущеного процесу духовної руйнації й антиукраїнської політики і зауважив, що більшовики «допровадили християнський нарід до крайньої розпуки. Видавалося, що по 10 літах такої влади, проповідники того безбожного і святотатського правління опам'ятаються й зрозуміють, що й самих себе й нарід ведуть до заглади. На жаль, так не сталося. Останні місяці принесли нові переслідування, нові численні церкви замкнені, нові ув'язнення священиків [...] Тепер, здається, вже всі священики й інокіни нашого обряду в тюрмах» [36, с. 463].

Вразило митрополита також глумління над християнськими цінностями, нехтування традиціями та звичаями, нівелювання ментальності українського народу. А. Шептицький у своїх посланнях детально описує безчинства, які відбувалися в СРСР й дає їм належну оцінку. Як особа духовна, митрополит Галицький закликає українців молитися за спасіння людських душ, які зазнали жорстоких переслідувань, й «випросити у Господа пільги для бідного

народу, що стогне під страшним ярмом» [36, с. 463].

Однак, як відомо, більшовицький терор у 30-х рр. ХХ ст. набув справді демонічних рис – численні арешти української інтелігенції, заслання політв'язнів до концтаборів, ростріли ув'язнених після звірячих тортур та судів чорних «трійок» НКВС. Ще одим страшним лихом для України став штучний голодомор, ретельно спланований Й. Сталіном та його оточенням.

Про страшні події, що відбувалися в Східній Україні, писали представники закордонного бюро української радикально-демократичної партії у листі до митр. Андрея Шептицького (лист від 14 грудня 1932 р., Прага): «Населення Великої України, тобто три четвертини цілого українського народу знаходиться в смертельній небезпеці. Наближаються часи, і що своєю жахливістю переважають все, що колись Україна пережила, – і в часи татарської неволі, і під час помсти Яреми Вишневецького, і після полтавського погрому, і під час останніх років визвольної війни та голоду 1921 р.» [12, с. 837]. У листі радикальні демократи наголошували на масштабах штучного голодомору, створеного радянською владою, прагнучи привернути увагу митрополита Галицького до трагедії, яка охопила Східну Україну, де вже з початку літа населення голодувало, оскільки не мало ніяких запасів з попереднього року, «а всі лишки харчів були з краю вивезені. Урожай цього року при зменшеному засіві й повному занепаді господарства не може забезпечити навіть мінімальних потреб населення, а втім, увесь час після жнив запаси зерна та інших продуктів немилосердно відбиралися й вивозилися. Уже почалися голодні бунти по містах (Києві, Одесі, на Донбасі), вже реєстровано випадки голодної смерті по селах. [...] Совітська влада й покірні їй преса свідомо замовчують стан речей, а тому й світова опінія, не маючи жадних самостійних джерел, теж замовчує цю нову трагедію Українського народу» [68, с. 837]. А. Шептицький ніколи не залишав без уваги таких повідомлень, його національно-патріотичні почуття, поєднані з християнським світоглядом, виливалися у сповнені глибокого чуття промови, котрі, безперечно, сприяли формуванню національної

свідомості українців. 24 липня 1933 р. А. Шептицький разом з іншими священиками підписав «Відозву до вірних Єпископату Галицької Церковної Провінції Україна в передсмертних судорогах». Митрополит Андрей усвідомлював необхідність проінформувати населення Західної України про те, що діється в УРСР, і застерегти перед спокусою симпатизувати більшовицькій ідеології. «Україна в передсмертних судорогах, – читаємо у Відозві. – Населення вмирає голодною смертю; на несправедливості, обмані, безбожництві та деправації людоїдна система державного капіталізму довела багатий недавно край до повної руїни. [...] Днесь бачимо наслідки поступовання большевиків: положення з кожним днем стає страшніше. Вороги Бога і людства відкинули релігію – основу суспільного ладу, відібрали свободу – найбільше добро людини, зі свобідних горожан-селян – зробили невольників, і не мають досить розуму, щоби їх кормити за тяжку невольничу працю в поті чола. На вид таких злочинів німіє людська природа, кров стинається в жилах» [37, с. 477]. У «Відозві...» греко-католицькі владики, посилаючись на слова Папи Пія XII, засудили більшовизм і все, що в ньому суперечить християнській ідеології та людській природі, закликали цілий католицький світ долучитися до їх протесту проти антигуманної політики СРСР.

А. Шептицький та інші священики, які підписали цю «Відозву...», усвідомлювали власне безсилля у матеріальному плані – вони нічим не могли допомогти своїм помираючим братам по той бік кордону. Але закликали християн молитися за жертв голодомору і «постами, всенародною жалобою, жертвами і всіми можливими добрими ділами християнського життя, випрошувати з неба помочі, коли на землі нема ніякої надії на людську поміч» [37, с. 477]. Також А. Шептицький звернувся до простих робітників і селян Галичини з проханням підтримати протест отців Греко-католицької церкви проти штучно створеного більшовиками голодомору, щоб помираючі в УРСР знали про біль і співчуття братів із Західної України.

У промові, виголошеній А. Шептицьким напередодні великого посту в

1938 р., поруч з моральними настановами та закликком до покаяння пролунала порада бути пильним й критично ставитися до ідей, які пропагують більшовики. Особливо акцентовано в промові на долі селян, яких більшовики фактично перетворювали на кріпаків, підпорядкованих державі. Митрополит Галицький нагадав вірникам про лист іспанських єпископів про більшовицький переворот у цій країні й застеріг галичан перед загрозою, що насувається зі Сходу. А. Шептицький добре усвідомлював, що ідеологічна війна вже розпочалася й у Західній Україні, а тому через глибокі й змістовні проповіді намагався дати відсіч радянській пропаганді: «З послання еспанського Єпископату, яке вам недавно ваші Духовні Отці читали, знаєте, до чого довела Еспанію пропаганда російського большевизму. Довела до громадянської такої страшної війни, що найгірші війни досі не завдали Еспанії таких глибоких і таких страшних ран, як ця остання» [43, с. 360]. А. Шептицький переконливо стверджує, що приклад комуністичного перевороту в Іспанії яскравіший і виразніший, ніж у Росії й Радянської України, бо там, над Дніпром, не багато було по селах людей одурманених більшовицькою пропагандою.

Митрополит Андрей простежує психологію та хід думок українського селянства у Великій Україні, котре, на його думку, відразу зрозуміло, що комунізм є ворогом. Він викриває підступність комуністів, які обманом прагнули змусити селян підтримати більшовицький режим: «Збурили й перевернули село догори ногами. Дуже багато, сотки й тисячі людей невинно вони вигублювали, а все-таки їм не повелось українському селянству піддати фальшиву гадку, що комунізм це рятунок для села. Українські селяни від першої хвилини розуміли, що комунізм з природи речі мусить ворожо ставитись до кожного хлібороба й до кожного продуцента, а тому й до кожного селянина» [43, с. 360]. А. Шептицький акцентує на страшних наслідках діяльності більшовиків в українських селах та масштабах біди: «Ми досі не знаємо ще як слід усього, що большевики робили, щоб знищити й до нужди довести українське село, але те, що до нас доходить, таке яскраве

й виразне, що хто без упередження буде якийсь час дивитися на роботу большевиків на селі, той мусить дійти до переконання, що вони противні селянству, що вони його нищать і хочуть нищити, хочуть довести до руїни. Бо хочуть мати тільки пролетарів, себто людей, що нічого не мають» [43, с. 360].

А. Шептицький наголошує на тому, що така політика більшовиків суперечить українській ментальності, оскільки українці – це нація хліборобів, господарів, кожен є сам для себе паном, а рабська покірність не характерна для нашого світогляду. Митрополит Галицький переконаний, що ментальність українців передбачає схильність до землеробства, а більшовики прагнули трансформувати наші ціннісні орієнтири, хотіли зробити з українських селян пролетарів, наймитів. «Селянина ціла сила, ціле щастя, ціла майбутність у тому, щоб мав якнайбільше доброї землі, щоб мав запевнений хліб для себе й дітей. Хотіли, як це вже й зробили большевики, селян переробити на пролетарів. До того треба селянам землю відібрати й зробити з них наймитів, що за всю тяжку працю коло землі навіть не дістають стільки, скільки їм конечно до життя. До того ж ідуть усі ті колхози й збірні господарки, накинені большевицьким урядом» [43, с. 360].

А. Шептицький гостро засуджував створення більшовицьким урядом колгоспів, де українці перетворювалися на дармову робочу силу.

Водночас митрополит Галицький застерігає земляків про небезпеку неправдивих свідчень, оманливих листів від родичів чи знайомих зі Східної України з інформацією про щасливе життя в СРСР: «Буває вправді, що з-над Дніпра пише хто з наших, що звідсіля там пішов, і тоді, буває, пише про большевицькі порядки, як про якийсь рай. Але ж ми мали сотки й тисячі прикладів на те, що такі листи фальшиві. Большевики до таких листів змушують, а може часом за зраду платять» [43, с. 361]. А. Шептицький наголошує на силі більшовицької пропаганди, на тому навіюванні, яке здійснюють фальшиві гасла та лозунги. Митрополит Галицький застерігає громадян перед небезпекою комуністичних ідей і окреслює невтішну перспективу для тих, хто стане послідовником цієї ідеології: «І тоді проти

власного переконання й проти ясної, як білий день, правди пише бідний селянин похвали на большевицький режим і описи багатства, якого нібито там кожний уживає. Тільки таким листам у нас ніхто не вірить. Бо, по правді сказати, не то вбогим і простим, але найбільшим провідникам, вождям, генералам, міністрам, якщо добре ведеться, то тільки коротко, так довго, як можуть з інших шкіру здирати, але неодмінно на кожного, навіть не знати якого, вождя приходить час, де й він стає «під стенкою» [43, с. 361].

Про голод у Східній Україні згадує А. Шептицький і в посланні до духовенства «Хто винен?» (березень 1934 р.): «справді видається, що не може бути ніде гірше, як на В. Україні, де правдоподібно вже мільйони людей згинули з голоду, а інших знову на мільйони чекає голодова смерть» [45, с. 363]. І передумови такого історичного стану речей митрополит Галицький бачить у минулому України, вважаючи причиною руїни ті історичні події, які призвели до втрати державності: «Усі помилки наших політичних провідників і зла воля наших противників і ворогів, і природні хиби нашої національної вдачі, і брак свободи і державного життя, і культура нераз затроєна бакцилями погубних для народів суспільних, політичних й релігійних чи антирелігійних теорій, все це безумовно є також причиною теперішньої руїни» [45, с. 363]. Відповідно, завданням істориків та політиків має стати аналітичне дослідження історичних подій (минулого нації) задля виокремлення помилок, здійснених державними діячами у ту чи іншу епоху, й уникнення їх повторення в майбутньому.

У вересні 1939 р. у Львові з'явилися радянські війська, які, згідно з пактом Молотова-Ріббентропа, окупували західноукраїнські землі. Галичина теж опинилася під владою СРСР, і тепер більшовицький режим цілком охопив Західну Україну. «В часі першої окупації, совієтська влада «освоювала» Галичину ще досить обережно. Зокрема, вона обережно поводитися з Церквою, бо не хотіла дразнити релігійних почувань народу. Натомість вона його обдурювала своєю пропагандою, мовляв, вона його освободила» [20, с. 53], – зазначає В. Лаба. У цей час Митрополит Андрей

самовіддано працював задля свого народу, часто проводив синодальні наради з духовенством, звертався до української громади з Пастирськими листами, які переписувалися від руки й поширювалися поміж галичанами.

Про безчинства комуністів А. Шептицький писав у листі від 26 грудня 1939 р. до кардинала Є. Тіссерана: «Здається, що все те, що походить від властей, має на меті притіснити, руйнувати, нищити і завдавати болю; при тому всьому, неймовірне безладдя. Численні [нові] посади, бюро, комітети, представники всіх властей у Москві та в Києві – і всі ті уряди, які не мають чітко вираженого спрямування, уявляють, що вони покликані робити все, і що вони можуть усе робити. Всі накази даються під загрозою смерті, кожен відділ всіх цих урядів ставить вимоги та завжди погрожує смертю; видається, що всі ці працівники можуть дозволити собі вбити будь-кого, без ризику бути покараними» [27, с. 892]. Митрополит Галицький згадує про переіменування колишнього ЧК в НКВС, котрий й надалі систематично займається залякуванням та агітацією української молоді, схилиючи юнаків і дівчат ставати таємними агентами. А. Шептицький з сумом коментує події, пов'язані з реформуванням освіти, церкви та промисловості радянською владою: «Від першої хвилини усі школи були проголошені державними. Заборонено вчити релігію і почалася тенденція систематичного згіршення, корумпування молоді, приваблюючи її [...] пропагандою фанатичного атеїзму. Після комедії псевдо-плебісциту, парламент, який складеться із 1400 делегатів, одноголосно прийняв рішення ліквідувати всі монастирі, великих промисловців та власників» [27, с. 892].

Далі А. Шептицький аналізує ситуацію до якої привела ліквідація католицьких шкіл, сиротинців, інститутів, приватних господарств та товариств і конфіскацію їх власності владою Радянського Союзу. «Люди, котрі мали навіть найменшу власність, є зруйнованими. Почалася конфіскація майна сільських господарів, які хоч трохи багатші від інших. Немає суддів, немає адвокатів, немає нотаріусів, немає контрактів, немає захисту, не має апеляції жодних законів, яких би тут дотримувалися, жодних

представників центральної влади, які би займали посаду трохи довше, і середні та локальні власті міняються, як у калейдоскопі. У всіх деталях виявляється ворожнеча і ненависть супроти релігії та духовенства, а також неймовірна ворожість супроти людини взагалі. Всі себе взаємно ненавидять, кожен вважає другого своїм ворогом» [27, с. 893]. Митрополита Галицького прикро вразила більшовицька політика в Галичині, котра послідовно й систематично руйнувала людські душі, вселяючи в них страх, підозру, невпевненість і розпач. Навколо були руїни – наслідки війни «і тисячі людей, які, втікаючи перед німцями, перейшли від Польщі до нас. Іміграція величезного числа жидів, які також тікали перед німцями, все це значно ускладнювало умови життя» [27, с. 893].

А. Шептицький простежує послідовність загарбницько-насильницьких дій, починаючи від мародерських дій польського війська й закінчуючи експропріаціями майна більшовиками: «з самого початку польське військо конфіскувало всі життєво необхідні речі, а червона армія масово експортувала все виробництво та, взагалі, все, що продавалося. Все населення живе під загрозою, що їхнє майно буде забране і що вони будуть ув'язнені. Число арештів зростає, навіть по селах; звичайно, ніхто не може їх точно почислити» [27, с. 893].

Митрополит Андрей у своєму листі до кардинала Є. Тіссерана дав об'єктивну оцінку тим процесам, які були запроваджені більшовиками в Галичині, зокрема, відзначив стійкість сільського населення перед атеїстичною пропагандою та прагнення радянської влади підкупити галичан псевдоукраїнізацією. Очевидно, більшовики намагалися повторити в Західній Україні сценарій українізації, розіграний у 20-х рр. ХХ ст. в Східній Україні, який, як відомо, закінчився в 1930-х рр.. масовими розстрілами та репресіями свідомої української інтелігенції. «Прийшовши, щоби “визволити і спасти українців”, що у їхній термінології означає підкорювати і нищити, вони зобов'язані відігравати комедію визволителів і спасителів – пише А. Шептицький, – таким чином, по всіх селах польські школи були

українізовані. У Львові, сконфіскувавши приміщення Великої та Малої Семінарій, власті з великим шумом організують український університет; обіцяють 35 кафедр на одну тільки філософію. Богословська Академія та богословський факультет закриті, а ще інші вищі учбові заклади були створені або частково українізовані [...] Інституції, що були створені і підтримані пожертвами та жертовністю народу (кооперативи, Просвіти, Торгівлі і т. д.) або зліквідовані, або одна за одною декларовані органами держави»» [27, с. 893-894]. Водночас, на думку митрополита Галицького, український народ чітко розумів, що більшовицька система попри ілюзорну політику українізації, спрямована на цілковите винищення українського національного життя. Владика Андрей згадує у листі до Є. Тіссерана і про участь євреїв у процесі руйнування економіки Галичини, про їх вторгнення в економічне життя краю, захланність та прагнення збагатитися за рахунок українців: «упродовж трьох місяців жодний державний банк не вимінював злотих на рублі, так що дуже важко було мати рублі. І, врешті, з одного дня на другий ліквідуються злоті, щоб дати жидам можливість відкупити їх майже задармо і, правдоподібно, щоби мати з цього добрий заробіток» [27, с. 894].

Наслідком більшовицької окупації, за спостереженням А.Шептицького, стала міграція греко-католицьких священників, які покидали окуповані радянськими військами території в пошуках порятунку: «Певне число священників, не маючи з чого жити та впавши в нервову депресію внаслідок паніки та загальної атмосфери, втекли з нашого регіону та перейшли на території, окуповані німцями [...] ця еміграція продовжується, і я даю дозвіл на виїзд із краю кожному, який вважає, що не може працювати під цим режимом» [27, с. 894]. Митрополит Галицький наголошує на нервовому виснаженні, зневірі та схильності греко-католицьких священників до песимізму й апатії, спричинених загрозою більшовицького терору, а це, на думку А. Шептицького, може «спричинити правдиві недуги, і божевілля [...] Найкращі священники спаралізовані і страхом перед більшовицькими

в'язницями з їхніми наркотиками; втрачають рівновагу» [27, с. 894].

Спостерігаючи за безчинствами більшовицького режиму в 1939 р. у Галичині, А. Шептицький прагне принести в жертву власне життя заради щастя українського народу. Митрополит Галицький ладен піти на мученицьку смерть заради українців, віри та церковної єдності й просить благословення на цю важку місію в кардинала Є. Тіссерана: «Знову додаю прохання, яке я вніс до Святішого Отця через Вашу Емінінцію: я просив і наново прошу, щоби їхня Святість зволила Своїм Апостольським і батьківським благословенням призначити, уповноважити і делегувати на смерть заради віри і церковної єдності. [...] Насправді потрібно, щоби хтось став жертвою цієї інвазії. Будучи душпастирем цього бідного народу, який стільки мучиться, чи я не мав би якогось права померти задля його спасіння?» [27, с. 895].

А. Шептицький переконаний, що більшовики є втіленням зла й демонічної сили, підтвердженням цього є прохання до кардинала Є. Тіссерана про здійснення масового екзорцизму задля вигнання духу зла з території СРСР [27, с. 895]. На антигуманній, демонічній політиці більшовиків акцентував і Г.Вашенко, порівнюючи їх з московськими царями та націонал-соціалістами. Різниця між ними, на думку вченого, полягає в лицемірстві, з яким більшовики здійснюють свої злочини: «націонал-соціалісти нищили людей одверто, а большевики нищать їх, і в той же час кричать про щасливе й радісне і навіть вільне життя в ССРСР. [...] А в той час большевики провокаційними засобами підтримують диверсійні рухи в інших країнах, виставляючи себе «визволителями» й «захисниками» свободи народів» [7, с. 10-11].

Повідомлення про стан Львівської Архієпархії під більшовицькою окупацією знаходимо також у листі від 19 січня 1940 р. нунція Орсеніго до Секретаря Стану кардинала Мальйоне: «Якщо духовенство не є присутнім, оскільки покинуло країну (а, на жаль, це мало місце особливо в латинських парохіях; українці, як антиполяки, мали менше страху від росіян), тоді

советський комісар бере у посідання усі добра, а залишена церква часто перетворюється в кінематографічний зал. [...] Молоде духовенство занесено російською владою у список призовників для можливого набору на військову службу» [30, с. 898]. Таким чином, пропаганда комуністичних цінностей відбувалася через заперечення християнства й глуmlinня над святинями, адже перетворення церкви на кінотеатр, склад чи крамницю було звичною справою за часів СРСР.

Вболіваючи за долю співвітчизників, А. Шептицький 5 березня 1941 р. пише листа до Голови ЦК КП(б)У М. Хрущова, де акцентує на проблемах, спричинених порядками, запровадженими радянською владою, згадує про важку примусову працю та голод: «Уважаю за свій обов'язок звернути Вашу увагу на нелюдське обходження з людьми, від яких жадають дуже тяжких робіт, а яким не дають можності піддержувати свої сили вистарчаючою їдою і благати Вас о поміч для тих нещасних. Думаю, що не годиться з повагою так великої і могутньої держави, як СРСР, уживати безплатних робітників і наражати їх на певну майже смерть, даючи їм неvistарчаючу поживу» [41, с. 920]. Також А. Шептицький привертає увагу М. Хрущова до репресій, запроваджених в Галичині стосовно греко-католицьких священників: «Хочу також звернути Вашу увагу на ту ненормальну обставину в нашій так недавно зайнятій Червоною армією краю. Священників арештовують і без ствердження вини задержують у в'язницях довгими місяцями» [41, с. 920]. Митрополит Галицький, вболіваючи за долю затриманих священників, висловив рішучий протест проти арештів і вимагав, щоб М. Хрущов видав розпорядження про звільнення ув'язнених й припинення судових процесів.

А. Шептицький постійно отримував інформацію з різних парафій про те, як ставилася радянська влада до громадян і священників. У звіті декана Бережанського деканату від 16 липня 1940 р. так описані воєнні події на території парафії й деканату: «В ночі з 30/VI на 1 /VII зачалось інтенсивне бомбардування міста, яке тривало 7 годин. Місто дуже утерпіло, та найбільше знищення наніс вибух порохівні, яку уступаючи большевицькі

війська висадили у воздух. [...] Перед відступленням з міста напали чекісти на приходство, [...] били латинських священників» [18, с. 908]. Руйнування матеріальних цінностей, зневага до інтелігенції, в першу чергу до греко-католицьких священників, нищення всього національного – такі були основні прояви діяльності радянської влади на західноукраїнських землях. Відсутність поваги до священників, хамство та мародерство більшовиків вражало українців Галичини, але протягом двох років (1939-1941 рр.) Західна Україна змушена була пізнати справжню сутність радянських реалій.

Про наслідки більшовицької окупації Галичини А. Шептицький написав у листі до нунція А. Ротти (30. 08. 1941 р.): «Не має сумніву, що під більшовиками ми всі були засуджені майже на смерть. Не скривалося бажання нищити і ліквідувати дощенту все те, що було християнським. Поступалося доволі повільно, щоби не викликати надто великої опозиції населення» [28, с. 939]. Однак, як зауважує А. Шептицький, саме поняття тієї свободи було настільки вузьким, що воно поєднувалося з формальним переслідуванням християнства. Більшовики не втручалися в богослужіння в Церквах, але сприяли систематичній деморалізації дітей, починаючи з наймолодших. Очевидно, у такий спосіб мали бути виховані особистості, котрі б сприймали комунізм як нову своєрідну релігію: «їх притягалося, їх майже примушувалося вписуватися у так звані товариства “піонерів” (новики атеїзму). У товариствах для старшої молоді, так званих “комсомолах”, постійно організовувалися святкування і забави, при яких подавалося алкоголь без міри. У всіх школах значна частина навчального часу присвячувалася “науковому комунізмові та атеїзмові”» [28, с. 939].

У листі до нунція А. Ротти А. Шептицький відзначив духовну й моральну стійкість галицької молоді, котра не піддівалася більшовицькій агітації й не намагалася наслідувати стереотип поведінки юнаків і дівчат, що приїхали з СРСР. За спостереженням Митрополита, «серед молоді випадки відступства були дуже рідкісні, не зважаючи на поганий приклад, який у всіх школах давала комуністична і жидівська молодь, що імігрувала з Росії.

Народ, насамперед селяни, знайшли себе в режимі радше матеріального переслідування: надмірні податки, божевільна пропаганда вписуватися у так звані “колгоспи” (комуністичні ферми), які вимагали примусову працю майже без оплати» [28, с. 940]. За слушним спостереженням А. Шептицького, такі примусові роботи формально були новітнім рабством для українців у селах. Способу уникнення нав’язаної більшовиками праці, не було.

Окремо А. Шептицький наголосив на ненависті більшовицького режиму до всього українського та їх бажанні знищити національний дух нашого народу: «можна ствердити певно, що українці були першочерговим об’єктом негативної уваги більшовицького режиму. З одної сторони Молотов у Маніфесті, в якому він проголосив Європі 1939 року, що Червона Армія зайняла “Західну Україну” (нашу країну), висував як основну ціль “визволення українців”. Таким чином, слово “визволення” у більшовицькому застосуванні російської мови означає те саме, що “неволя”. Тому-то, приходячи до нашого краю, вони мали на меті саме нас поневолити» [28, с. 940]. Митрополит Галицький наголошує на послідовності політики більшовиків, які спочатку запровадили свої порядки в Східній Україні, а потім повторили вже реалізований сценарій в Галичині. Водночас А. Шептицький акцентує на моральній стійкості українців, їх патріотизмі й здатності підтримувати в собі віру в християнські ідеали й необхідність існування окремішньої Української держави: «Незважаючи на цю війну, досі їм не вдалося викорінити релігійні та національні почуття цих мільйонів бідних селян та інтелігенції, переслідуваної судами та постійними езекуціями впродовж цілого періоду їхнього більшовицького режиму. Вдаряючи нас, більшовики хотіли остаточно знищити Велику Україну – та в цьому вони себе показали правдивими спадкоємцями давнього російського націоналізму» [28, с. 940]. Варто відзначити, що сценарій «визволення» більшовиками спочатку Східної України, потім, через двадцять років – Західної до сих пір «надихає» владу сучасної Російської Федерації, адже анексія Криму й захоплення частини Донецької й Луганської областей дуже

нагадують події майже столітньої давності.

А. Шептицький висловив переконання, що події, які довелося пережити українському народу тієї доби, стали надзвичайно важливим уроком і викрили справжню сутність комунізму: «народ більше ніколи не повірить жодній комуністичній пропаганді, кожен уже знає, що можна від неї чекати» [28, с. 941]. Безперечно, ситуація в Галичині з приходом більшовиків набула особливого загострення, коли почалися масові арешти, катування і розстріли українців. Згідно з повідомленням часопису «Місіонар» (липень-серпень 1941 р., Жовква), інформація про жахливі наслідки більшовицької влади в Західній Україні приходила з різних куточків краю: «Більшовицькі катування українців відбулися всюди на наших землях. Від Перемишля через Добромиль, Самбір, Дрогобич, Стрий, Станиславів, Бережани, Львів, Тернопіль, Золочів, Чортків, через безліч сіл і містечок, вздовж і вшир, від Ковля по Берестечко, від Дубна, Рівного та Луцька аж по Сарни та Пінські болота – тягнеться довга червона смуга крові» [38, с. 929-930]. У журналі «Місіонар» також згадується про реакцію на більшовицький терор у Львові західної преси, цій темі присвятили статті часописи Німеччини, Швейцарії, Швеції, Америки, Італії, Словаччини, Хорватії та ін. держав. У часописі видрукувано величезний список жертв більшовицького терору в кожному зі згаданих населених пунктів. Як зазначав В. Лаба, «все населення Галичини очікувало якоїсь зміни і звільнення від «освободителів». Багато не дочекалося того, бо около 250.000 душ советська влада вивезла насильно у глиб Росії, або в часі відходу вимордувала по в'язницях» [20, с.60].

Стан своєї єпархії під більшовицькою окупацією також яскраво описав єпископ Г. Хомишин у листі до нунція А. Ротти в Будапешті (лист від 6 серпня 1941 р.). «Навіть не можу дихати через терор і страх [...] Декілька тисяч людей були депортовані та ув'язнені. У в'язницях майже всі через найжорстокіші тортури або віддали свої душі, або були вбиті» [26, с. 932]. Г. Хомишин викриває руйнівний вплив знищення більшовиками приватної власності, засуджує організацію колгоспів, які зробили однаково бідним усе

населення Галичини, а також згадує про долю підпорядкованих йому священиків: вісім були ув'язнені та депортовані і троє вбиті. «Така сама доля спіткала б багатьох священиків, особливо з початком війни з німцями в часі відступу більшовиків, якщо б священики не переховувалися в лісах або переодягнені [не крилися б] у приватних домівках [...] Що то є більшовики, не можливо оповісти словами [...] Це звірі, сповнені диявольського духу» [26, с. 932]. Так, єпископ Г. Хомишин у своєму листі до нунція А. Ротти згадує, що «повно було доносителів. Будь-який будинок мав свого доносителя, рівнож окремі особи» [26, с. 932-933]. Про звірства більшовиків у Галичині був добре проінформований і А. Шептицький, але протистояти радянській системі було важко. Агенти НКДБ вдавалися до різноманітних заходів задля досягнення поставленої мети. Зокрема, коли слід було усунути поважну, шановану в краї та в Європі особу (священика), вони застосовували підкуп і залякування оточення тієї особи з метою опосередкованого вбивства.

У листі до нунція А. Ротти (від 7 листопада 1941 р.) А. Шептицький знову з боєм розповідає про стан Львівської Архієпархії, акцентуючи на безчинствах, здійснених комуністами: «Большевицький режим, який тривав майже два роки, майже зовсім знищив достатки і невеликі багатства нашого народу. Число жертв, вивезених в Сибір або на побережжя Білого моря, чи тих, які були ув'язнені або вбиті є дуже велике. Без статистичних даних, яких у нас поки-що ще не має, я вважаю, що напевно в самій моїй Епархії ця цифра досягає двісті тисяч, отже, для цілої країни ця цифра була би подвійною» [29, с. 953]. А. Шептицький акцентував на тих стражданнях, що їх довелося пережити українцям Галичини, які не були ув'язненими чи депортованими, згадав про примусові роботи, конфіскацію приватної власності, величезні податки і «всі неприємності, яких вміє накладати поліцейський режим, що вмішується у всі справи життя та всюди з великою наполегливістю пропагує атеїзм. Було також багато випадків, де цілі села були переселені з одного місця на друге. Ці страждання приблизно однакові для вірних усіх обрядів» [29, с. 953]. Митрополит Андрей наголосив на тих

стражданнях, яких зазнали переселенці, котрі через політику Москви втратили домівки, майно і членів родини, яким так і не вдалося переїхати на нове місце проживання. Втративши земельні наділи, забрані колгоспами, селяни позбулися звичного побуту й не розуміли сенсу своєї праці. Водночас А. Шептицький у листі до нунція А. Ротти розповідає про наслідки вторгнення більшовиків у міста, відсутність у «визволителів» елементарної культури, цивілізаційних навиків, на місці яких панували жадібність, агресія, прагнення примітивного самоутвердження. Відтак, у «містах інтелігенція мала інші страждання, але не менші; постійні арешти, інквізиції, ревізії, і, оскільки шановні Пани Поліції дуже полюбляли одяг і меблі, постійні конфіскації всього, що їм сподобалося» [29, с. 953]. А. Шептицький вказує на мародерство, несмак, безкультур'я, принесені «визволителями»-більшовиками до Львова.

У 1944 р., в кінці війни, більшовики знову захопили Львів. А. Шептицький змушений був вести помірковану по відношенню до комуністів політику. Усвідомлюючи крах своїх надій на відродження незалежності України, митрополит прагнув принаймі захистити право Греко-католицької церкви на існування, здобути певні поступки збоку радянської влади. У серпні 1944 р. було написане звернення Ректорату Богословської академії до Комітету для релігійних справ при Р.Н.К. СРСР у Москві з проханням звільнити від служби семінаристів [15]. Таким чином, церковна діяльність і національно-патріотичні ідеї митрополита А. Шептицького тісно взаємопов'язані, він вірив у можливість побудови незалежної України саме на основі християнського патріотизму, заперечуючи всі гасла комуністичної ідеології. У пастирських посланнях А. Шептицького, його листах ми знаходимо об'єктивну оцінку тих історичних процесів, які відбувалися в Україні в період революцій та міждержавних протистоянь. Політична позиція митрополита Андрея завжди була виваженою, об'єктивною, спрямованою на захист інтересів українського народу. А. Шептицький покладав великі сподівання на УНР та ЗУНР, вірив у

можливість утвердження незалежної Української держави й докладав багато зусиль для підтримання патріотичного духу серед населення Галичини. Підтримуючи тісні взаємозв'язки з політиками УНР, А. Шептицький намагався вберегти Україну від руйнівної політики більшовиків, усвідомлюючи згубний вплив ідей атеїзму та комунізму. На жаль, сумні прогнози пов'язані із утвердженням соціалістичного режиму в Західній Україні, здійснилися. Саме тому А. Шептицький намагався всіма способами донести до європейської та світової громадськості інформацію про жорстокий, антинародний комуністичний режим в Україні. Його праці, його політичні ідеї періоду 30-х років ХХ ст. є своєрідним попередженням, в першу чергу європейській спільноті, перед загрозою комунізму.

3.2. Аналіз більшовицьких ідей у розрізі європейської історії (на основі послання «Пересторога перед комунізмом» та передмови до «Пастирського послання єспанських єпископів»)

Праці А. Шептицького на суспільно-політичну тематику є дуже актуальні у наш час, оскільки апелюють до моральності, духовності української нації, мають на меті усунути з нашої психології комплекс національної меншовартості, рабської психології. Пастирські послання митрополита вселяють у душі читачів віру в можливість побудови нової України на засадах християнської моралі та патріотизму. Як слушно відзначила Л. Рощина, А. Шептицький «домагався рівних політичних прав для українців Австро-Угорської імперії, палко підтримував проголошення ЗУНР, відстоював право українського народу на власну державу перед представниками Антанти у 1921 р. Наважувався апелювати до найвищих інстанцій Польщі, а згодом – СРСР, захищаючи права віруючих і священнослужителів» [40, с. 70].

А. Шептицький ще в першій половині ХХ ст. добре розумів суть політики Радянської Росії, котра створивши вигаданого ворога, давала собі право на вторгнення на чужі території. Зараз, коли минуло 80 років з того часу, тактика Російської Федерації анітрохи не змінилася, але вже не комуністи закликають боронити «братні» народи перед загрозою ілюзорного фашизму, а керівництво новоствореної партії «Єдина Росія» (водночас майже так само домінуючої як колись Комуністична партія).

Підходи й стереотипи сучасних російських політиків достеменно дублюють те, що колись виголошували більшовики. Дуже влучним є спостереження А. Шептицького про розуміння комуністами терміну «фашизм» у праці «Пересторога перед комунізмом»: «Словом «фашизм» називають комуністи народні партії, усіх націоналістів у всіх краях. Націоналістами їх не називають, передусім тому, бо не привикли речі називати так, як усі їх називають. Система брехні наказує їм речі називати не так, як їх люди називають. Якщо б своїх противників назвали націоналістами, не здобули б для боротьби з націоналізмом нікого. Але коли націоналістів, чи всі народні партії, разом з християнством, з Церквою і церковною Владою назвуть фашизмом, то проти так названого спільного ворога можуть zorganizувати всіх невдоволених» [42, с. 278]. У той час, коли була написана ця праця А. Шептицького, поняття «націоналізм» насправді сприймалося у своєму істинному значенні: націоналіст – той, що любить свою націю. Але з плином років ідеологія більшовиків спотворила значення цього терміна, він став синонімом фашизму та шовінізму, а справжнє значення десь ніби загубилося у часі. І зараз сучасні російські та проросійські політики оперують цим терміном на рівні зі словом «фашизм».

Праця «Пересторога перед комунізмом» всебічно відображає національно-патріотичний світогляд митрополита Андрея. Водночас варто зазначити, що тут ми знаходимо міркування про більшовицько-комуністичну ідеологію, риси котрої зримо проглядаються в політиці керманічів сучасної Російської Федерації. Вдало охарактеризована «Пересторога...» Я. Біласом,

який відзначив, що А. Шептицький виступив тут речником антикомуністичної опозиції в краї, «піддавши нищівній критиці діяльність КПЗУ, затаврувавши її антигуманну ідеологію, прогножуючи стагнацію соціалізму» [5, с. 14].

Згадана праця А. Шептицького опублікована в 1936 р., коли Європа піддавалася експансії комуністичних гасел та ідей, за якими крилися великодержавницькі прагнення Москви до підкорення свідомості якомога більшої кількості країн та народів. Цілком погоджуємося зі спостереженням Н. Мизака, що «Андрей Шептицький у міжвоєнний період ХХ ст. гостро відчував духовні потреби українців, які прагнули визволення з-під влади окупаційних режимів. Його думки і повчання актуальні й сьогодні» [35, с. 37].

Вражає пророче бачення суті міжнаціональних та класових взаємин А. Шептицьким, який усвідомлював справжню сутність комунізму: «Большевики щирими не є, навпаки, ціла їх система спирається на засадничій, всесторонній і безнастанній брехні. Тому нема можности здати собі справу з того, що колись станеться з большевизмом. Він перетворюється на релігію, в якусь матеріалістичну й поганську релігію, що Леніна і йому подібних уважає неначе півбогами, а брехню обман, насильство, терор, гноблення вбогих, деморалізування дітей, пониження жінки, знищення родини, знищення селянства й доведення всього народу до крайньої нужди – вважає принципами свого панування, хоч усі ці принципи прикриває брехливими, просто противними назвами...» [42, с. 275]. Викривлення моральних постулатів бачить А. Шептицький в більшовицькій ідеології й намагається донести до українців справжню сутність марксистського вчення, акцентує на оманливості гарних гасел, що є лише приманкою для недосвідчених, щоб згодом зробити їх рабами: «... Дев'ятнадцятирічний досвід виказав як на долоні, що коли большевики говорили про свободу – розуміли неволю, коли говорили про добробут – тим словом називали голод, коли говорили про ради, совети – тим словом називали систему, в якій ніколи нікому не вільно висказувати свої думки; коли говорили про владу селян –

розуміли систему, в якій селянин змушений до безплатної роботи, за яку не дістає навіть достаточного кусника сухого хліба. А коли говорили про владу пролетаріату, то пролетаріатом називали касту, що кров з народу витискає» [42, с. 276].

А. Шептицький пише про діяльність більшовиків за кордоном, про їх прагнення викликати там «якесь замішання й революцію» [42, с. 276] й запровадити «московську програму». Владика протиставляє комунізм та християнство, акцентуючи на їх принциповій відмінності, попри бажання більшовиків навіть церкву використати як знаряддя для досягнення бажаної мети. Вражає уяву той факт, що комуністи прагнули вивести свою ідеологію на рівень релігії. «Десь навіть мала утворитися секта християнських комуністів, що хотіли засади комунізму злучити з принципами Євангелія, – пише А. Шептицький. – Очевидна річ, що ту секту церковна Влада зі Св. Отцем, Римським Папою, зараз осудила як ересь. Ці християнські комуністи були, здається, тільки новою брехнею большевиків» [42, с. 277]. Митрополит Андрей застерігає усіх свідомих людей бути пильними й не піддаватися на підступну агітацію ворогів церкви й української державності.

Роблячи екскурс у минуле, варто пригадати, як за часів СРСР православна церква Московського патріархату стала органічною складовою радянської державної машини. Вона, як справний механізм, розвивала методи шпигунства й робила зі священників донощиків. Таким чином більшовикам в межах своєї імперії все-таки вдалося використати духовні осередки, релігію загалом, як засіб контролю над громадськістю, не створюючи водночас «християнського комунізму». А Греко-католицька церква змушена була піти у підпілля, бо не мала наміру служити більшовизму. Погоджуємося з думкою Я. Біласа, що «Українська Греко-католицька церква має значні заслуги у становленні й розвитку української національної ідеї, патріотичному вихованні народу, формуванні державницької ідеології та консолідації українських національних сил. Як ідеологія і практика релігійного життя, протягом усього ХХ століття греко-

католицизм органічно злився з загальноукраїнським національно-визвольним рухом» [5, с. 3]. Аналізуючи праці греко-католицького священика А. Шептицького, ми розуміємо, якою була позиція тогочасного патріотично налаштованого духовенства.

А. Шептицький писав і про інший вигаданий комуністами спосіб деморалізації суспільства: «видумали ось таку дивну і дійсно диявольську штуку. З Москви пішов приказ до всіх комуністів цілого світу: верховна московська влада приказує комуністам, що походять із християн, себто є похрещені, удавати якнайпобожніших і якнайкращих християн. Мають ходити до св. Сповіді, горнутися до св. Причастя, пхатися до Братств, до всіх установ, в яких християни працюють, і всюди удавати побожних християн, щоб тим успішніше дурити й баламутити правдивих, віруючих християн» [42, с. 277]. А. Шептицький застерігає, що «комуніст і християнин – то як вогонь і вода, що разом на одному місці не можуть бути» [42, с. 277], а тому вдавана побожність більшовиків – це лише маска, під якою криється ворог, котрий чекає слушного часу, щоб завдати удару.

Цікавим вважав А. Шептицький ставлення комуністів до інших політичних партій, акцентуючи на різних тактиках більшовиків заради досягнення безмежного панування. Аби отримати якомога більшу підтримку, комуністи починають лояльно ставитися до своїх колишніх опонентів. Щоб збільшити кількість однодумців й заручитися підтримкою соціалістів та радикалів, більшовики створюють так званий «народний (людовий) фронт», який нібито покликаний подолати спільного ворога – фашизм. Як слушно відзначив А. Шептицький, комуністи «щоб оправдати злуку всіх опозиціоністів, представляють і побільшують те, що називають «небезпекою фашизму». Хоч Муссоліні й нацисти були першими, що заключили пакт з комуністами, проте фашизм представляють тепер комуністи як найбільшого ворога народного добра, поступу, свободи тощо. Навіть там, де ніякого фашизму нема, як напр. у Франції, Іспанії, ЧСР, большевики починають голосити про небезпеку фашизму...» [42, с. 278].

А. Шептицький застерігав співвітчизників перед небезпекою тотальної брехні, яка базується на бунті невдоволених: «Таку організацію невдоволених не хто інший поведе, як лиш комуністи. А невдоволених у кожному краю є много, особливо по війні. Тяжкі податки гнетуть людність, влада допускається нераз несправедливостей, нераз поступає невластиво і зле, економічна криза безмірним тягарем гнете цілу Європу чи цілий світ, невдоволених є всюди значна більшість» [42, с. 278-279]. А далі митрополит Андрей чітко пояснив політтехнологію, до якої вдавалися комуністи, щоб отримати перемогу над своїм ворогом: більшовики намагалися «невдоволеним представити, що причиною всякого зла є фашизм, це думка, можна сказати геніальна, для зорганізування всіх невдоволених у могутню партію, котрої уживе комунізм. Очевидно, до тої партії мусять увійти соціалісти-демократи й соціалісти-радикали» [42, с. 279]. Сучасні комуністи та близькі їм по ідеології політичні сили активно користуються тими методами, які практикувалися більшовиками впродовж першої половини ХХ ст.

А. Шептицький пояснює різницю між комуністичною та соціалістичною ідеологією. За його спостереженням, «соціалісти й радикали є марксистами, примінені до демократичних понять, що царили в Європі перед війною. Тому обі ці партії змагають до перевороту, але легальними дорогами, через працю в парламенті, через нові закони, через повільну еволюцію суспільства з капіталістичного до соціалістичного» [42, с. 279]. З появою більшовиків соціалісти перестали бути найлівішою партією, і їх лякали методи комуністів, для котрих була властива тактика терору, агресивності, нетерпимості. «У положенні, де треба віча, наради, парламенту, дискусій, агітацій – прийшли большевики і зі своїм – по сему бить – без дискусії накиннули всім свою волю» [42, с. 279]. А. Шептицький пояснював об'єднання соціалістів з комуністами в «народний» фронт певним страхом соціалістів перед тим, що їх почнуть вважати «буржуями», оскільки вони не підтримують невдоволених системою в особі більшовиків. Тому, щоб не

втратити свій вплив та багатьох прихильників, соціалісти стали частиною «народного фронту».

Але існує кардинальна відмінність в ідеології комунізму й соціалізму – це ставлення до нації, національних цінностей. На цьому, власне, й наголошував А. Шептицький, коментуючи співвідношення політичних сил в Галичині: «Наших соціалістів й радикалів перед опануванням комуністами боронить лише одне, що лишилося в них з національних почувань. Їм лячно лучитися з людьми, яких руки закривавлені ще теплою кров'ю мільйонів наших земляків на Великій Україні. Навіть тоді, коли вони є соціалістами-демократами чи радикалами, щось не дозволяє їм цілком забути про те, що їх батьки були українцями» [42, с. 280]. Таким чином, назва «народний» фронт стає своєрідною завісою над справжніми намірами комуністів. А. Шептицький переконаний, що кращою назвою для такого об'єднання є «протинародний фронт», бо «його метою є накинути народам ярмо червоної, себто кривавої Москви. Нема найменшого сумніву, що комуністам не йде про те, щоб народам дати добробут чи свободу, їм іде виключно про те, щоб цим народам накинути свою волю» [42, с. 280].

З болем А. Шептицький писав про те, що ідеями «народного» фронту захоплена значна частина молоді в Західній Україні, а також багато соціалістів, радикалів та народовців, невдоволених існуючими суспільними порядками, що вірили у можливість якісних змін завдяки злуці з більшовиками. Помилкою всіх цих політичних угруповань, вважає митрополит Галицький, було те, що вони допускали можливість демократичного вирішення державних конфліктів та трансформації суспільства завдяки діяльності «народного фронту». Однак, це була лише ілюзія, оскільки комуністи відмовилися від демократичних методів діяльності «і потрапили створити державу, в якій маленька меншість держить у лютій неволі величезну більшість. Вони ж навчили Європу, що кілька, або кільканадцять людей добре зорганізованих може тисячі взяти за лоб. Бо вони людей навчили, що брехнею, криком, терором, а як треба, то й голодом

можна з людей зробити тихі ягнята, що не мають ані можливості, ані охоти противитися» [42, с. 280-281]. Як бачимо з цитати, політика Москви є дуже послідовною, принципи організації влади успадковані сучасними політиками Російської Федерації від комуністів. Змінилися гасла, назви партій, але принципи роботи з народними масами залишилися ті самі: брехня у засобах масової інформації, пропаганда «Русского мира», викривлення фактів на свою користь, зомбування свідомості громадян й переслідування інакомислячих та опозиціонерів. Комуністична ідеологія глибоко укоренилася в Росії, переплелася з олігархією й постала у вигляді новітньої олігархічно-шовіністичної диктатури.

А. Шептицький добре розумів хитрі прийоми, до яких вдавалася Москва, щоб здобути собі прихильників у Західній Україні та Європі. Він наголошував на тому, якою загрозою для українців є більшовицька система, намагався попередити своїх співвітчизників у Галичині про справжню сутність оманливої агітації комуністів, яка насправді веде до моральної деградації й руйнування людської душі. Митрополит закликав українців бути перш за все християнами, дотримуватися Божих заповідей, християнських обов'язків «любови ближнього, любови Батьківщини, любови св. Церкви й любови Бога. Відступаючи від Бога, від Його св. Благодаті, від Його св. Закону – ви стаєте вже до половини здобиччю безбожників, бо стаєте до них подібними і сходите на бездоріжжя, на яких може й не буде рятунку» [42, с. 282]. Таким чином, А. Шептицький бачив у християнстві той важіль протидії, який зможе зупинити людей, що вже якоюсь мірою симпатизують більшовицьким ідеям, й застерегти інших перед спокусливими обіцянками, котрими рясніли агітаційні листівки комуністів, бо насправді, «комунізм не тільки не є обороною слабких і кривджених, але є найбільшим їх нещастям, пхає їх у безодню терпінь» [42, с. 282]. Церква й віра, на думку митрополита, мали навести людей до добра, моральних чеснот, дати їм справжні, гідні життєві орієнтири й врятувати їх від деградації та рабства.

А. Шептицький порівнює комунізм і капіталізм й приходить до висновку, що ці дві суспільно-політичні формації є не антагоністичними, а, навпаки, дуже подібними: «большевики є за капіталізмом і навіть за найгіршим капіталізмом, бо змонополізованим в одних руках. Вони допровадили капіталізм до найдалше ідучих консеквенцій і побільшили майже в безконечність усі несправедливості тої економічної чи грошевої системи яку називаємо капіталізмом» [42, с. 283]. Автор подає глибокий аналіз капіталістичного устрою, з'ясовує його сутність, діяльність трестів, монополій, роль конкуренції, а потім осмислює логіку суспільно-економічних відносин в СРСР й знаходить багато спільних рис між двома системами. «Що ж роблять большевики? Вони беруть монополію продукції в свої руки в цілій Росії, Україні й інших всіх тих республіках, що ніби на папері свободні, а в дійсності стогнуть в тяжкім ярмі кривавої Москви. І тим способом змушують усіх мешканців краю платити їм безіменний і укритий податок від усього, чого уживають. В інших краях податок є явний, хоч би й дуже великий» [42, с. 284]. А. Шептицький добре розумів підтекст комуністичних гасел й застерігав співвітчизників перед загрозою колективізації, голоду, бідності. Той експеримент більшовиків, який проводився над українцями в межах Радянського Союзу під прикриттям ідеї рівності всіх народів, насправді був найгіршим виявом капіталізму, і про це переконливо писав митрополит Андрей: «Большевики уживають капіталізму в найгіршій формі, яка може бути, бо капіталізму змонополізованого в одних руках. [...] З комори кожного християнина виберуть до останнього сотика того дрібного капіталу» [42, с. 284].

Лицемірство комуністів вражає митрополита Галицького, і він усвідомлює, що багато українців, і, зокрема, сільська молодь легко можуть стати їх жертвами. Саме тому у статті «Пересторога перед комунізмом» Владика вдається до такого докладного аналізу підґрунтя комуністичної ідеології. А. Шептицький пояснює причини здешевлення продукції, яку виробляють більшовики, і у такий спосіб стають державними монополістами

в багатьох галузях економіки, доводячи до банкрутства закордонних конкурентів: «Большевики продукують усі вироби дуже дешево, хоч би тому, що мають монополію, а до того й тому, що уживають робітників безплатних, в'язнів, селян, які навіть на своїх ґрунтах мусять працювати в хосен уряду і не дістають навіть достаточного кусника хліба, щоб жити» [42, с. 284]. Таким чином, комуністи фактично запровадили в СРСР кріпацтво на державному рівні, ліквідували приватну власність й через колективізацію, репресії, голодомор зробили українців, що жили в УРСР заляканими й послухними рабами. Такий стан речей вражав таких свідомих громадян як А. Шептицький, котрий все ж сподівався, що якщо донести правду про більшовицькі політтехнології до співвітчизників, то вони не допустять запровадження подібних порядків у Західній Україні. Суцільна брехня й породжений нею хаос є основою всіх гасел комуністів: «Вони кожному обіцяють усе, чого лише він бажає. Менші податки, дарунок землі, увільнення від військової служби, одним словом те, про що знають, що кому миле. Готові двом обіщувати щось зовсім протилежного. Бо їм іде не про те, що обіцяють, а про те, щоб поміж тих двох засіяти незгоду, невдоволення й мати потрібний матеріал до «народного фронту», а потім до революції» [42, с. 285].

З бодем А. Шептицький пише про боротьбу більшовиків з селянством, про колективізацію й перетворення древньої хліборобської нації на жебраків (пролетарів), згадує методи деморалізації суспільства, що призводили до того, що, забувши християнські заповіді, люди втрачали духовні орієнтири й котилися в соціальну прірву: «Всюди бунтували дітей проти родичів, молодших проти старших, убогіших проти багатших, – стараючись всюди кинути своє пекельне зерно ненависти, роздору, сварні, безбожництва, неморальности, підозрінь, процесів, злочинів, убивств і всіх інших можливих отрут. Владу в селі, очевидно, всюди віддали найгіршим елементам, яких виховували на донощиків, шпійонів, одним словом – чекістів» [42, с. 285]. Митрополит Галицький згадує про створення комсомольської організації як

альтернативи християнським спільнотам, а також про появу колгоспів, викриває агресію й жорстокість методів більшовиків, для яких життя людей нічого не вартувало: «Селяни мають слухати й робити те, що їм прикажуть. Нехай бідні люди запротестують! Процес короткий: чекісти оточують село і підпалюють його, не дозволяючи нікому втекти з палаючих хат. А коли є побоювання, що такий протест дійде до відома якихсь чужинців, німців, французів чи інших подорожуючих по Росії, то протестуючих селян вивозять на Соловки на важкі безплатні роботи в державних лісах» [42, с.286].

І, щоб у свідомості людей не зароджувалося сумнівів у правомірності політики більшовиків, знищувалися осередки духовного життя – відбувалося руйнування християнських храмів, перетворення їх на склад чи кінотеатр, «на 10-12 сіл є один священик, бо інші вбиті, або доведені до такої нужди, що мов жебраки ходять по світі» [42, с. 286]. А. Шептицький обурений тим, що саме такий устрій комуністи цинічно називали більшовицьким раєм. Такий «рай» руйнував родини, призводив до безвідповідальності й злочинів молодь, яка починала керуватися законом вседозволеності. Митрополит Андрей писав про втрату цивілізаційних ознак в СРСР й появу стану «цілком диких людей» [42, с. 287], а також великої кількості сиріт, покинутих дітей, нікому не потрібних, позбавлених родинного тепла. Водночас, за слушним спостереженням Я. Біласа, «прищеплення українській молоді обов'язкового дотримання принципів християнської моралі в політичній боротьбі, на думку А. Шептицького, було необхідною умовою формування майбутнього нації» [5, с. 14].

Завершується аналізована розвідка благословенням митрополита Андрея й побажанням українцям побачити справжню сутність більшовизму, відрізнити пророків від лжепророків. Він наводить як приклад біблійну оповідь про Іллю, що переконав ізраїльський народ у силі істинного Бога, запаливши силою молитви жертву, тоді як лжепророкам – жерцям Ваала – цього зробити не вдалося. А. Шептицький, подібно до святого Іллі, намагається довести своєму народові, що комуністи з їх ідеологією є

лжепророками, котрі гублять душі людей, а тих, кого не вдається зламати морально, знищують фізично. Митрополит Андрей щиро вірив, що його слова зможуть врятувати від руйнування свідомість тих, хто прислухається до наведених ним аргументів й можливо «більшовицький рай» не запанує в Західній Україні. Однак, сподіванням А. Шептицького не судилося здійснитися, оскільки Галичині теж довелося потрапити під владу більшовиків й пізнати на власному досвіді багато тих речей, котрі проаналізовані митрополитом у праці «Пересторога перед комунізмом».

Митрополит Андрей виступав за єдність Церкви й ніколи не залишався байдужим до звернень священників різних обрядів, якщо ті потребували допомоги чи підтримки. Його турбувала доля Христової віри в країнах Європи, котрі переживали різні політичні потрясіння, що впливали й на Католицьку церкву. Зокрема, не залишився байдужим до послання іспанських єпископів, які прагнули привернути увагу світу до тих безчинств, які влаштувала в їх країні комуністична партія. А. Шептицький доніс думки цих священників до української громади, глибоко емоційно прокоментувавши зміст їхнього листа.

Спостерігаючи за тим, що відбувалося в першій половині ХХ ст. в Галичині й Радянській Україні, митрополит Андрей усвідомлював, яку загрозу для української нації становить ідеологія комунізму. Він неодноразово у своїх проповідях наголошував на тій загрозі, котра насувалася з боку Москви й спочатку руйнувала людські душі, сіяла сумніви у свідомості, а потім одних робила жертвами, а інших тиранами й убивцями. Однак більшовизм мав далекоглядні плани, і в 30-х рр. ХХ ст. ареною для реалізації амбіцій прихильників марксистського вчення стала Іспанія. У цій країні відбувався добре продуманий наступ на християнські й національні ідеали, гинули священники та безневинні громадяни, спалювалися церкви й нищилися ікони й ритуальні речі. «Інтернаціональний комунізм поспішив до Іспанії з поміччю для марксистської армії й комуністичної партії. Так само підо впливом натуральних симпатій та міркувань міжнародного характеру

почали з-за кордону підпирати традиційну Іспанію оружжям і жовнірами. Так боротьба дістала неначе міжнародній характер, хоч розділ на партії серед еспанського народу лишився той самий» [44, с. 485]. Загарбницька політика Москви тоді в Іспанії, як і зараз в Україні, мала завуальований, «підкилимний» характер. Російські інтереси й ідеали проголошувалися істинними в тій країні, яка ставала об'єктом зацікавлення Москви, й реалізовувалися через програми підконтрольних парламентських партій.

А. Шептицький у передмові до листа іспанських єпископів акцентував на передумовах перемоги в Іспанії так званого «людового фронту» – нібито демократичної коаліції, яка об'єднала у своїх лавах всіх незадоволених попередньою владою, угруповання лівих опозиціонерів, що симпатизували соціалістичним теоріям. Іспанія була саме тією країною Європи, «де найяскравіше виходила наверх боротьба поганства проти християнства. Ця боротьба велася зразу мирними способами в парламентських дискусіях, у пресі та в усіх суспільних, політичних чи народніх організаціях» [44, с. 473]. Саме це, а також бездарність, неорганізованість та брак енергії й сили у тих політиків, що тоді керували Іспанією, на думку митрополита, сприяло тому, що «людовий фронт дійшов до влади та замість здійснювати обіцяні виборцям реформи, замість вводити всюди лад і справедливість – уряд, що вийшов із людового фронту, почав не то толерувати, але просто підтримувати анархію, себто ті елементи, що шукали всюди тільки перевороту, на якому жирували, здобуваючи для себе, і виключно для себе, матеріальні користі й моральну владу над людьми» [44, с.473]. Таким чином, трансформація суспільної системи в Іспанії не виправдала очікувань громадян, «людовий фронт» виявився не демократичною коаліцією, а угрупованням, що прагнуло якоїсь автократії, самодержавства. З плином часу іспанці почали усвідомлювати, що «людовим фронтом кермують укриті одиниці, що якась тайна сила веде усіх до якоїсь незнаної й непризнаваної мети» [44, с. 473]. До подібних методів вдавалися більшовики і в Україні, їх засоби були тими самими, але адаптованими до реалій нашого краю.

А. Шептицький усвідомлював, що ситуація, змодельована «людовим фронтом» в Іспанії, дуже легко може спроектуватися на Західну Україну, якщо агентура Москви знайде достатню кількість прибічників. Викривальний лист іспанських єпископів мав застерегти українців перед спокусою одурманення марксистськими гаслами.

Митрополит Андрей у передмові до згаданого листа чітко окреслив етапи утвердження нової псевдodemократичної влади в Іспанії: «Людам почало ставати ясно, що уряд людowego фронту є противником християнства, що йде до знищення Церкви, до знищення віри, до винищення віруючих християн» [44, с. 474]. Водночас ті, що були атеїстами або не глибоко віруючими християнами, легко знайшли спільну мову з анархістами й урядом, який симпатизував їх ідеям. «Уряд почав організувати й озброювати свої різномодні міліції, які, гейби на приказ згори, почали палити, нищити монастирі й церкви та вбивати священників і монахів. Церква через кілька літ зносила тяжке переслідування» [44, с. 474]. А. Шептицький акцентував на парадоксальності ситуації, коли уряд Іспанії відкрито говорив одне, а потайки був у змові з анархістами. Довірливі громадяни шанували уряд, котрий «спирався на більшість парламенту, що був ще чи вдавав уряд демократичний, себто уряд, що числився з опінією краю і з принципу спирався на нарід; тому не тільки голосно не признавався до союзу з анархією, але й анархістичний рух осуджував бодай про людське око» [44, с. 474]. Варто відзначити, що імперська ідеологія Москви довгий час потужно впливала на світогляд українців, формуючи викривлену систему цінностей.

Аналізуючи ситуацію в тогочасній Іспанії, митрополит Андрей пише про фальсифікації під час виборів до парламенту у лютому 1936 р., до яких вдався «людовий фронт». А. Шептицький наголошує на шахраюванні під час виборів завдяки чому більшість отримали комуністи, а не християнські партії. Коли ж комуністи перемогли, «відразу почали вже не переслідування, але правдиву війну проти Церкви» [44, с. 475]. Іспанські єпископи

зауважили, що незадовго перед переворотом з Росії прибуло 79 агітаторів, які сприяли створенню революційних міліцій у всіх містах та нищенню церков. Московські агенти нівелювали вплив релігії на громаду, прагнули усунути ідеологію християнства, вбачаючи в ній серйозного ворога. Як згадується в посланні, «Впродовж одного місяця доходило до того, що вже ніяка церква не могла служити богослужіння. Вже від 1931 року союз безбожників поміщав у своїй програмі плебісцит, на які цілі мають бути призначені Божі храми й парохіяльні дома» [44, с. 486]. У зверненні єпископів згадується про перетворення церков на магазини, публічні бібліотеки, лазні, дома гігієни, тощо, відповідно до місцевих потреб. «Всюди були зладжені т. зв. чорні списки, які мали служити до згладження усіх людей, що їх уважали за противників комуністичного перевороту. В тих списках часто Єпископ був на першому місці» [44, с. 486]. До аналогічних дій, як відомо, вдавалася радянська влада в Україні, винищуючи священиків греко-католиків і перетворюючи церкви на різні громадські структури, або ж взагалі руйнуючи їх.

А далі ситуація в Іспанії 1936 р. породжує відчуття дежавю, реакція тогочасної влади в країні – дзеркальне відображення реакції В. Януковича на події Майдану під час Революції Гідності. Зокрема, в Іспанії «підпалачі й бандити, злучені з крайнім шумовинням більших міст, почали просто на вулицях убивати людей. Бувало, що в Мадриді кидалися на людей, яких одинокою провиною було те, що кликнули: «Нехай живе Еспанія!» [44, с. 475]. Більш прийнятним гаслом для іспанських комуністів було «Нехай живе Росія!», яке вони виголошували під червоним прапором під час мітингів та безчинств. Таким чином, більшовизм оголосив війну «національному духові та патріотизмові Еспанії: написи на мурах, команда війська, віддана під накази російських вождів, ограблювання народу в користь чужинців, міжнародній гімн комуністів і вихвалювання чужинців» [44, с. 488] – все це було атрибутом іспанської псевдореволюції.

А. Шептицький наголосив, що в Іспанії тривала війна не тільки проти

Церкви, але й проти національних ідеалів. Чужинців мало хвилювали національні цінності, їх кінцевою метою, очевидно, була максимальна асиміляція народів. Однак свідомі іспанці зуміли зупинити наші руйнівників, коли зрозуміли, що «уряд людового фронту перемінявся в виразний комуністичний фронт безбожників [...] Католики цілого краю національним зривом піднесли проти тих надужитів влади й 18 липня 1936 р. почалася кривава домашня війна» [44, с. 475]. Іспанські священники благословили тих, хто став на захист Церкви й національних цінностей.

А. Шептицький доніс до своїх співвітчизників послання сорока трьох іспанських єпископів, щоб розбудити у їх душах почуття патріотизму, національної гідності, відваги, оскільки «вбиті більшевиками єпископи, священники, монахи і світські християни, в їхніх єпархіях віддали життя за віру та батьківщину» [44, с. 475], і були уособленням героїзму й відданості ідеалам добра.

Варто акцентувати увагу на основних тезах «Послання...», щоб зрозуміти драматизм тієї історичної ситуації й попередити подібний політичний сценарій в інших країнах світу. Власне, самі іспанські єпископи добре усвідомлювали циклічність історичних подій і вважали своїм обов'язком вберегти інші нації від страшної братовбивчої війни: «Ми сповняємо обов'язок людяности, бо Бог допустив, що наша країна стала місцем досвідів для ідеї і систем, що змагають до опанування світу. А ми бажаємо, щоб шкода обмежилася до нашої батьківщини й щоб інші нації були захоронені перед такою руїною» [44, с. 478]. Єпископи трактували іспанську війну як наслідок «боротьби двох суперечних ідеологій» [44, с. 478] – комуністичної та християнської.

Автори «Послання...» наголосили на ролі Росії в зародженні громадянського конфлікту. На їх думку, саме Москва скористалася тимчасовим занепадом економіки Іспанії задля поширення свого ідеологічного впливу: «могутній нарід, Росія, впливав на іспанських комуністів через театри й кіна, екзотичними своїми звичаями і практиками

опановував уми, давав матеріальні користи, а тим самим приготував духа народу до вибуху революції, яку можна було з повною докладністю передбачити» [44, с. 482]. Так, підготувавши необхідний соціально-психологічний ґрунт російський Комінтерн 27 лютого 1936 р., безпосередньо після тріумфу «людового фронту», розпочав іспанську революцію і став її фінансувати величезними сумами. «1 травня сотки молодих людей публично в Мадриді домагалися «бомб, револьверів і динаміту для грядучої революції». А 16-го того самого місяця зібралися в Народньому Домі в Валенсії представники ССРСР з еспанськими делегатами III-го Інтернаціоналу та заключили з ними договір. [...] в усіх місцевостях Іспанії по змозі вишколювано червону міліцію та роздавано їй оружжя, так що в хвилині вибуху війни комуністи мали 150.000 війська і 100.000 краєвої оборони» [44, с. 482]. Свідками подібного сценарію стали українці в 2014 р., коли російські війська схожим чином захопили Крим, частину Донецької та Луганської областей. На жаль, наші співвітчизники стали заручниками грандіозної ідеологічно-політичної гри Росії, яка має столітній досвід в організації подібних заколотів та псевдореволюцій, і не змогли подолати ворога на початковому етапі конфлікту.

Іспанці ж виявилися свідомим й організованим народом, важливу роль тут відіграла єдність віри (більшість населення країни католики), навколо якої об'єдналися борці за свободу (в Україні, на жаль, цієї єдності християн нема, і священники православної церкви Московського патріархату підтримують загарбницьку політику російського агресора). Громадянсько-військовий рух в Іспанії зупинив московську експансію, незважаючи на те, що «марксистська революція була приготована в найбільших подробицях так, що була б певно огорнула цілу» [44, с. 483] країну. Велика кількість громадян протестувала проти комуністичного перевороту, так виник поділ на дві Іспанії, які згодом зіткнулися на полі битви. Іспанські єпископи наголосили, що військовому повстанню передувало попередження державній владі й вимога законними засобами запобігти комуністичному

перевороту. Однак так само, як уряд В. Януковича не прислухався до вимог Майдану й дав наказ «Беркуту» стріляти в беззбройних громадян, так і тогочасна іспанська влада пішла на змову з Москвою, озброївши міліцію та військові підрозділи для боротьби з власним народом. Громадянсько-військові сили зіштовхнулися з «хвилею людських міліцій, які завдяки прихильній пасивності уряду ввійшли в офіційні військові формації. Ті міліції були вже заздалегідь озброєні. Користаючи далі з військових магазинів, вони кинулися як лавина на все, що тільки є підпорою суспільності» [44, с. 484].

Автори «Послання...» чітко вказують на московську експансію: «Росія вщипилася в урядову армію, всунулася до її штабу, урядові людського фронту лишила тільки зовнішні признаки влади, а всіма силами змагала до заведення комуністичного устрою й до нищення конституційного ладу» [44, с. 484]. Таким чином, московська влада керувала іспанським комуністичним переворотом, а самі іспанці, задурманені обіцянками й гаслами чужинців, виконували роль маріонеток – виконавців чужої волі, навіть не усвідомлюючи глибини її антилюдської основи й цинізму.

Громадянську війну в Іспанії 1936 р. називали озброєним плебісцитом. Парламентські партії, котрі підтримував «людський» уряд, визнали перемогу комуністів, здобуту під час перевороту. Тому виникла загальнонародна боротьба – протест проти нав'язаного чужинцями анархічного способу життя: «з одного боку громадянські й військові елементи боронять лад і суспільний мир, традиції, культуру, батьківщину й релігію, з другого боку, всі елементи матеріалістичні, комуністичні, анархічні намагаються велику іспанську культуру заступити цивілізацією совітської Росії» [44, с. 485]. (До такого сценарію вдавалася влада СРСР в усіх підкорених республіках – національні культури витіснялися культурою «великого радянського народу»).

Вражає кількість жертв громадянського протистояння в Іспанії – було вбито приблизно 6000 священиків, на них більшовики влаштували лови з

собаками, «вбивали їх без суду, при першій стрічі, тільки тому, що були священиками [...] Большевицький переворот був невимовно жорстокий. Різня прибирала форму нечуваної дичі. Обчислюють убитих з-поміж світських людей понад 300000 жертв [...] Перед смертю звичайно жертви нелюдям способом мучили, одним виривали очі, відрізували язики, інших рубали большевики на кусні, палили, живцем закопували, сокирами зарубували на смерть. Одним словом, большевики пристосовували до Божих слуг найжорстокіші муки» [44, с. 487]. Святотатське знищення було настільки грандіозне, що делегат іспанських комуністів на конгресі атеїстів у Москві виголосив: «Іспанія далеко перейшла Совіти, бо Церкву в Іспанії до тла зруйновано» [44, с. 488].

А. Шептицький акцентував на мученицькій долі іспанських священиків, усвідомлюючи, що комуністам байдуже в якій країні здійснювати вбивства й нищити осередки добра (церкви) задля безапеляційної пропаганди своєї ідеології. Митрополит ніби передчував, що й на Західну Україну вже насувається подібна загроза з боку Москви, тому прагнув попередити галичан про необхідність бути пильними й не піддатися владі зла. А несумісність християнської та комуністичної ідеологій яскраво виявилася під час протистоянь в Іспанії.

Митрополит Андрей не скоротив і не відредагував листа іспанських єпископів, він дослівно передав їх біль і жах від того, що довелося пережити цілій країні. Картина, змальована в «Посланні...» вражає уяву своєю жорстокістю: «Революція була нелюдська. Не пошановано жіночої чести, навіть жінок посвячених Богу. Спрофановано гроби й цвинтарі. [...] Революція була в повному значенні слова варварством, що знищила світлу цивілізацію довгих століть. Знищено тисячі знаменитих архитворів мистецтва, що були відомі в цілому світі. Розграблено і спалено архіви [...]» [44, с. 487], динамітом знищували навіть пам'ятники старої римської культури. Тенденція до руйнування чужих культурних цінностей, до знищення й переписування історії на свій лад завжди була характерна для

московитів від найдавніших часів і до сьогодні.

«Пастирське послання еспанських єпископів» мало, на думку А. Шептицького, укріпити християн у їх вірі, переконати в безперспективності комуністичної ідеології та анархізму, а також утвердити перемогу добра, оскільки, як відомо, більшість іспанських комуністів, засуджених на смерть, «перед смертю погодилася з Богом своїх батьків» [44, с. 489]. Народ, який переміг чужинців не тільки у збройних сутичках фізичною силою, але й силою духа, самопожертви й мучеництва, є для інших націй прикладом згуртованості навколо духовних та християнських цінностей. Діяльність та проповіді митрополита Андрея завжди були спрямовані на піднесення національної самосвідомості українців, їх згуртування навколо Церкви й Божих заповідей. Підтримавши єпископів римо-католицької церкви у їх благородному просвітницькому пориві, А. Шептицький ще раз підтвердив своє прагнення об'єднання християн східного й західного обрядів.

Висновки до розділу 3

Проаналізовані документи засвідчують гостро-критичне ставлення А. Шептицького до комуністичних ідей. У розділі акцентовано на працях митрополита Галицького та інших церковно-політичних діячів, в котрих висвітлюється руйнівний вплив політики «народного фронту», більшовиків, соціалістів. Митрополит Андрей наводить ряд фактів, які викривають антигуманну сутність комуністичних гасел та їх деструктивну дію на духовність та світогляд особистості та цілої нації загалом. Проаналізовані праці дають змогу побачити А. Шептицького в образі державного діяча, здатного окреслити специфічні риси окремих режимів, державних структур та ідеологій, оцінити їх роль у процесі руйнування національної самоідентичності нації.

Владика Андрей, як свідчать його пастирські послання та листи, намагався вплинути на думку української молоді в Західній Україні, спростовуючи гасла та ідеї «народного» фронту, якими були захоплені юнаки

та дівчата, а також багато соціалістів, радикалів та народовців, невдоволених існуючими суспільними порядками, які вірили у можливість якісних змін завдяки злуці з більшовиками. А. Шептицький вказує на помилковість, утопічність ідей всіх цих політичних угруповань, на неможливість демократичного вирішення державних конфліктів та трансформації суспільства завдяки діяльності «народного фронту». Митрополит Андрей чітко усвідомлював ілюзорність обіцянок комуністів, які насправді відмовилися від демократичних методів діяльності і створили державу, в якій маленька меншість поневолює величезну більшість. А. Шептицький застерігав Європу перед небезпекою більшовизму, оскільки ця ідеологія передбачала жорстку диктатуру, при якій група людей, добре зорганізованих, могла підкорити собі тисячі, вдаючись до брехні, залякування, терору, голодомору.

А. Шептицький 5 березня 1941 р. написав листа до М. Хрущова, висловив рішучий протест проти арештів священиків і вимагав, щоб М. Хрущов видав розпорядження про звільнення ув'язнених й припинення судових процесів. Митрополит Андрей гостро критикував колективізацію, створення колгоспів й примусові роботи, які формально були новітнім рабством для українців у селах. Владика наголошував на імперських настроях радянських політиків, на ненависті більшовицького режиму до всього українського та їх бажанні знищити національний дух нашого народу. Митрополит зауважував, що українці були першочерговим об'єктом негативної уваги більшовицького режиму.

У пастирському посланні «Про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії й Росії» А. Шептицький наголосив на незворотності запущеного процесу духовної руйнації й антиукраїнської політики більшовиків, які довели українців до розпачу. А. Шептицький разом з іншими священиками підписав відозву до вірних Єпископату Галицької Церковної Провінції «Україна в передсмертних судорогах», де дав аналіз штучному голодомору, організованому більшовиками в УРСР. Митрополит

Андрей застерігав галичан перед спокусою симпатизувати більшовицькій ідеології. Про голод у Східній Україні А. Шептицький наголосив і в Посланні до духовенства «Хто винен?». Безчинства комуністів у Західній Україні митрополит Галицький викрив у листах до кардинала Є. Тіссерана та Папи Пія XII, згадавши ліквідацію католицьких шкіл, сиротинців, інститутів, приватних господарств та товариств і конфіскацію їх власності державою СРСР. Митрополит відзначив стійкість сільського населення перед атеїстичною пропагандою та прагнення радянської влади підкупити галичан псевдоукраїнізацією.

Руйнівну сутність комуністичної ідеології А. Шептицький детально висвітлив у двох посланнях: «Пересторога перед комунізмом» та «Передмові до Пастирського послання еспанських єпископів». Праця митрополита «Пересторога перед комунізмом» всебічно відображає національно-патріотичний світогляд митрополита Андрея. Водночас варто зазначити, що тут ми знаходимо міркування про більшовицько-комуністичну ідеологію, риси котрої зримо проглядаються в політиці керманців сучасної Російської Федерації.

А. Шептицький порівнює комунізм і капіталізм й приходять до висновку, що ці дві суспільно-політичні формації є не антагоністичними, а, навпаки, дуже подібними. Політика більшовиків стосовно українців в межах СРСР, на думку митрополита, проводилася під прикриттям ідеї рівності всіх народів, а насправді була найгіршим виявом капіталізму, змонополізованого однією політичною партією. А. Шептицький наголошував на тому, що політика більшовиків суперечить українській ментальності, оскільки українці – це нація хліборобів, господарів, і кожен є сам для себе паном, а рабська покірність, пропагована диктатурою пролетаріату, не характерна для нашого світогляду.

Аналізуючи пастирські послання А. Шептицького про ідеологію більшовиків, приходимо до висновку, що політика Москви є дуже послідовною, підходи до організації влади цілком успадковані сучасними

політиками Російської Федерації від комуністів. Змінилися гасла, назви партій, але принципи роботи з народними масами залишилися ті самі: брехня у засобах масової інформації, пропаганда «Русского мира», викривлення фактів на свою користь, зомбування свідомості громадян й переслідування інакомислячих та опозиціонерів. Комуністична ідеологія глибоко укоренилася в Росії, переплелася з олігархією й постала у вигляді новітньої олігархічно-шовіністичної диктатури.

А. Шептицький бачив у християнстві той важіль протидії, який зможе зупинити людей, що вже якоюсь мірою симпатизують більшовицьким ідеям, й застерегти інших перед спокусливими обіцянками, котрими рясніли агітаційні листівки комуністів. Церква й віра, на думку митрополита, мали повернути громадян до добра, моральних чеснот, дати їм справжні, гідні життєві орієнтири й врятувати їх від деградації та рабства.

Митрополит Галицький засуджував створення комсомольської організації як альтернативи християнським спільнотам, а також появу колгоспів, викривав агресію й жорстокість методів більшовиків, для яких життя людей нічого не вартувало: селян робили рабами, а тих, що протестували, розстрілювали, вивозили в Сибір або ж спалювали цілі села. Така правдива інформація про події в Україні, викривальні факти про політичну діяльність більшовиків свідчить про патріотизм та високу громадянську свідомість А. Шептицького.

А. Шептицький був далекоглядним аналітиком і тому оприлюднив в Галичині «Пастирське послання еспанських єпископів» і написав до нього передмову, маючи на меті проаналізувати передумови перемоги в Іспанії так званого «людового фронту» – нібито демократичної коаліції, яка об'єднала у своїх лавах всіх незадоволених попередньою владою, угруповання лівих опозиціонерів, що симпатизували соціалістичним теоріям. У такий спосіб митрополит Галицький прагнув застерегти земляків перед оманливими гаслами комуністів у Галичині. На наш погляд, це «Послання...» є дуже актуальним в реаліях сучасної України, оскільки політика Росії незмінна –

колись вона поширювала комуністичні ідеї у світі, намагаючись підпорядкувати чужі території агітацією, обманом, терором, такою самою є її зовнішня політика й зараз. Загарбницька політика Москви тоді в Іспанії, як і зараз в Україні, мала завуальований, «підклимний» характер. Російські інтереси й ідеали проголошувалися істинними в тій країні, яка ставала об'єктом зацікавлення Москви, й реалізовувалися через програми підконтрольних парламентських партій. Бездарність, неорганізованість та брак енергії й сили у тих політиків, що тоді керували Іспанією, на думку митрополита Галицького, сприяло тому, що «людовий фронт», отримавши владу, замість того, щоб здійснювати обіцяні виборцям реформи, наводити лад у країні, підтримав анархічні гасла комуністів. До подібних методів вдавалися більшовики і в Україні, адаптовши їх до реалій нашого краю. А. Шептицький усвідомлював, що ситуація, змодельована «людовим фронтом» в Іспанії, дуже легко може спроектуватися на Західну Україну, якщо агентура Москви знайде достатню кількість прибічників. Викривальний лист іспанських єпископів мав застерегти українців перед спокусою одурманення марксистськими гаслами.

А. Шептицький наголосив, що в Іспанії тривала війна не тільки проти Церкви, але й проти національних ідеалів. Чужинців мало хвилювали національні цінності, їх кінцевою метою, очевидно, була максимальна асиміляція народів. І А. Шептицький, й іспанські єпископи добре усвідомлювали циклічність історичних подій і вважали своїм обов'язком вберегти інші нації від страшної братовбивчої війни.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Басараб В. Національно-патріотичні ідеї А. Шептицького (на основі праці «Пересторога перед комунізмом») // Держава у теорії і практиці українського націоналізму. Матеріали VI Всеукраїнської конференції з міжнародною участю. Івано-Франківськ, 26-27 червня 2015 р. / Наук. ред. О. Сич. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 16-27.

2. Басараб В. Осмислення А. Шептицьким сценарію більшовицького перевороту в Іспанії (на основі передмови А. Шептицького до «Пастирського послання еспанських єпископів») // Матеріали II Міжнародної науково-практичної е-конференції «Мультидисциплінарні академічні дослідження і глобальні інновації: гуманітарні та соціальні науки» (MARGINSS 2016), 28-29 липня 2016 року, м. Київ). Київ, КНЛУ, 2016. С. 22-24.
3. Басараб В. Основи російської ментальності та Православної церкви крізь призму екуменічних ідей А. Шептицького // Актуальні проблеми політичної науки. Ужгород, 2017. Вип. 1. С. 91-97.
4. Басараб В. Викриття А. Шептицьким антигуманної комуністичної ідеології в Європі // Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Cluj Napoca: Editura Econ Transilvan, 2018. S. 125-135.
5. Білас Я. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: Автореф. дис. канд. іст. наук: 09.01.11 / Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. К., 2003. 23 с.
6. Вавжонек М. Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії / Рим, PP Basiliani – via San Giosafat 8 (Aventino), 2006. 230 с.
7. Ващенко Г. Виховання любови до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм) / Лондон, 1954. 40с.
8. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, вихователів, молоді і батьків / Пед. Т-во ім. Г. Ващенка. 3-є вид. Полтава : Полтав. вісн., 1994. 191 с.
9. Відозва до вірних Єпископату Галицької Церковної Провінції «Україна в передсмертних судорогах» (1933 р., липня 24, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II:

- Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 477-478.
10. Гладка Г. Антикомуністична діяльність А. Шептицького напередодні II світової війни // Історія України. 1999. Київ. № 19. С. 5.
 11. Звернення галицьких суспільно-політичних, наукових, просвітніх і спортивних товариств з закликом до більш тісного об'єднання католицької церкви з суспільно-політичними організаціями для боротьби проти комунізму і сектантства // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 307, 6 арк., 1938 р.
 12. Звернення закордонного бюро української радикально-демократичної партії до митр. Андрея Шептицького з повідомленням про голод в Україні та проханням допомогти відрядити рятункову комісію у Радянську Україну (1932 р., грудня 14, Прага) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 837-838.
 13. Звернення митр. Андрея Шептицького до духовенства з закликом допомогти голодуючим (1942 р., березня 18, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 969-971.
 14. Звернення, повідомлення політичних партій, установ до населення про підтримку діяльності за незалежність України // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 1т. Спр. 52, 63 арк., 1941р.
 15. Звернення Ректорату Богословської академії до Комітету для Релігійних Справ при Р.Н.К. СРСР у Москві з проханням звільнити від військової служби семінаристів (1944 р., серпня 15, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 1021-1022.

16. Звернення Української Парламентарної Репрезентації до митр. Андрея Шептицького з приводу погіршення політичного становища українського народу (1932 р., грудня 6, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 835-836.
17. Звернення українських суспільно-політичних і науково-просвітніх товариств до Шептицького А. із закликом до національно-релігійної єдності // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 307, 6 арк., 1938 р.
18. Звіт декана Бережанського деканату до М.О. про воєнні події на території парафії й деканату (1940р., липня 16) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 908.
19. Звіт митр. Андрея Шептицького для о. Д. Дженоккі про стан Львівської Архієпархії (1923 р., лютого 12, Рим) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 715-728.
20. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги / Львів.: Свічадо, 1990. 62 с.
21. Лист Бірчака Володимира з Хуста до митрополита Шептицького і до українського політичного проводу через редакцію газети «Діло» у Львові про бажання українців, що живуть у Чехословаччині та Угорщині, повернутись до Галичини // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 164, 1 арк., 1939 р.
22. Лист голови Закордонного бюро Української радикально-демократичної партії Мацієвича К. з Праги з приводу голодомору на Україні 1932 р. // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 159, 1 арк., 1932 р.
23. Лист громадсько-політичного діяча, співробітника секретаріату

- закордонних справ ЗУНР у Відні Григорія Микитея до митр. Андрея Шептицького про суспільно-політичну ситуацію в Східній Галичині й Радянській Україні та необхідність самостійницької орієнтації (1918 р., лютого 2, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 670-675.
24. Лист дипломата УНР Михайла Тишкевича до митр. Андрея Шептицького про становище в Україні після революції (1918 р., січня 3, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 668.
25. Лист-звернення митр. Андрея Шептицького до Львівського Обласного Відділу Народної Освіти з протестом проти насильства над совістю дітей (1940 р., березень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 900-902.
26. Лист єпископа Григорія Хомишина до нунція Ротти в Будапешті про стан єпархії під більшовицькою окупацією (1941, серпня 6, Станиславів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 932-933.
27. Лист митр. Андрея Шептицького до кардинала Євгена Тіссерана з описом церковно-релігійного життя в Галичині під радянською окупацією (1939 р., грудня 26, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання,

Книга 2: Листування. С. 891-896.

28. Лист митр. Андрея Шептицького до нунція Ротти в Будапешті про наслідки більшовицької окупації (1941 р., серпня 30, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 939-943.
29. Лист митр. Андрея Шептицького до нунція Ротти в Будапешті про стан Львівської Архієпархії (1941 р., листопада 7, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 953-954.
30. Лист нунція Орсеніго до секретаря Стану кардинала Мальйоне про стан Львівської Архієпархії під більшовицькою окупацією (1940 р., січня 19, Берлін) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 897-898.
31. Лист нунція Орсеніго до секретаря Стану кардинала Мальйоне про стан Львівської Архієпархії під більшовицькою окупацією (1940 р., червня 19, Берлін) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 907.
32. Листи голови УНО Омельченка Т. до Шептицького А. про важливість єдності українських національних партій // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 124, 1 арк., 1942 р.
33. Листи членів товариства УНДО та ін. українських політичних організацій про діяльність // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 1т. Спр. 110, 91 арк., 1917–1938 рр.
34. Листування Шептицького А. з Українським Бюро у Лондоні про ситуацію в УГКЦ у Східній Україні // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 84, 4

- арк., 1938 р.
35. Мизак Н. Митрополит Андрей Шептицький про антропологічний аспект Божої та земної мудрості // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. № 1 (7). С. 37-42.
 36. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії й Росії (1930 р., лютого 25, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 462-464.
 37. Пастирські послання Шептицького А. до духовенства і народу // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 1т. Спр. 7, 106 арк., 1901–1941р.
 38. Повідомлення часопису «Місіонар» про наслідки більшовицької влади в Галичині та відправлені Панахиди по закатованих органами НКДБ, 1941р. / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 929-931.
 39. Послання митр. Андрея Шептицького до монарших Чинів і Згромаджень про переслідування Церкви радянською владою та обов'язок і надалі працювати для добра Церкви й народу (1940 р., березень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 379-381.
 40. Рощина Л. Політична діяльність митрополита Андрея Шептицького // Схід : Аналітично-інформаційний журнал . 2007 . № 2 . С. 68-70.
 41. Чернетка звернення [митр. Андрея Шептицького] до голови ЦК КП(б)У Н.С. Хрущова про незаконні арешти духовенства й вірних (1941 р., березня 5, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність.

- Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 920-921.
42. Шептицький А. Всеч. Духовенству і Вірним: Пересторога перед комунізмом (1936 р., липень-вересень) // Твори морально-пасторальні, видання Українського католицького університету, ім. св. Климента Папи. Рим, 1983. Том LVI-LVIII. С. 274-289.
43. Шептицький А. Заклик до покаяння у великий піст (р. 2. Большевицька пропаганда), лютий-березень 1938 року // Твори морально-пасторальні. Рим, 1983. С. 354-376.
44. Шептицький А. Пастирське послання еспанських єпископів. Вступне слово Високопреосв. Митрополита (1937 р., грудень) / Андрей Шептицький. Твори Орега (морально-пасторальні), видання Українського католицького університету, ім. св. Климента Папи. Рим, 1983. С. 473-495.
45. Шептицький А. Послання до духовенства «Хто винен?» (1934 р., березень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 362-367.
46. Шептицький А. Про єдність Церкви (1938, січня 15, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 257-269.

РОЗДІЛ 4.

ЦЕРКОВНО - ДЕЖАВНИЦЬКА ПОЗИЦІЯ А. ШЕПТИЦЬКОГО У СТАВЛЕННІ ДО ПОЛЬСЬКОЇ ШОВІНІСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА НАЦИЗМУ

Прагнучи захистити українців від долі жертв національної нетерпимості, митрополит А. Шептицький намагався використати свій дипломатичний талант і вплив у церковних колах. Його діяльність була спрямована на стримування агресії Польщі та гітлерівської Німеччини проти українського населення, він прагнув переконати Б. Твардовського, нунція А. Ротту, Папу Пія XII у необхідності вплинути на політичні настрої агресорів, змусити їх лояльно ставитися до українців. Оприлюднюючи у пастирських посланнях інформацію про історичні факти, пов'язані з окупаційною політикою Польщі та Німеччини, ведучи діалог з очільниками Римо-католицької церкви через листування й особисті зустрічі, А. Шептицький прагнув послабити гніт, репресії та політичні заборони, спрямовані проти населення Західної України.

У розділі проаналізовано документи, які відображають церковно-політичну позицію А. Шептицького у ставленні до польської шовіністичної політики та нацизму, осмислено причини українсько-польських протистоянь 1918-1944 рр. та еволюцію державницьких ідей митрополита Галицького в період Другої світової війни, трансформацію його поглядів на політику А. Гітлера. У розділі розглянуто також листи громадсько-політичних діячів, що увиразнюють тогочасні суспільно-історичні обставини, процеси національно-визвольної боротьби та сприйняття митрополитом Галицьким політики Польщі та гітлерівської Німеччини.

4.1. Осмислення причин українсько-польських протистоянь 1918-1944 років у пастирських посланнях та листах А. Шептицького

А. Шептицький відстоював інтереси українського народу за різних соціально-політичних обставин, часто всупереч дискримінаційній політиці тієї чи іншої держави. Багато зусиль для утвердження прав і свобод українського народу доклав митрополит Галицький, ведучи діалог з владою Польщі в різні історичні періоди. Викривальним змістом наповнені пастирські послання та листи митрополита Андрея, в них з'ясовуються справжні історичні обставини й наслідки привласнення українських земель іншими державами та ставлення окупантів до населення. Воєнно-стратегічні плани та загарбницька політика Радянської Росії, Польщі, Німеччини періоду першої половини ХХ ст., за спостереженням митрополита Галицького, були дуже подібними, оскільки керувалися однаковою метою – асимілювати й частково знищити українців.

Про роль А. Шептицького у врегулюванні українсько-польських взаємовідносин багато написано Л. Гентош [12], дослідниця опрацювала ряд документів, що відображали політичну ситуацію в Україні 1930-х рр. у розрізі міжнаціонального протистояння, наголосила на діяльності митрополита Галицького у напрямку протидії «пацифікації», проаналізувала дослідження про діяльність А. Шептицького в українських та польських наукових виданнях останнього десятиріччя. Однак політичні дії та написані митрополитом Галицьким листи та послання у період 1940-х рр. залишилися поза увагою Л. Гентош. Напружений діалог між владою Польщі та А. Шептицьким частково вивчали також Л. Рощина [76] та Я. Білас [3].

А. Шептицький був добре обізнаним із законодавством Польщі, і відстоював інтереси українського народу у правовій площині. Зокрема, його обурило недотримання поляками пунктів Малого Версальського трактату (інша назва – Трактат про меншини, підписаний 28 червня 1919 р.), який зобов'язував цю країну забезпечити всім своїм громадянам, незалежно від

національності, раси чи віросповідання, охорону життя, свободи, рівність перед законом, а також мав гарантувати свободу релігійного віросповідання й вільний доступ до адміністративних посад та професій. Коли Галичина стала частиною Польщі, цей документ мав забезпечити безперешкодне використання мов національних меншин у публічному і приватному житті. Однак польські політичні еліти недбало поставилися до Малого Версальського трактату, вважаючи свободи для нацменшин, проголошені тут, зайвими. На їх думку, для посилення Польщі, як європейської держави, слід прагнути асиміляції нацменшин, їх вливання до «основної» (польської) нації, у такому ракурсі українці (та інші нацменшини) сприймалися як неповноправні громадяни. Відтак, багато нацменшин Польщі почувалися обдуреними й обкраденими у своїх правах після Першої світової війни, адже раніше, як відомо, імперія Габсбургів «забезпечувала їм культурну та релігійну автономію поряд із формальною рівністю у політичних правах» [12, с.91].

Недовіра польського уряду до українців була обумовлена також існуванням ймовірності приєднання Галичини до СРСР, до котрого вже увійшла Східна Україна. Відповідно політика Польщі 1919-1925 рр. мала на меті розмежувати українців по обидва боки кордону через запровадження різноаспектних процесів асиміляції в Західній Україні – через мову, культурні цінності, релігію, нав'язування своїх стереотипів мислення.

26 серпня 1919 р. А. Шептицький разом з кількома єпископами написав Спільне Пастирське послання «До духовенства й вірних про жертви українського народу в українсько-польській війні». Згадуючи про тяжкі втрати в Першій світовій війні, митрополит Галицький аналізує ту суспільно-політичну ситуацію, в якій опинилася Галичина: «Ми ще не встигли вилічити тяжких ран, завданих попередньою війною, коли нова війна, гірша від першої, перейшла знищенням цілу нашу вітчизну. Нещасливий для нас був її оборот. Польські війська заняли цілий край. Оден Бог знає, кільки прийшлося перетерпіти нашому бідному народови. А до нещасть

війни прилучаються інші. Тисячі невинних жертв мирного населення ув'язнені по тюрмах гинуть на пошести або голодують і зносять невисказані фізичні і моральні терпіння» [77, с. 453]. Єпископи виявили щирий жаль з приводу страждань, що випали на долю українського народу – вбивств та грабунків, які здійснювалися поляками безкарно: «П'ятьох священиків замордованих, а сотки їх в'язнених або вивезених. Много церковей, найчільнійші монастирі зрабовані. Множество парохій позбавлених душпастирів» [77, с. 453]. Митрополит Галицький, не лякаючись переслідувань польської влади, мужньо говорить правду про ті страшні події, жертвами яких стали його земляки. Він закликає українців стійко витримати це випробовування, послане Богом, проаналізувати своє життя й спробувати віднайти опосередковану причину теперішнього стану речей і у власних діях та життєвих цінностях. Владика передусім має на увазі атеїзм, матеріалізм, егоїзм симпатії частини населення до більшовицької ідеології: «Коли приходиться нам днесь тяжко терпіти, то може в части з вини людей, що не лишень без Бога хотіли зачинати працю для будуччини народа, але і прямо зачати боротьбу проти Божого закона [...]. Здається, що терпимо і через тих, що більше дбали о свою наживу, чим о добро народу, що не уміли для загального добра, з любові до ближних, пожертвувати власну користь. Правдоподібно з нашої вини безхосенними стали досі найкрасші жертви найблагороднійших наших синів, що впали в обороні вітчизни» [77, с. 453-454].

Послання «До духовенства й вірних про жертви українського народу в українсько-польській війні» мало в першу чергу морально-етичне спрямування, автори прагнули переконати вірних у тимчасовості цієї складної ситуації й необхідності дотримання християнських приписів: «Одного лиш потреба, щоб весь нарід зрозумів конечність повернути до Господа Бога, щоби всі поставили собі метою життя, дбати передусім о Боже Царство [...] Нехай терпіння нинішньої хвилини будуть для нас наукою історії. Надією вносимся над всі труднощі і всі болі в сильнім пересвідченю, що

крестна дорога, се дорога спасення, що лиш через терпіння доходить до тривалого добра» [77, с. 454].

Інший вектор національної політики в Польщі був окреслений з приходом до влади Юзефа Пілсудського в травні 1926 р., тоді ставлення поляків до нацменшин трохи змінилося в кращу сторону. Частина польських політиків схилилася до думки, що підтримка української нацменшини сприятиме створенню позитивного амплуа Польщі на тлі політики Радянського Союзу. На жаль, «сам керівник держави Ю. Пілсудський не мав чіткої національної програми. В його концептуальному баченні національного питання в Польщі мали місце відмінні за характером заходи: майже одночасно відбувалися і поступки українській меншині, і проект Г. Юзевського на Волині, і перемовини з митрополитом Шептицьким та розпуск українських суспільно-патріотичних організацій, та й пацифікація 1930 року» [12, с. 92]. А. Шептицький двічі намагався зустрітися із маршалом Ю. Пілсудським, щоб обговорити ситуацію українців у Галичині, але ці спроби були невдалими. Зустрічі не відбулося.

Українці не сприймали асиміляторської й агресивної політики Польщі, молодь об'єднувалася навколо ідеї українського націоналізму й намагалася протестувати проти гноблення. У 1929-1930 рр. студентська та учнівська молодь Галичини, об'єднана під проводом ОУН, заявила про свій протест проти жорсткої колонізації й утисків українців як нацменшини, здійснивши ряд саботажних акцій – підпалювали будинки й майно поляків. «Польська поліція і військо натомість під приводом боротьби з тероризмом влаштували так звану «пацифікацію» – громили українські установи, робили наїзди на села, де влаштовували масові побиття людей. Від цієї пацифікації постраждали в основному невинні люди, які не мали жодного стосунку не тільки до саботажу, але й взагалі до ОУН» [6].

Відозву про участь молодого покоління у відстоюванні національних та громадянських свобод написали українські громадсько-політичні діячі у листі до А. Шептицького від 6 вересня 1930 р. Автори листа (Ю. Романчук,

Т. Окуневський, К. Левицький, А. Стефанович, І. Громницький, С. Федак, Р. Сосновський, Д. Лопатинський) добре усвідомлювали ті мотиви, які спонукали українських юнаків до боротьби, адже задекларована в «Трактаті про меншини» рівність насправді була фікцією: «Розуміємо завзяття нашої молоді і її сердечні почування національні; знаємо також, що польське громадянство і польський уряд не хочуть ніяк зрозуміти, що вони взяли наш край під владу з застереженням надання йому повної самоуправи, як також ми свідомі цього, що українське громадянство ніяк не може погодитися з тим, щоби його принижувано до безправного гельота» [53, с. 807]. Водночас автори листа висловлювали стурбованість тим, що молодь задля військового протистояння з поляками покидає ті сфери життя, де могла б бути найбільш корисною, й здобула б свою перемогу на іншому «фронті»: «Але не можемо отсего простити, чому значна частина нашого громадянства вицофується з фронту діяльних організацій культурно-освітніх, економічних і національних, коли у часі тяжкого лихоліття треба нам з'єднуватись у безнастанній праці для добра нації, – а ще більше нас вражає, чому деякі чинники висувають недосвідну молодь до таких актів, до яких вона не надається, бо це веде до виснажування нашого наймолодшого покоління, що слабить нашу націю, без хісна» [53, с. 807].

Громадські діячі наголошують, що до написання цього листа їх спонукали «безнастанні арештування нашої молоді...» [53, с. 807]. Ю. Романчук, Т. Окуневський, К. Левицький, А. Стефанович та інші сподівалися знайти підтримку в особі митрополита Галицького, адже його авторитет і висловлена ним позиція мали б справити вплив і на українську молодь, і на польських політиків. І вже 13 жовтня 1930 р. А. Шептицький та шість українських єпископів написали «Спільне Пастирське послання з приводу т. зв. «пацифікації» українського народу польською цивільною владою». Тут чітко визначено позицію Церкви щодо будь-якого злочину проти суспільства, оскільки Церква не може підтримувати моральних переступів і загалом вчить християн жити за заповідями Божими. Водночас,

як відомо, польська преса та деякі політичні діячі стверджували, що А. Шептицький та Греко-католицька церква заохочують українську молодь до терористичних дій. Тому, щоб чітко окреслити свою позицію й спростувати звинувачення польської влади, було написане вище згадане «Спільне Пастирське послання...». Митрополит Галицький та два Перемиські, два Станиславські, Львівський та Патарський Єпископи заявили: «Ми мовчали, а якщо промовляємо нині, то робимо це для того, щоб уникнути більшого лиха. Ті, що мають в руках владу, явно твердять і підозрівають нас, що ми мовчанням солідаризуємося з підпільною акцією підпалів і т. зв. саботажів; вони накидають нам відповідальність за все, що діється в краю, та за злочини одиниць, не висліджених ще властю, масово карають наш нарід. В надії, що наше слово причиниться до цього, щоб вернули нормальні відносини в нашому краю, в надії, що тим стримаємо несправедливе карання невинних, відзиваємося до Вас – Дорогі в Христі Браття – цим пастирським посланієм» [23, Ф. 358. Оп.1. Спр. 9а, 4 ар., 1930 р.].

Єпископи на чолі з А. Шептицьким характеризують підпали як моральне зло, дію, що суперечить «Божому запові, а через це і нашому народові, у високому степені шкідливу тим більше шкідливу, що промощує дорогу комунізму» [23, Ф. 358. Оп. 1. Спр. 9а, 4 ар., 1930 р.]. Отже, у листі чітко засуджено підпали та саботажі, скоєні українською молоддю, оскільки вони не відповідають християнській доктрині, але ні назв політичних угруповань, ані прізвищ тут не вказано. Крім того, греко-католицькі єпископи перш за все думали про цілу українську громаду, а сплановану участь українських націоналістів у саботажних діях вважали не доведеною.

Позиція А. Шептицького стосовно «пацифікації» стала відомою Папі Пію XII, і під впливом Ватикану, з митрополита Галицького та Греко-католицької церкви було знято всі звинувачення, з'явилася версія, що саботаж здійснювали комуністи. «В Апостольській нунціятурі були обурені тим, що польські засоби масової інформації прив'язують до цих актів греко-

католицький клір і навіть «високошановану особу його ексцеленції Андрея Шептицького» [12, с. 93].

У «Спільному пастирському посланні...» єпископів також наголошувалося, що винні у саботажах мають бути покарані: «так, як у случаях інших беззаконій, так само і тут повинна рука справедливости досягнути винуватих» [23, Ф. 358. Оп. 1. Спр.9а, 4 ар., 1930 р.]. Водночас засуджувалася політика Польщі, яка прагнула залякати весь український народ під приводом покарання винних у підпалах. У посланні проти «пацифікації» акцентувалося на недоцільності й неприпустимості карати всіх українців за злочини, скоєні лише кількома групами осіб. А. Шептицький прагнув вберегти від польських погромів українські села і, можливо, саме тому різко розмежував радикально налаштовану українську молодь і решту края: «Одначе, ми не можемо брати на себе відповідальности за одиниці чи революційні групи. Підпалачі й усякого рода замаховці, це люди, що слухають не голосу Христової Церкви, а тайних приказів якоїсь тайної влади. За їх діла (навіть у цих случаях, де виноватим мав би бути якраз український націоналіст, а не комуніст, реваншист, спекулянт, чи провокатор) ми не можемо відповідати, вини за них не поносимо, й за них ми не повинні бути карані» [23, Ф. 358. Оп. 1. Спр. 9а, 4 ар., 1930 р.].

А. Шептицький усвідомлював, що польська еліта скористалася обставинами, щоб показати українцям їх беззахисність перед державною владою, залежність від політичних рішень, а, отже, нездатність заявляти про себе як про окрему націю. Митрополит Галицький разом з іншими греко-католицькими єпископами рішуче засудив дії польської поліції та війська, які розгорнули каральні експедиції проти ні в чому невинного українського населення: «З глибоким одначе жалем і болем переживаємо події, з якими з точки справедливости ніяк не можемо погодитися; за винних, ще не висліджених, розтягається вину на весь народ, на клир, на інтелігенцію, не селянство. Строго карається ціле населення побоями, контрибуціями, реквізиціями й навіть не питаючися про його вину. Карні експедиції ідуть до

ряду сіл, де ані не було ніяких саботажів, ані непослуху для властей – де противно, люди зовсім спокійно і лояльно заховувалися [23, Ф. 358. Оп. 1. Спр. 9а, 4 ар., 1930 р.]. А. Шептицький згадує про невмотивоване, бездумне насильство над українцями, про знищення майна громадян, приниження священиків: «безправно уживається фізичної сили на нищення культурного й господарського дорібку людей, або на знущання над безборонними і невинними людьми; навіть священиків немилосерно в багатьох випадках бито, не вагаючися перед народом так до краю понижати й топтати їх духовне достоїнство й авторитет» [23, Ф. 358. Оп. 1. Спр. 9а, 4 ар., 1930 р.].

Як слушно зазначила Л. Гентош, «Шептицький, доктор юриспруденції, вихований у Габсбурзькій імперії, котра попри всі недоліки таки оберігала верховенство права, не міг погодитися з методичними порушеннями права найвищими представниками уряду та з правовим нігілізмом місцевої адміністрації. Саме тому він постійно в своїх офіційних і неофіційних листах, у пресових інтерв'ю акцентує на неприпустимості застосування колективної відповідальности та неможливості в цивілізованій державі адміністративного покарання без доказу вини. Шептицького обурювало переслідування свободи слова та встановлення, як він писав, «системи терору» держави стосовно особи» [12, с. 109].

1938 року на Холмщині й Південному Підляшші в рамках польської урядової акції відбулося сплановане руйнування українських православних храмів з метою радикальної та агресивної асиміляції українського населення. Передумовою такої акції було пропагування в польській громадській думці того часу стійкого стереотипу українця-бандита, «гайдамаки». А поширювати таку негативну пропаганду допомагала владі польська преса, друкуючи статті про нібито існуючу «українську небезпеку» на Холмщині. Православній церкві польська влада приписувала діяльність у напрямку русифікації населення або ж надмірної українізації. А. Шептицький відреагував на події, спрямовані на руйнування української духовності, написавши два послання: 1) «Пастирське послання в справі переслідування

Церкви на Холмщині» (від 2 серпня 1938 р.), 2) «Про переслідування на Холмщині» (написане 6 серпня 1938 р., не було опубліковане, до нас дійшла лише чернетка).

У неопублікованому зверненні «Про переслідування на Холмщині» А. Шептицький чітко виявив свою громадянську позицію патріота. В першу чергу як українець, а вже потім як греко-католицький митрополит, А. Шептицький засудив політику Польщі: «В часах, коли браття наші православні на Холмщині, Підляшші й на Волині терплять люте переслідування і видять церкви, які самі не раз ставляли, самі своїм коштом удержували і прикрашували, нищені в варварський спосіб, коли священників карають за відправу Богослужень, а людей, що своїх церков боронять, коли б'ють, а часом виселюють, не можемо ані мовчати, ані обоятним оком дивитися на терпіння наших братів» [88, с. 307].

Звертаючись до українців греко-католиків Галичини, А. Шептицький закликає їх не тільки молитися за братів, що живуть на Холмщині, Підляшші, Волині, але й виявити свою громадянську позицію, засудити дії польської влади й морально підтримати православних українців, які мають право на вільне сповідання віри. Митрополит Андрей відмежовує Греко-католицьку церкву від політики насильного «окатоличення» й грабунку українців і хоче, щоб про це знали православні українці: «Положення, витворене нищенням церков, накладає на нас тим більший обов'язок про ту справу прилюдно говорити, що могло б нашим браттям православним видаватися, що так немилосердно і нелюдяно поступають з ними католики та що ми, які хоч обрядами, звичаями та народністю є одним з ними – православними, одначе вірою ми є одним з католиками, тому могло б видаватися нашим браттям православним Холмщини, Підляшшя, Волині, що лучимося та солідаризуємося з тими, що їм церкви відбирають та не дають відправляти Богослуження [88, с. 307]. А. Шептицький наголошує, що звинувачення греко-католиків у насильницьких діях стосовно православних українців не має під собою ніяких підстав, оскільки для УГКЦ неприйнятним є будь-яке

наси́льство: «на самому вступі мусимо рішучо заявити, що спосіб си́лування в якій-небудь релігійній акції вважаємо за спосіб нехристиянський, що тих, які так поступають, не вважаємо за добрих християн, їхній спосіб по́ступовання перед Богом та лю́дьми осуджуємо» [88, с. 307]. Відтак, така політична та церковна позиція А. Шептицького мала б переконати всіх тих діячів, хто звинувачував його у надмірних симпатіях до польської влади. Зміст цього послання переконливо доводить, що в першу чергу митрополит Андрей – гідний син українського народу і для нього щастя українців не вимірюється їх конфесійною приналежністю. Він рішуче засуджує «відбирання православним нашим браттям їхніх церков, нищення тих церков, нищення святих ікон та святих сосудів церковних; нищення старих пам'яток історичних, давно побудованих церков, вважаємо за вандальство і проти такого способу по́ступовання проти наших братів якнайенергійніше протестуємо» [88, с. 307].

Звертаючись до населення Галичини та греко-католицького духовенства, А. Шептицький рішучіше застерігає всіх перед сприйманням подій на Холмщині, Підляшші та Волині як позитивного явища, оскільки, на його переконання, це оманлива акція, яка тільки «унійною називається, а на кожний спосіб видається розширюванням католицької віри, а в дійсності є лише політичною акцією обману, яка має на цілі нищити Вас як нарід і зводити Вас на бездоріжжя невіри. З такою акцією, хоч вона через когось, і унійною може бути названою, і хоч про неї дехто може твердити, що вона має на меті ширення віри католицької, або й ширення Унії, ми нічого спільного не маємо, ту акцію осуджуємо і перед тою акцією Вас перестерігаємо» [88, с. 308].

«Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині», написане А. Шептицьким 2 серпня 1938 р., стало широко відоме в Галичині й Польщі й отримало гучний резонанс. На відміну від вище проаналізованого листа тут винними у руйнуванні церков на Холмщині, Волині й Підляшші названі крім польської влади ще й таємні масонські організації, котрим

могло бути вигідно зруйнувати і Католицьку, і Православну церкви, спровокувавши між ними конфлікт. Митрополит Галицький детально аналізує ситуацію з православними храмами: «Коло сто церков розібрано і розвалено. Многі замкнено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. [...] Неповинних людей нераз бито та видалювано з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехизму і проповідувати в матерній мові людей» [94, с. 304].

«Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині» було надруковане в закарпатській газеті «Нова свобода». А. Шептицький акцентував на всіх наслідках насильного окатоличення населення й виокремлював питання мови, адже разом із заборною православія заборонялося проповідувати українською мовою.

Митрополит Галицький з'ясовує, що передумовою такого стану речей стала пропозиція польського уряду ратифікувати справу «поунійних дібр» внаслідок домовленості між Ватиканом та Польською державою. У такий спосіб ініціатори конфлікту між православними українцями та католиками скомпрометували Ватикан, опосередковано зробивши його відповідальним за те, що сталося. Крім цього, така ситуація сприяла зародженню ненависті та незгоди між українцями греко-католиками та православними, а це не сприяло укріпленню національної та християнської єдності: «Події на Холмщині нищать в душах православних, нез'єдинених наших братів, саму гадку про можливість з'єдинення, представляють Вселенську Церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількоміліонового населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення» [94, с. 304].

А. Шептицький шукає відповідей на питання, хто насправді відповідальний за матеріальні й моральні руїни на Холмщині, хто був зацікавлений у підриві авторитету Ватикану. І однією з версій митрополита є думка про діяльність масонів: «Мусимо, на жаль, уважати за тріумф ворогів Церкви – масонів той моральний удар, завданий самій ідеї з'єдинення Церков та авторитетові Вселенської Церкви й Апостольської Столиці» [94, с. 305].

Масони, як приховані вороги Католицької церкви та християнства, на думку А. Шептицького, розпочали знищення ілюзорних ворогів і використали як прикриття необхідність знищення ворогів держави.

А. Шептицький гостро критикує виконавців проурядової акції, наголошуючи на несправедливих звинуваченнях у бік українських селян та священників Холмщини у нелояльності до польської держави. Лицемірними, на переконання митрополита Андрея, були також псевдопатріотичні польські гасла – «вирівнювання історичних несправедливостей» і «нищення слідів неволі», якими супроводжувалася боротьба з православ'ям.

Пастирське послання-протест було конфісковане польською цензурою і поширювалося нелегально, але воно справило великий вплив і на українців, і на поляків. З приводу цього писав о. Осип Кладочний у листі до А. Шептицького 31 серпня 1938 р.: «Останній пастирський лист Вашої Ексцеленції є насправду дуже майстерно, геніально, чудово написаний. Викликає він серед наших правдиве захоплення, так як зі сторони поляків викликає сердечну ненависть» [35, с. 312]. О. Кладочний також повідомляє, що польська преса гнівно засудила послання митрополита Галицького, оскільки «той пастирський лист є неабияким ударом для поляків: вони напевно воліли б, щоб О. У. Н. видало тисячу накладів різних летючок, чим той лист Вашої Ексцеленції має тепер розійтися по світі в тисячу накладів на різних мовах» [35, с. 313].

Свідома громадянська позиція А. Шептицького стосовно подій на Холмщині була високо оцінена православним митрополитом Діонізієм у Варшаві. У відповідь на послання цього православного патріарха митрополит Андрей теж написав лист (17 жовтня 1938 р.), у якому ще раз наголосив на любові до рідної нації: «нарід український на Холмщині, Підляшшю і Полісся уважаю за свій нарід у національнім значіню» [43, с. 315].

З початком Другої світової війни на українських землях, коли майже у всіх сферах життя панував хаос і невизначеність та важко було зрозуміти, хто є друг, а хто ворог, загострився конфлікт між українцями і поляками.

Ситуація ускладнилася тим, що більшовики почали маніпулювати свідомістю українців і поляків, переодягаючись у форму то однієї, то іншої армії, вбиваючи мирне населення Підляшшя, Галичини та Волині. Такі дії збройних формувань СРСР та агентів НКВС стали однією з причин взаємних звинувачень між Україною і Польщею й спровокували мирне населення й військові угруповання двох сторін на безглузде кровопролиття. Водночас активізувалися різні злочинні угруповання, які прагнули збагачення у період відсутності міцної й стабільної державної влади. Динаміка розвитку цих подій була добре відома А. Шептицькому, й у чотирьох листах до римокатолицького архієпископа Б. Твардовського митрополит Андрей описав справжні реалії протистояння українців і поляків, відкидаючи звинувачення високоповажного колеги й заперечуючи твердження про звірства українців проти поляків.

Відповідаючи на лист Б. Твардовського, А. Шептицький обурювався пропагуванням у польській пресі образу українця-розбійника й звинуваченням «абстрактних» українців (бо конкретних імен і прізвищ не вказано) у вбивствах поляків (теж без окреслення місць, територій, де ці злочини були скоєні). У листі від 15 листопада 1941 р. митрополит Галицький писав: «Коли Ваша Ексцеленція згадує про те, що на Волині діється – масові вбивства польського елемента, – то мушу сказати, що хоча дуже вболіваю над тим фактом, все ж нагадую, що спричинили їх, на жаль, дуже численні вбивства українців і то лишень через те, що були українцями. Це відбувалося на Холмщині, в околицях Лехсайська і на Волині» [85, с. 957].

А. Шептицький підтверджує, що поміж греко-католиків є й такі, які не прислухаються до його порад та настанов, але наголошує, що й римокатолики є різні й теж потребують «публічного застереження зі сторони їх архипастиря... Чи ж так невинними й ідеально добрими мали би бути і члени революційної партії Дробнера і Василевської, або ж ті католики латинського обряду, які численно записувалися як *volksdeutsche*?» [85, с. 957].

Митрополит Галицький категорично заперечує й відкидає твердження Б. Твардовського, що «вбивства поляків – це справа українців. Таке припущення є неправдивим і не слухним. Подібним було би припускати, що всі вбивства українців є справою поляків» [85, с. 957]. Владика Андрей вважає, що причиною таких непорозумінь і підозр є суспільно-політична ситуація, викликана воєнним хаосом, адже саме за таких умов злочинні елементи поводяться особливо зухвало, відчуваючи безкарність: «У статистиці вбивств, вважаю, дуже поважне місце займають грабункові вбивства, а латинські ксьондзи в цілому мають репутацію заможних людей [...] Безкарно діють в краю більшовики-партизани, жидівські банди, агітатори польських революційних організацій Варшави, які в своїх органах навіть хваляться вбивствами поляків. Правдоподібно, в багатьох випадках діють особисті порахунки, найчастіше в лісничій сфері» [85, с. 957]. А. Шептицький акцентує на існуванні соціальної неприязні, ворожнечі, породженої образою бідних селян на багатих. Часто об'єктами знущань стають, на його думку, лісники через їх відмову допомогти біднішим селянам, відмовляючи у продажу дерева, так необхідного для опалювання осель. А «управителі ж лісів за крадіжки лісу карають, а дерева не хочуть продавати» [85, с. 957]. Крім того, митрополит Андрей нагадує Б. Твардовському про існування банд різних дезертирів та величезну кількість морально-спустошених «звироднілих одиниць-садистів, які потребують людської крові [85, с. 957].

А. Шептицький згадує описаний Б. Твардовським понурий калейдоскоп вбивств, які нібито є справою рук українців, і дорікає архієпископу у безпідставних звинуваченнях. Митрополит звертає увагу Б. Твардовського на факти вбивств українців та ідеологію поляків, які належать до політичного угруповання «volksdeutscherow» і при кожній нагоді знищують українську культуру і людей. «Що сказати про таємні польські організації, які хваляться в своїх органах нищенням своїх противників всіма можливими способами» [85, с. 957], – запитує А. Шептицький в римо-католицького архієпископа.

Митрополит Галицький наголошує на тому, що за таких страшних, породжених війною, обставин він виконав свій обов'язок, нагадуючи християнам заповідь “Не убий” і застерігаючи їх перед політичною і національною ненавистю. Б. Твардовський теж у своєму листі запевнив А. Шептицького, що зі свого боку також робив і робить все, що потрібно, аби утвердити християнські засади в серцях вірних. Однак, на думку митрополита Андрея, необхідно було, «аби і вірних латинського обряду Костел застерігав перед нехристиянською політикою, перед національною ненавистю і проливанням крові» [85, с. 958]. Адже лише тоді б в душах українців і поляків «взаємна ненависть була б переможена наказом Христовим любові ближнього» [85, с. 958].

У наступному листі до Б. Твардовського від 1941 р. (точна дата не вказана) А. Шептицький з осудом пише про насильство поляків над українським населенням Львівської Архієпархії та засуджує національну ворожнечу. Митрополит Галицький із занепокоєнням говорить про симпатії поляків до революційної партії під керівництвом Дробнера і Ванди Василевської, яка «поширила свою діяльність на цілу Польщу і відкрито признається до вбивств не тільки українців, але й поляків» [83, с. 960]. А. Шептицький висловлює здивування пасивною позицією, яку зайняли польські римо-католицькі священники, він очікував засудження церковною владою міжнародної ненависті, яку пропагують прихильники революційної партії Дробнера і Ванди Василевської. «Ніде не чув про публічне осудження ненависті ворогів, не чув ніде ні слова про осудження нехристиянської політики, ані таких злочинів як пацифікація та Береза Картузька, – пише А. Шептицький. – Не чув також про осудження застосовуваних поліцією катувань, ані вбивств стрільцями українців в першому місяці війни. Ця толеранція допровадила нас до теперішнього стану» [83, с. 960]. Аналізуючи ситуацію, що склалася, А. Шептицький просить підтримки в Б. Твардовського, закликаючи архієпископа публічно засудити політику «ненависті проти українців і вбивств, вчинених хоча б

лишень у Львівській Архиепархії польськими гестапівцями, таємними польськими організаціями і польською революційною партією» [83, с. 960].

У третьому листі до Б. Твардовського від 18 серпня 1943 р. А. Шептицький вказує на необхідність написання пастирських листів українського і польського єпископату до духовенства та вірних з закликом до порозуміння обох народів. Митрополит Андрей нагадує архієпископу Болеславу про два Пастирські послання до духовенства й вірних, що були виголошені у Львові з метою консолідації українських і польських християн. «Як єпископ, займаю позицію відповідну до ситуації настроїв та подій, які свідчать про неприхильне відношення один до одного двох народів краю, – пише А. Шептицький у листі до архієпископа Б. Твардовського. – Прошу також про кілька пастирських послань Вашої Ексцеленції або ж інших польських єпископів, які б осуджували та остерігали перед ненавистю до українського народу» [87, с. 999]. Отже, прагнучи захистити українців від долі жертв національної нетерпимості, митрополит Андрей намагався використати свій дипломатичний талант і вплив у церковних колах, однак, у часи війни зробити це було важко.

А. Шептицький наводить у листі жахливі факти знущань поляків над українцями перед початком Другої світової війни і під час впровадженої польським урядом акції, що мала назву «пацифікація». Митрополит Галицький нагадує Б. Твардовському 1930 р., коли життя й майно українців страждало від запровадженої урядом «пацифікації», 1939 р., коли «кілька місяців перед війною, збройні відділи, [...] грабували українські села, знущалися над людьми і не одного українця замордували, коли в хвилі початку війни польські стрільці нищили майно і вбивали українців, коли на Підляшшю і Холмщині від року не має місяця, щоби хтось з українських діячів не був вбитий діячами польських таємних організацій» [87, с. 1000].

А. Шептицький наголошує на небезпеці, в якій опинилися греко-католицькі священники та їх сім'ї, а в цілому краї відбуваються збройні напади «на греко-католицькі плебанії, а цілий ряд священників отримує анонімні

вироки смерті» [87, с. 1000], ініціаторами розправи й несправедливими суддями стають люди, що належать до польських організацій. Жертвою таких агресивно настроєних поляків став «священик Колтунюк» [87, с. 1000].

Описуючи у листі страждання українського народу, А. Шептицький намагався переконати Б. Твардовського в необхідності зайняти чітку церковну й політичну позицію й виступити на захист населення України. Митрополит Андрей знову закликає польського архієпископа публічно висловити свою позицію й засудити політичні вбивства і грабунки, а також загальну ненависть до українського народу. А. Шептицький просить Б. Твардовського надіслати йому кілька промов для того, щоб «зацитувати тексти Пастирських листів, виданих в обороні життя і майна українського народу. Надіслані Вашою Ексцеленцією тексти буду старатися опублікувати в таких тільки органах, які сьогодні маємо» [87, с. 1000]. Таким чином, доброзичлива позиція одного з поважних римо-католицьких архієпископів, на думку митрополита Галицького, мала вплинути на поляків і зупинити кровопролиття. Водночас А. Шептицький наголошував, що його міркування повинні знати й поляки, і тому просив Б. Твардовського «виклопотати, щоби “Gazeta Lwowska” мої послання видала в польським перекладі. В надії, що голос пастирів, з двох сторін перестерігаючих перед гріхом і поручаючих дотримуватись Божих законів, а передусім християнську любов, причиняться до заспокоєння настроїв і до унормування взаємних відносин [87, с. 1000].

Однак ситуація в Західній Україні не покращилася, 13 вересня 1943 р. митрополит А. Шептицький знову звертається за підтримкою до римо-католицького архієпископа Б. Твардовського, повідомляючи про акти терору польських підпільних організацій проти українців. «Дозволяю собі звернути увагу на цілий ряд політичних вбивств, що не без підстав громадською думкою приписуються польським підпільним організаціям,—пише митрополит Андрей. — На Холмщині і Підляшшю таких вбивств політичних начислюють вже понад 500, а жертвами їх завжди були українці, які відзначалися патріотизмом або працею для свого народу. Діячі підпільних

організацій майже не таяться зі своїми намірами знищити якнайбільшу кількість українців» [86, с. 1001].

А. Шептицький просить поради в архієпископа Б. Твардовського про те, як уникнути свідомим українцям смерті від рук польських політичних угруповань, як це сталося з професором А. Ластовецьким. Також митрополит Андрей закликав Б. Твардовського публічно засудити політику ненависті, яка породжувала численні злочини. Однак єпископ Б. Твардовський не спішить прислухатися до звернень А. Шептицького, а, навпаки, закликає греко-католицьких єпископів звертатися із застереженням до краян, очевидно, щоб використати їх виступ «як аргумент, що українці допускаються убійств, а не поляки» [50, с. 1007]. Про це пише Станіславський єпископ Г. Хомишин у листі (від 8 листопада 1943 р.) до А. Шептицького, пропонуючи засудити діяльність будь-яких терористичних організацій: «З огляду на ситуацію, яка витворилася в нашій народі, а саме через підпільну роботу всяких невідповідальних чинників, думаю, є вказане, щоби наш Єпископат видав спільну відозву або спільний Пастирський лист.» [50, с. 1007]. Оскільки польські єпископи не висловлювали свого ставлення до ситуації, що склалася, на думку Г. Хомишина, це спричинило наростання недовіри й страху в населення, занепад моралі й терористичні акти як засіб самозахисту. «Під притокою підпільних боївок витворюється також формальний бандитизм, а вслід за тим анархія. [...] Вправді ніхто не знає, яким буде вислід війни, але в кождім разі упадок моралі в нашій народі дуже пагубно вплине як під оглядом національним, так і політичним» [50, с. 1007].

Досить часто виникали суттєві розбіжності у використанні певних методів ведення боротьби з великодержавним польським шовінізмом між А. Шептицьким і ОУН. З одного боку, митрополит підтримував тісні стосунки з такими організаціями, як ОУН, УНДО. Цей факт радянські історики експлуатували найбільш часто, формуючи образ А. Шептицького як закордонного шпигуна. Але опонети митрополита Андрея ніколи не згадували про те, що саме А. Шептицький засудив терористичний акт членів

ОУН стосовно польського міністра Броніслава Перацького. Митрополит Галицький усвідомлював, що акції такого характеру можуть викликати тільки нові репресії стосовно українського населення Галичини.

Отже, митрополит Андрей прагнув усіма силами уникнути взаємної ворожнечі українців і поляків. Найвиразніше його позиція у справі польсько-українських стосунків окреслюється на підставі аналізу пастирських послань та листів із періоду війни та німецької окупації Галичини, оскільки вони містять недвозначний осуд ненависті, шовінізму та братовбивчих сутичок. Діяльність митрополита Галицького була спрямована на стримування польської агресивної політики стосовно українського населення. Оприлюднюючи у пастирських посланнях інформацію про історичні факти, пов'язані з окупаційною політикою Польщі, ведучи діалог з очільниками Римо-католицької церкви через листування й особисті зустрічі, А. Шептицький прагнув послабити гніт, репресії та політичні заборони, спрямовані проти населення Західної України. Високу історичну цінність мають листи Владика до римо-католицького архієпископа Б. Твардовського, оскільки вони відображають переконання й прагнення А. Шептицького як державного діяча, окреслюють його чітку національно-патріотичну позицію, висвітлюють лояльне ставлення до Української православної церкви. Чітко вимальовується образ митрополита Андрея в першу чергу як українця, що вболіває за долю нації й добробут співвітчизників.

4.2. Державницькі ідеї А. Шептицького в період Другої світової війни: концепція незалежності України та засудження політики А. Гітлера

А. Шептицький відіграв важливу роль у спробі відновлення української державності під час Другої світової війни. Він покладав великі сподівання на українських націоналістів, котрі відважно й наполегливо боролися спочатку проти більшовицької, а потім проти нацистської політичних систем.

22 червня 1941 р. почався другий етап війни, і в цей же день був скликаний консолідаційний конгрес українських націоналістів, на якому

оголосили маніфест про необхідність створення незалежної держави й було затверджено керівну інституцію – Український народний комітет. С. Бандера поставив собі за мету створення незалежної України і було розпочато формування українських збройних сил у складі німецької армії. Таке рішення ОУН слід трактувати як ситуативне, оскільки українські націоналісти сподівалися використати підтримку нацистів і усунути більшовицький режим з України назавжди. Відтак, очевидно, німці розцінювалися як тимчасові союзники, адже провідники ОУН знали, що гітлерівська ідеологія не передбачала федеративного устрою чи утворення в межах майбутньої світової імперії незалежних держав. «Найпершою дилемою при виборі моделі поведінки українських національних сил у 1942 році став пошук формули можливого оптимального поєднання протистояння брутальній окупаційній політиці Німеччини та її сателітів з намаганням не надто зашкодити боротьбі вермахту на протирадянському фронті. Лідери всіх українських рухів абсолютно чітко розуміли, що закривати очі на німецькі злочини стосовно українського народу вони не мають права, але з іншого боку – свободу їхніх антинімецьких дій паралізувала одна-єдина думка про можливість реставрації в Україні сталінсько-більшовицького режиму» [58, с. 4-5].

С. Бандера сподівався, що актом проголошення самостійної України вони «поставлять Німеччину перед здійсненим фактом, застрахувавшись при цьому “глюорифікуванням” Гітлера, то це дозволить в дальшому майбутньому дочекатися благосприятливого моменту реалізації ідеї Розенберга про створення маріонеткових держав під протекторатом Німеччини. Тому, коли 30 червня радянські війська залишили Львів, першим у нього ввірвався “Нахтігаль” (на сім годин раніше за німців). І за ці сім годин офіцери батальйону проголосили Я. Стецька прем’єром Крайового Уряду, а після цього вирушили до собору Святого Юра, де їх зустрів сам владика. Митрополит Шептицький вислухав отця І. Гриньоха, якого знав як свого учня, благословив легіонерів і український уряд» [16].

30 червня 1941-го р. у Львові було утворено Українську Національну Раду, яку очолив митрополит А. Шептицький, нею було проголошено заснування Західноукраїнської держави і Української галицької армії. Як згадує В. Лаба, А. Шептицький думками «ширяв на Східну Україну, яку німці легко займали, бо вояки советської армії, зламані на душі, масово здавалися в полон. Митрополит лелівав думку про самостійну українську Державу і про об'єднану українську Церкву» [33, с. 60]. Багато сподівань покладав А. Шептицький на ймовірні політичні зміни, яким, на жаль, не судилося здійснитися.

Після того, як армія А. Гітлера витіснила більшовиків з території Галичини і припинилися знуцання московських загарбників над українцями, німецькі воїни сприймалася місцевим населенням як визволителі. А. Шептицький сподівався на підтримку вермахту у справі знищення комуністичної ідеології. Подібної думки дотримувався апостольський візитатор Петро Вергун, який під час поїздки по Галичині відвідав митрополита А. Шептицького й «довідався про різнорідні терпіння наших братів, але заразом також про геройську віру [...] Богу дякувати наші браття на різних землях видержали справді тяжку пробу і вийшли з неї очищені і скріплені» [73, Ф. 358. Оп. 3т. Спр.118, 2 арк., 1941р.].

5 липня 1941 р. митрополит Галицький виголосив звернення до духовенства й вірних із закликом до праці для добра Української держави: «З волі Всемогучого і Всемилоствивого Бога зачинається нова епоха в житті нашої Батьківщини. Побідоносну німецьку армію, що заняла вже майже цілий край, вітаємо з радістю і вдячністю за osvobodження від ворога. [...] Усі, що почувуються Українцями і хочуть працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного большевиками нашого економічного, просвітнього і культурного життя» [19, с. 924]. А. Шептицький вірив, що завдяки солідарності, цілеспрямованості й відданості національним ідеалам українці зможуть нарешті, нехай і за підтримки А. Гітлера,

побудувати Соборну Україну. При цьому кожен, на думку митрополита, повинен робити все можливе для звільнення й об'єднання українських земель: одні долати ворога на фронті, інші – старанно виконувати свої обов'язки вдома. І лише тоді постане «життєздатний, здоровий, могутній, державний організм, побудований жертвою життя одних, а муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других» [19, с. 924].

6 липня 1941 р. був затверджений склад Крайового уряду (до нього ввійшли 26 міністрів, 11 належали до ОУН) і була створена «Рада Сеньйорів», котра мала виконувати функції парламенту. Очолив «Раду Сеньйорів» А. Шептицький, яка стала єдиним керівним державним органом, а 30 липня 1941 р. була переіменована на Українську Національну Раду, і її президентом знову обрали А. Шептицького. Митрополит Галицький сподівався все-таки відстояти право України на незалежність хоча б в межах Німеччини, однак прикрою несподіванкою стало розпорядження гітлерівської влади від 1 серпня 1941 р. про введення України до складу Польського генерал-губернаторства. Фактично, у такий спосіб нацисти позбавили Українську Національну Раду політико-адміністративних вповноважень.

14 серпня Українська Національна Рада звернулася із заявою до німецького уряду про право українського народу на свою Державу, наголошуючи на історичній спадкоємності від Галицько-Волинського князівства, Центральної Ради та Директорії: «Українська Національна Рада, очолена Президентом Митрополитом графом Шептицьким, є під теперішню хвилю політичним заступником українського народу в Галичині. Вона являється спадкоємцем історичної традиції Галицько-Волинської Держави з княжої доби, – і колишньої “Української Головної Ради” з 2 травня 1848 р. – “Української Головної Ради” з 1 серпня 1914 р.; “Загальної Української Ради” з 5 травня 1915 р. і “Української Національної Ради” з 19 жовтня 1918 р., – яка проголосила західно-українську державу і творила українську галицьку армію» [82, с. 935].

У «Заяві...» наголошувалося, що Галичина до XIV століття була ваговою складовою Київської Русі, за часів панування Польщі все-таки зуміла зберегти українські державні традиції, а в 1918-1919 рр. підтримала створення самостійної української держави, яка «на жаль, не могла встояти під ударами більшовиків і одночасним воєнним наступом Польщі, піддержуваної державами Антанти. Наслідком того була важка 20-літня нова польська і більшовицька неволя. З тими українськими державницькими змаганнями мусіла числитися також московська більшовицька імперія, що йшла шляхом планового руйнування українського народу, але про те визнала Україну окремою республікою, до якої увійшла 1939 р. також Галицька земля» [82, с. 935].

У заяві Української Національної Ради переконливо вмотивовано думку, що Галичина з давніх-давен є Батьківщиною української нації і на даний момент найбільш державно зріла, беручи до уваги збережену культурну спадщину та політичну свідомість, і водночас є однією із найважливіших частин України. А. Шептицький разом зі своїми однодумцями проголосив, що в ім'я ідеї «Незалежної Соборної Української Держави, населення Галицької землі виступило активно проти більшовицького панування в глибокому переконанні, що ці починання згідні з інтересами Німецького Народу та в надії, що вони найдуть повну підтримку Великонімеччини. Непроглядними тисячами жертв українського громадянства і, зокрема, зорганізованого українського активу під проводом ОУН засвідчило воно своє прямування до волі і Соборності України» [82, с. 935-936].

Про намагання українського народу Галичини здобути власну державність було оголошено не тільки в заяві Української Національної Ради. Своє прагнення жити у незалежній державі висловили українці, зібравшись на віче та мітинги у різних містечках та селах краю, а також у Львові відразу після розгрому більшовицької армії під містом Лева.

Радість галичан з приводу втечі більшовиків трансформувалася в почуття вдячності до німців. Засновники Західноукраїнської держави з

певною патетикою висловили свої думки у заяві від 14 серпня 1941 р.: «весь український народ з глибоким почуттям вдяки для великого Німецького Народу і Його Великого Фюрера зустрічає визволення української нації з большевицького ярма» [82, с. 936]. Водночас тут було виголошене незадоволення прокламацією Генерал-губернатора від 1 серпня 1941 р., в якій йшлося про прилучення Галицької країни до Генерал-губернаторства в Кракові й підпорядкування її Польщі. «Це викликало серед усього українського народу тяжке розчарування і пригноблення [82, с. 936].

Галицькі громадські діячі та патріоти на чолі з А. Шептицьким все-таки сподівалися, що таке рішення є тимчасовим і підпорядкування Галичини Польщі згодом буде скасоване: «Хочемо одначе вірити, що тільки переходові воєнно-політичні моменти спричинили цей акт з 1 серпня 1941 р. І тому в надії тимчасовости того акту та з глибоким переконанням, що українська державність є також в інтересі Великої Німеччини та найде повну піддержку у неї, — заявляємо свою готовність лояльної співпраці з Урядом Велико-німеччини, переконані, що в сей час будемо визнані повним підметом права як автохтонна нація Галичини, та що будемо брати участь в усіх органах державної влади» [82, с. 936].

У 1941 р. був створений Український Центральний Комітет (УЦК), який опікувався долею різних верств українців. Зокрема, у листі Голови УЦК В. Кубійовича до А. Шептицького від 11 листопада 1941 р. звучить стурбованість долею полонених німцями українців і прагнення якось полегшити їх долю. В. Кубійович писав: «Із розгромом большевицьких військ знайшлися по цьому боці фронту великі маси полонених українців, як із східних, так і з західних земель. Полонених приміщено в кількох таборах у Генеральній Губернії. Наші заходи у справі й допомозі зустріли повну прихильність німецької влади: українців відокремлено від прочих, кожен табір дістав українського Мужа Довір'я, що є посередником між табором та українським громадянством.

Завдяки рішенню фюрера стали українських полонених відпускати

домів в міру того, як дозволяють на це комунікаційні засоби чи стан їх здоров'я. При цьому поставили домагання широкої допомоги українського громадянства у формі харчування, нічлігу і сан[ітарної] опіки» [37, Ф. 358. Оп. 3т. Спр.162, арк. 6, 1941 р.]. Часто доля звільнених українських полонених була трагічною, не всі могли потрапити до рідної домівки, частина, як засвідчує епістолярій А. Шептицького, стала жертвою нацистського насильства. В. Кубійович звернувся з проханням до А. Шептицького відіслати до таборів українських військовополонених кілька священників «та заподати нам їхні прізвища і адреси, як теж у котрих таборах вони готові обняти душпастирську працю» [37, Ф. 358. Оп. 3т. Спр.162, арк.3, 1941 р.]. В. Кубійович переконаний у підтримці А.Шептицького, про що пише у листі: «Ми певні, що Ви, Ексцеленціє, піддержите нашу акцію всеціло і допоможите тим до нашого успіху» [37, Ф. 358. Оп. 3т. Спр.162. арк. 2, 1941 р.].

Великі сподівання на здобуття Україною незалежності у часи Другої світової війни А. Шептицький і патріотично налаштовані громадяни пов'язували з діяльністю ОУН. Однак відсутність єдності всередині Організації українських націоналістів прикро вражала багатьох краян. Зокрема, політичні розбіжності А. Мельника та С. Бандери хвилювали й А. Шептицького, про це свідчить лист Президента Інституту Католицької Акції д-ра Маркіяна Дзеровича до митрополита Андрея (від 19 жовтня 1941 р.). М. Дзерович повідомляє А. Шептицькому про свої зусилля помирити між собою провід А. Мельника та провід С. Бандери, і з сумом констатує, що це закінчилося «виявом кольосальної політичної неграмотности Степана Бандери та впрост патологічним егоцентризмом, що відбирає людині здоровий глузд і оцінку дійсности» [40, Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 169, 2 арк., 1941]. М. Дзерович наголошує на очікуванні об'єднання українських націоналістів задля продуктивного протистояння ворогу. Він відгукується більш прихильно про політику А. Мельника, оскільки позиція цього провідника була більш близькою греко-католицькому духовенству, яке

ще вірило у можливість домовленостей України й Німеччини. Натомість обидва провідники ОУН згодом усвідомили, що співпраця з німцями є недоцільною, але кожен з них мав свій сценарій розвитку політичних подій. Як відомо, «найактивніша та найрадикальніша у своїх діях ОУН, яка своїм керівником визнавала С. Бандеру (далі – ОУН(Б)), опинилася в 1942 р. в дещо легшій з психологічної точки зору ситуації, порівняно з прихильниками А. Мельника чи іншими групами. Бандерівці свідомо пішли на конфлікт з нацистами ще в липні 1941 р., відтак попри колосальні фізичні втрати і першочергову розгубленість, на початку 1942 р. вони уже зуміли перегрупуватися, відновити підпільну роботу в нових умовах, не витрачаючи час на дискусії та писання до вищих керівників райху “меморандумів” (цей період бомбардування райхсканцелярії паперами бандерівська ОУН пройшла ще влітку-восени 1941 р.). Натомість керівництво ОУН, очолюваної А. Мельником (далі – ОУН(М)), ще й упродовж 1942 р. марно намагалося своїми зверненнями змінити основні засади гітлерівської політики стосовно України» [58, с. 5].

Митрополит А. Шептицький прагнув знівелювати ворожнечу між мельниківцями і бандерівцями, слушно вважаючи, що без внутрішньої національно-релігійної єдності неможливо досягти єдності політичної і з успіхом боротися із зовнішніми небезпеками і загрозами. Про політичні вподобання Владика свідчить його листування з українськими націоналістами. Зокрема, у листі голови Українського національного об'єднання Тимоша Омельченка до митр. Андрея Шептицького (квітень 1942 р.) звучать пропозиції про створення єдиної національної Церкви. Т. Омельченко згадує листи А. Шептицького до українських православних архієреїв та до української віруючої православної інтелігенції, в яких йшлося про об'єднання церков. Голова УНО наголошує на високому українському патріотизмі та авторитеті митрополита Галицького. «Творючи міцну та неподільну цілість з українським народом, Українська Національна Церква бере рішучу участь в праці й боротьбі для відбудови великої та сильної

Всеукраїнської держави, без якої не добитися спокою та рівноваги на Сході Європи, а через це й не здійснити ідеї Нової Європи. Коли хтось з європейців цього досі ще не зрозумів, то життя й події примусять його до такого розуміння та повчать, що Європа має своєю життєвою потребою підпирати рішучо український змаг за свою національну волю й державність» [38, Ф. 358. Оп. 3т. Спр.124, арк. 2, 1942 р.].

Як бачимо з листа Т. Омельченка, національно свідомо українська інтелігенція в квітні 1942 р. ще мала сподівання на перемогу над більшовицьким режимом та створення власної держави за сприяння німецької армії: «Першою метою нашого маневрування є рішуча підпора німецького кривавого змагу проти Москви усіма нашими національними силами й засобами. Перед цією метою мусить поступитися у нас тим часом усе інше, бо розгром Москви та знищення дикого московського імперіалізму лежить в основі нашого змагу за свою національну волю й державність» [38, Ф. 358. Оп. 3т. Спр.124, арк. 2, 1942 р.].

Але уже в грудні 1942 р. сподівання на німців як на добрих союзників проти Москви розвіялося, добре ставлення гітлерівців до українців змінилося на агресію. А. Шептицький переконався, що нацизм майже нічим не відрізняється від більшовизму і засудив ідеологію А. Гітлера, яка суперечила християнській моралі – спочатку як служитель Церкви, а потім (у 1942 р.) як державний діяч. Як відомо, фашизм зародився в Італії, але незабаром його послідовники з'явилися і в інших країнах. Варто погодитися з думкою М. Кушніра, що «фашизм виводився з соціалізму і ніс у собі сильний подих соціалістичної думки й практики: матеріалізм, уміння організувати маси, нахил до брутальної, безоглядної боротьби, антитрадиціоналізм і тенденцію спиратися на пролетаріят. Але в своїх змаганнях він був реакцією проти соціалізму. Він протиставився боротьбі класів і протиставляв права збірноти – і обов'язки супроти збірноти – правам класів та одиниць» [32, с.34].

Гітлерівці сприймали завойовані українські землі як власні колонії, як простір, що вони здобули для себе. Господарювання нацистів на

західноукраїнських землях мало чим відрізнялося від господарювання на них радянської влади. Як зазначив В. Лаба, вони зберегли націоналізовані радянською владою маєтки, накладали на населення важкі воєнні побори, примусово висилали молодь на роботи до Німеччини, жорстоко розправлялись з активістами національного самостійницького руху. «Митрополит, вражений неочікуваною сваволею нацистського уряду, перестерігав у приватних розмовах високих німецьких старішин і урядовців, що його відвідували, перед її наслідками; коли ж ця сваволя переходила всякі межі, в письмах, звернених до провідників німецьких державних мужів протестував» [33, с. 60-61]. До подібних висновків прийшов і д-р М. Дзерович, який у листі до А. Шептицького відзначав, що «Девізою наших ворогів, якої небусть вони не були краски, є: позбавити нас проводу та створити з Українців етнічну масу, що була б добра орати, сіяти та виконувати всіляку найтяжчу роботу» [39, Ф. 358. Оп. 3т. Спр.168, арк. 2, 1941 р.]. Вище згадані аргументи та ліквідація нацистами відновленої української державності 30 червня 1941 р. стали причиною розірвання добрих стосунків Української Національної Ради з Німеччиною.

Протести А. Шептицького проти окупаційного нацистського режиму, наражали життя митрополита на небезпеку, але смерть і тортури не лякали його. 14 січня 1942 р. А. Шептицький, М. Величківський, А. Лівицький, М. Омелянович-Павленко і А. Мельник написали до А. Гітлера звернення «Про подолання антиукраїнської політики окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України». У листі наголошувалося, що головним бажанням українців є поразка Росії у війні й приєднання України до політичної системи Європи. Було згадано про дружнє ставлення українських мас до Рейху на початку війни та масовий перехід українців з Червоної армії на німецький бік з надією приєднатися до українських військових формувань. З сумом українські єпископи говорять про розчарування українських військовополонених, коли їм було відмовлено у боротьбі за звільнення своєї

батьківщини та участі у відбудові Української держави. «Українське населення знову охопила тривога, коли на територіях, звільнених від більшовиків, почали відбуватися події, свідками яких ми сьогодні є» [17, с. 29]. Керуючись усвідомленням обов'язку перед українським народом усунути ряд трагічних несправедливостей і почуттям відповідальності перед історією, єпископи звертаються до А. Гітлера з проханням звернути увагу на стан речей в Україні і на небезпеку, яка в цьому криється. А. Шептицький разом з однодумцями зауважують, що «недопущення українців до участі у збройній боротьбі проти їхнього споконвічного ворога пліч-о-пліч з німецькою та союзницькими їй арміями позбавило антибільшовицький табір важливого морально-політичного фактора, який би, без сумніву, полегшив виконання військових завдань на українських територіях» [17, с. 29]. Як відомо з історичних джерел, зима 1941-1942 рр. стала черговим психологічним шоком для українського населення, «яке побачило нелюдську гитлерівців у ставленні до полонених червоноармійців, коли з 3,9 млн військових бранців першу зиму пережили 1,1 млн чоловік, а всі гігантські простори окупованої Європи вкрилися сотнями тисяч безіменних братських могил людей, зраджених Сталіним і вбитих Гітлером» [58, с. 3].

Таким чином, галицьке духовенство засудило усунення українських солдатів від активних воєнних дій, усвідомлюючи, що за таких умов про відстоювання національних українських інтересів взагалі не може йти мова, адже німецькі вояки мають перед собою іншу мету і їм байдужа доля України.

Крім цього, у зверненні згадується факт включення території Галичини до Генерального губернаторства і передача Одеси разом з прилеглими територіями під управління Румунії, а це цілком суперечило ідеї об'єднання українських земель в одну країну й стало ще однією причиною розчарування в політиці А. Гітлера. «Обставини, за яких це сталося, і режим, який був введений на цих українських територіях, дають підстави вважати, що йдеться про приєднання Галичини до Польщі, а Одеси до Румунії. Рішення такого

роду зводить нанівець широко задумані наміри щодо нового ладу Європи» [17, с. 29]. Безперечно, така політика А. Гітлера вкрай розчарувала А. Шептицького, зруйнувавши мрію про відновлення України як великої, соборної держави.

Греко-католицькі єпископи висловили обурення тим, що в Центральній Україні населення позбавлене можливості культурно-національного розвитку, патріотична преса зазнає утисків, «забороняються традиційні культурні і просвітницькі об'єднання, закриваються школи, відбирається дозвіл на діяльність наукових інституцій і залишаються професорські кадри, мозок нації, без можливості наукової діяльності, навіть без засобів до життя. Такий стан речей викликає в українській громадськості велику тривогу про майбутнє національної культури» [17, с. 29-30], – говориться у листі.

А. Шептицький та українські єпископи висловлюють занепокоєння тим, що попри те, що більшовицька система в Україні ліквідована, «право на приватну власність, за яке вперто і ціною великих жертв боровся український народ, не відновлено. Колективні господарства, більшовицький засіб зробити українського селянина рабом, збереглися. Такий стан викликає серед населення упереджене ставлення, яке ні в якій мірі не є корисним для організації роботи та її ефективності» [17, с. 30].

Автори звернення дорікали А. Гітлерові за недотримання політичних домовленостей, згадуючи захоплення німцями Києва і припинення німецькою адміністрацією діяльності Української Національної Ради у Києві. Акцентувалося на нелояльному ставленні німецької влади до українського населення: «У тій мірі, в якій окуповуються українські території німецькими військами, у тій же мірі зменшуються можливості співпраці українського населення з німецькими установами. Замість того набирають значення антиукраїнські, а навіть антинімецькі фактори, які втратили були свої позиції у цій країні внаслідок поразки Польщі і Росії, проте зараз знову відновлюють свій вплив. Ця обставина є причиною напруження взаємних відносин в Україні» [17, с. 30]. Митрополит Галицький та єпископи

намагалися переконати А. Гітлера змінити ставлення до українців на дружелюбне перед загрозою посилення серед народу симпатій до більшовицької політичної системи. Автори звернення наголошували на необхідності ставлення до українців як до рівноправної європейської нації, що заслуговує на повагу, оскільки лише за такої умови «український народ був би здатним чинити опір розкладаючому впливові Москви і був би готовим сам нести великий тягар, коли б мав певність того, що буде визнаватися і шануватися його право на життя та національний розвиток у його власних культурних, економічних і політичних формах» [17, с. 30].

Лист А. Шептицького та греко-католицьких єпископів до А. Гітлера був, мабуть, останньою спробою переконати нацистську владу в недоцільності зверхнього й жорстокого ставлення до українського народу. Війна розставила все на свої місця, і католицьке духовенство, і провід ОУН зрозуміли, що в цій боротьбі за незалежність вони не мають союзників, з усіх боків вороги – більшовики, гітлерівці, польські шовіністи. «Серед народних мас та в керівних колах в Україні панує велика стурбованість і страх за майбутнє нації, – пишуть єпископи. – Сьогоднішній стан протирічить історичним завданням України, які випливають з її географічного положення» [17, с. 30].

А. Шептицький нагадує А. Гітлеру про помилку Версальської Європи, яка, підтримуючи ворогів України, Польщу і Росію, «тим самим перешкодила українському народові у здійсненні його історичного завдання, то тепер у розсуді Нової Європи... годиться признати право України на самостійне існування» [17, с. 30]. На жаль, аргументи єпископів не були взяті до уваги А. Гітлером, і ситуація в Україні з кожним днем ставала все гіршою.

З початку 1942 р. в суспільному житті Західної України запанувало напруження. Українська Національна Рада припинила своє існування 4 березня 1942 р. і вже не могла завадити діям гітлерівців, які створювали гетто, масово знищували євреїв, українську й польську інтелігенцію й розпочали боротьбу проти всіх підпільних угруповань. Як зазначено у передмові до праці «ОУН у 1942 р. Документи», ставлення населення до

німців в окупованій гітлерівцями Україні швидко змінилося: відносна доброзичливість до нових господарів регіону та стриманість зникли. Нацистів перестали сприймати як визволителів від більшовицької тиранії, а ті продовжували демонструвати впевненість у своїй перемозі на Сході. «Г. Герінг, виступаючи перед німецькими комісарами України, нагадує їм, що вони призначені не для того, “аби працювати на користь цих людей, а щоб випомпувати те, що тільки можливе. Наша мета –змусити українців до праці для Німеччини”. За таких умов навіть найбільш лояльні кола української еліти перестали сподіватися на якісь позитивні зміни в нацистській політиці» [58, с. 3-4].

Дуже яскраво злодіяння гітлерівців на окупованих українських землях описав А. Шептицький у листі до Папи Пія XII (лист від 29-31 серпня 1942 р.): «Визволені німецькою армією з більшовицького ярма, ми відчули певну полегшу, яка все-таки не тривала довше, як місяць-два. Потрохи уряд встановив режим терору і корупції, насправді неймовірний, та який з дня на день стає щораз важчим та нестерпнішим. Сьогодні вся країна погоджується, що німецький режим є можливо до більшої міри, ніж більшовицький режим, злим, майже диявольським.» [42, с. 982]. А. Шептицький розповідає в листі до Папи про вражаючу кількість замордованих німцями в Галичині євреїв – двісті тисяч, про злодіяння нацистів у Києві, де було, за його даними, вбито сто тридцять тисяч чоловіків, жінок і дітей. Митрополит Галицький привертає увагу Риму до страшних злодіянь, скоєних гітлерівцями в Україні, де кожне невеличке місто «було свідком подібних масакрів і це триває вже рік» [42, с. 982]. А. Шептицький гостро критикує цинізм і жорстокість гітлерівців, наголошує на зміні їх військово-політичної тактики: «На початку власті встидалися таких вчинків негуманної несправедливості і намагалися забезпечити себе документами, які могли б довести, що авторами цих вбивств були жителі краю або міліціонери. Але згодом вони почали вбивати жидів на вулицях, на очах всього населення і без будь-якого встиду» [42, с. 982]. Відтак, висловлені А. Шептицьким оціночні міркування стосовно

політики А. Гітлера переконливо доводять, що він ніколи не симпатизував нацистам, як про це часто писали радянські історики, а, навпаки, відстоював інтереси українців і прагнув вберегти їх від жорстокості німецької армії.

А. Шептицький повідомляє Папі Пію XII про сотні тисяч несправедливих арештів, про величезну кількість розстріляних молодих людей, які не скоїли ніякого злочину. Митрополита Галицького обурював режим кріпацтва, застосований нацистами до українських селян, а також ув'язнення майже всієї молоді й вивезення її на примусові роботи до Німеччини. Гітлерівці, які зовсім недавно оголосили себе визволителями, тепер змушували українських юнаків і дівчат працювати на їх користь на заводах і в сільському господарстві. А. Шептицький вболівав за долю українських селян, від яких німці позабирали всі засоби до існування, оголосили українську землю власністю Німеччини й відтак перетворили громадян на рабів. Владика наголосив на ряді заборон і обмежень, які були накладені на селян: «від селян забирали майже все, що вони продукують [...] Власті не обмежено користуються всіма добрими, skonфіскованими більшовиками, та декларують, що вся земля є державною власністю. Часто повторюється – не на голос, що приватні добра є воєнними трофеями» [42, с. 982-983]. А. Шептицький у такий спосіб проголошує у листі неможливість трактувати гітлерівців як союзників, привертаючи увагу Папи Пія XII до лицемірної політики А. Гітлера.

А. Шептицький приходять до висновку, що нацисти продовжують справу більшовиків – так само знущаються над українцями, подекуди навіть більше, і є справжніми ворогами та катами України. Українці і гітлерівці спиралися на цілком відмінні ідеології, оскільки націоналізм і нацизм не є синонімічними поняттями. Українці прагнули жити в незалежній державі, а нацисти намагалися використати будь-який народ (і українців у тому числі) для досягнення власної мети. Чітко розмежував ці дві ідеології Г. Ващенко: «Протилежністю здорового патріотизму є шовінізм, себто національний егоїзм. Він виявляється в тому, що якийсь нарід шанує й поважає тільки себе,

ставиться з презирством до інших народів, не визнає прав інших народів. Особливо яскравий приклад шовінізму дали німці за часи фюрерства Гітлера» [7, с. 10].

Митрополит Галицький акцентує на психології та світогляді нацистів, відзначаючи, що для них чужими є християнські цінності: «переважна більшість усіх тих чиновників, яких нам присилають – це люди без віри і без закону [...] Селян трактують як негрів на колоніях. Їх шмагається, паличкується без жодної причини, від них конфіскується вся їда, яку вони буває несуть їхнім дітям у містах» [42, с. 983]. Як приклад А. Шептицький наводить достовірний випадок антигуманного, безглузлого знущання німців: шеф одного з округів із особливим нездоровим задоволенням особисто конфіскував все, що знаходив у кошику селян, що їхали до міста, а потім все це викидав у ріку. Особлива ганебність і антилюдянність цього вчинку увиразнювалася тим, що їжа була конфісковувана в період справжнього голоду, який лютував перед жнивими у багатьох селах. «Та ніхто не сміє скаржитися, бо він би помстився смертю, йому не можна нічого зробити, бо говориться, що він має високо поставлену охорону» [42, с. 983].

А. Шептицький у листі до Папи Пія XII з болем розповідає про безчинства й жорстокість німецьких солдатів: «молодий офіцер СС підбігав здалека, щоби не втратити нагоди вдарити помираючого, йому невідомого і вбитого поліцією за те, що хотів зробити щось, що не сподобалося їй» [42, с. 983]. Митрополит Галицький зауважує, що подібних випадків є дуже багато, німці не почувають провини за скоєні ними злочини, оскільки вважають себе вищою расою.

Владика Андрей доводить до відома Папи Пія XII, що гітлерівці ігнорують його прохання про толерантне ставлення до українського народу і знущання над простим людом не припиняються. А. Шептицький стає свідком глибокої деморалізації й зневіри краян, які підпільно й хаотично намагаються протистояти німцям або ж подекуди стають до них на службу: «Вони фактично вчаться красти та вбивати; вони втрачають почуття справедливості

та людяності. У пастирських листах я протестував проти вбивства. Звичайно, ці послання були конфісковані, але вони були прочитані перед зібраним духовенством [та Синоді] чотири або п'ять разів. Я проголосив чоловіковбивство злочином, який підлягає екскомуніці, задержаній Ординарієві» [42, с. 984]. У листі до Папи Пія XII А. Шептицький повідомляє, що він звернувся з листом до Г. Гімлера з проханням запобігти вписуванню молодих юнаків до поліцейських служб, де вони змушені карати своїх земляків і діяти всупереч інтересам України. Однак прохання Митрополита було проігнороване, а моральна деградація заповонила Галичину.

А. Шептицький передчував, що режим терору буде лише посилюватися та «звернеться з ще більшою наполегливістю проти українських і польських християн. Кати, призвичаєні масакрувати жидів та тисячі невинних людей, звикли бачити кровопролиття і жадають крові.[...] зараз усе дозволено для німців, правдоподібно, що їхня скаженість не зможе стриматися і що не буде жодної сили, яка змогла б їх заставити до найменшої дисципліни» [42, с. 984]. Митрополит Галицький висловлює припущення, що незабаром «ціла країна буде наново залита хвилями невинної крові, хіба що якась надзвичайна подія зупинила б ці процеси» [42, с. 984]. Однак такий розвиток подій на захоплених нацистами територіях був певною мірою прогнозований, адже гітлерівська Німеччина кінцевою метою мала побудову наддержави. Як зауважує М. Кушнір, «фашизми ставили своїм ідеалом не націю, а державу. Замість розвивати національне життя шляхом децентралізації, що було ідеалом націоналізмів, вони душили його тотальною системою. На місце нації-родини поставили механізм-державу, яка стала великою тюрмою, з прикметами, що під багатьма оглядами пригадують прикмети марксистської держави, створеної в Советській Росії. З націоналізму вони зачерпнули в суті речі небагато: деякі аргументи й кличі. Крім цього, найбрутальніший з фашизмів, німецький, був ідейно запліднений не націоналізмом, а расизмом, і знов таки на ньому відбився вплив соціалізму, що було зафіксовано вже в

самій назві: націонал-соціалізм» [32, с. 35].

Аналізуючи ситуацію в захопленій німцями Україні, А. Шептицький усвідомлює безсилість Церкви якось виправити це скрутне становище, йому було боляче бачити бідних земляків, які вмирали з голоду чи були «вбитими у концтаборах, та не могли їм у нічому допомогти. Бо, насправді, все те, що можна зробити, є нічим. Звичайно не дозволяється обслуговувати лікарні для воєннополонених, ані концтабори, де щодня вмирали сотні, що через кілька місяців становило переважну більшість усіх полонених. Є у мене статистичні дані і списки знеохочуючі і страшні. Не дозволяється нашим священикам служити вірним, яких багато у Східній Україні» [42, с. 985].

А. Шептицький гостро засуджує нацизм, викриваючи багато жахливих аспектів зlodіянъ гітлерівців, також акцентує на їх побоюванні перед об'єднанням Церков в Україні, оскільки це могло ідеологічно посилити українське військо. Митрополит Галицький називає владу А. Гітлера системою «брехні, обману, несправедливостей, грабунків, карикатури всіх ідей цивілізації і порядку. Ця система надмірного егоїзму до абсурдного рівня, зовсім божевільного національного шовінізму, ненависті всього, що є чесним і гарним, ця система становить щось настільки феноменальне, що остовпіння можливо є найпершим почуттям у того, який побачив цього монстра. Куди ця система заведе нещасливу німецьку націю? Хіба тільки до такої дегенерації раси, якої історія людства ще не бачила. Не дай Боже, щоби у своєму падінні вони потягнули за собою ті частини Католицької Церкви, які не можуть не відчувати наслідків цього пекельного впливу» [42, с. 985].

Аналізуючи тиранію нацистів з точки зору християнського вчення, А. Шептицький приходить до висновку, що для спасіння народу за цих умов потрібною могла б бути добровільна кровна жертва (під час влади більшовиків митрополит Андрей був ладен принести в жертву власне життя, але не отримав благословення на таку акцію від Папи): «Якщо переслідування би взяло форму масакрів віруючих, це могло б бути спасенням для тих країв. Існує величезна потреба добровільної кровної

жертви як відплати за це злочинне кровопролиття» [42, с. 985]. Відтак, вище наведені міркування А. Шептицького, його прагнення добровільно померти, щоб спокутувати біль і терор, здійснені в Україні, переконливо свідчать про однозначне засудження Владикою політики А. Гітлера й негативне ставлення до нацизму, ідеологія якого цілком суперечила національно-державницьким устремлінням митрополита Галицького.

Але жертвами нацистів ставало дедалі більше людей, і А. Шептицький отримував повідомлення про такий стан речей з різних куточків Єпархії. Зокрема, о. Роман Яценків у листі від 7 липня 1944 р. розповів митрополитові про страшну відплату німців за смерть двох гітлерівців: «Боївка Явора, яка стаціонувала в Ілові, забрала в полон бецір-ксляндвірта з Жидачева і штаблікаря майора Шена, яких, правдоподібно, зліквідувала. Німецьке командування пімстилося за Шена розстрілом 500 українців і цілковитим знищенням двох сіл: Стільсько й Ілів» [46, с. 1016]. Мародерство, жорстокість, антихристиянська позиція – це ті риси гітлерівців, які відкрилися розумінню українських націоналістів у процесі війни й переконали їх у подібності більшовицької та нацистської ідеологій. Представники ОУН цілком зневірилися у лояльності нацистів і посилили з ними боротьбу.

Також Р. Яценків звертається до А. Шептицького з проханням допомогти організувати священиків для Української Повстанської Армії. Отець Роман усвідомлював, що багато його товаришів з УПА вже майже приречені на смерть, бо сили з ворогом не рівні. Тому просить митрополита Андрея надіслати таких священиків, які будуть готові до найгіршого: «Покірно благаю відобрати готових на смерть, невігоди, воші і коросту духовників світських і монаших, і передати до диспозиції Штабу Воєнного Округу УПА Захід» [46, с. 1015].

Отже, А. Шептицький завжди залишався послідовним у своїх національно-патріотичних переконаннях. Для нього незмінно найважливішою метою було створення незалежної Української держави, а

вибір союзниками німців мав ситуативний характер. Митрополиту Галицькому ніколи не були близькими ідеї шовінізму та асиміляції народів, і він дав належну оцінку політиці А. Гітлера у багатьох документах (лист до А. Гітлера від 14 січня 1942 р., листи до Г. Гімлера – лютий 1942 р., лист до Папи Пія XII від 29-31 серпня 1942 р., послання “Не убий” від 21 листопада 1942 р.). З-поміж усіх єпископів католицької церкви в Європі лише митрополит Андрей так відкрито й відважно засудив нацизм. Це свідчить про сміливість і готовність А. Шептицького до самопожертви заради власної нації.

Висновки до розділу 4

Розглянуті документи засвідчують, що А. Шептицький завжди прагнув вберегти український народ від агресивної, шовіністичної політики Польщі та Німеччини, які захоплювали українські землі й ставилися до наших громадян, як до людей нижчої раси. В умовах окупації митрополит Галицький відстоював інтереси українців, багато разів звертався з листами до ключових осіб тогочасної політичної верхівки й Церкви, подекуди, переступаючи через власні переконання, йшов на діалог з окупантами, щоб мінімалізувати людські жертви серед українців.

Митрополит Андрей прагнув усіма силами уникнути взаємної ворожнечі українців і поляків. Найвиразніше його позиція у справі польсько-українських стосунків окреслюється на підставі аналізу пастирських послань та листів із періоду українсько-польських протистоянь 1918-1944 рр. та німецької окупації Галичини, оскільки вони містять недвозначний осуд ненависті, шовінізму та братовбивчих сутичок. Послання «До духовенства й вірних про жертви українського народу в українсько-польській війні» мало, в першу чергу, морально-етичне спрямування, автори прагнули переконати вірних у тимчасовості цієї складної ситуації й необхідності дотримання християнських приписів. Митрополит Галицький разом з українськими єпископами рішуче засудив дії польської поліції та війська, які розгорнули

каральні експедиції проти ні в чому не винного українського населення. 1938-го року на Холмщині й Південному Підляшші, коли в рамках польської урядової акції відбулося сплановане руйнування українських православних храмів з метою радикальної та агресивної асиміляції українського населення. А. Шептицький відреагував на знуцання польської влади над українцями Холмщини та Волині, спалення та руйнування там православних церков, написавши два послання: 1) «Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині», 2) «Про переслідування на Холмщині», не було опубліковане, до нас дійшла лише чернетка). У цих пастирських посланнях А. Шептицький чітко виявив свою громадянську позицію патріота. А. Шептицький засудив політику Польщі, звернувшись до українців греко-католиків Галичини, закликав їх критично оцінити дії польської влади й морально підтримати православних українців, які мають право на вільне сповідання віри. Митрополит Андрей відмежовував Українську греко-католицьку церкву від політики насильного «окатоличення» й грабунку українців. Звернення Владика мало переконати в протилежному тих громадсько-політичних діячів, котрі звинувачували його у надмірних симпатіях до польської влади. Зміст згаданих послань переконливо доводить, що в першу чергу А. Шептицький – гідний син українського народу і для нього щастя українців не вимірюється їх конфесійною приналежністю.

А. Шептицький у чотирьох листах до Б. Твардовського висловив здивування пасивною позицією, яку зайняли польські римо-католицькі священики, адже він очікував засудження церковною владою міжнаціональної ненависті, яку пропагували прихильники революційної партії Дробнера і Ванди Василевської. А. Шептицький навів жахливі факти знуцань поляків над українцями перед початком Другої світової війни і під час впровадженої польським урядом акції, що мала назву «пацифікація». Листи до Б. Твардовського яскраво увиразнюють суспільно-політичну ситуацію в Україні того періоду і мають велику історичну цінність, оскільки вони відображають переконання й прагнення А. Шептицького як державного

діяча, окреслюють його чітку національно-патріотичну позицію, висвітлюють лояльне ставлення до Української православної церкви. Тут чітко вимальовується образ митрополита Андрея в першу чергу як українця, що вболіває за долю нації й добробут співвітчизників.

А. Шептицький завжди залишався послідовним у своїх національно-патріотичних переконаннях. Для нього незмінно найважливішою метою було створення незалежної Української держави, а вибір союзниками німців на початку Другої світової війни мав ситуативний характер. Владика Андрей очолив Українську Національну Раду, створену 30 червня 1941 р. у Львові, якою було проголошено заснування Західно-Української держави і Української галицької армії. Митрополит Галицький сподівався відстояти право України на незалежність хоча б в межах Німеччини, однак після розпорядження гітлерівської влади від 1 серпня 1941 р. про введення України до складу Польського генерал-губернаторства його думка змінилася. Нацисти позбавили Українську Національну Раду політико-адміністративних повноважень, і А. Шептицький переконався, що нацизм майже нічим не відрізняється від більшовизму й засудив нацистську ідеологію, яка суперечила християнській моралі.

З метою врятувати українців від знущань німецької армії, А. Шептицький, М. Величківський, А. Лівицький, М. Омелянович-Павленко і А. Мельник написали до А. Гітлера звернення «Про подолання антиукраїнської політики окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України». У цьому посланні було засуджено усунення українських солдатів від активних воєнних дій, включення території Галичини до Генерального губернаторства і передача Одеси разом з прилеглими територіями під управління Румунії, що цілком суперечило ідеї об'єднання українських земель в одну країну. Греко-католицькі єпископи висловили обурення тим, що в Центральній Україні патріотична преса піддавалася утискам, закривалися школи, а право на приватну власність, за яке вперто і ціною

великих жертв боровся український народ, не було відновлено. А. Шептицький засуджував створення гітлерівцями колективних господарств (подібно до більшовиків), їх прагнення зробити українського селянина рабом. Лист А. Шептицького та греко-католицьких єпископів до А. Гітлера був, мабуть, останньою спробою переконати нацистську владу в недоцільності зверхнього й жорстокого ставлення до українського народу. Війна розставила все на свої місця, і католицьке духовенство, і провід ОУН зрозуміли, що в цій боротьбі за незалежність вони не мають союзників, з усіх боків вороги – більшовики, гітлерівці, польські шовіністи. Українська Національна Рада припинила своє існування 4 березня 1942 р. і вже не могла завадити діям гітлерівців, які створювали гетто, масово знищували євреїв, українську й польську інтелігенцію й розпочали боротьбу проти всіх підпільних угруповань.

Злодіяння гітлерівців на окупованих українських землях А. Шептицький описав у листі до Папи Пія XII, наголосивши на невинуватих сподіваннях українців Галичини, на їх розчаруванні політикою А. Гітлера. Після визволення з більшовицького ярма, громадяни почувалися вільними місяць-два, а далі німецький уряд встановив режим терору і корупції. А. Шептицький намагався пояснити Папі Пію XII, що німецький режим є більш жорстоким, ніж більшовицький, майже диявольським, оскільки постійно відбуваються вбивства, крадіжки, грабунки, конфіскації, хабарництво. Оціночні міркування, висловлені А. Шептицьким у листі до Папи Пія XII стосовно політики А. Гітлера, переконливо доводять, що митрополит Галицький ніколи не симпатизував нацистам, як про це часто писали радянські історики, а, навпаки, відстоював інтереси українців і прагнув вберегти їх від жорстокості німецької армії.

Слід розмежувати ідеологію українських націоналістів і гітлерівців, оскільки вони спиралися на цілком відмінні морально-етичні цінності, націоналізм і нацизм не є синонімічними поняттями. Українські націоналісти прагнули жити у власній незалежній державі, а нацисти, спираючись на

терор і насилля, використовували інші народи (і українців у тому числі) для досягнення своєї мети, утвердження власної гегемонії у світі.

Митрополиту Галицькому ніколи не були близькими ідеї шовінізму та асиміляції народів, і він засудив політику А. Гітлера у багатьох документах (лист до А. Гітлера, лист до Г. Гімлера, лист до Папи Пія XII, послання «Не убий»). З-поміж усіх єпископів католицької церкви в Європі лише митрополит Андрей так відкрито й відважно виступив проти нацизму. А. Шептицький все своє життя прагнув утвердження незалежної України, робив для цього все можливе, щиро вірив у 1941 р., що його мрія може здійснитися, і гірко розчарувався у своїх сподіваннях вже в 1942 р., усвідомивши аналогічність ідеології А. Гітлера та Й. Сталіна.

Список використаних джерел до розділу 4

1. Басараб В. Причини українсько-польського протистояння 1930-1943 рр. крізь призму листів та пастирських послань Андрея Шептицького // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Посвіт, 2018. Спеціальний випуск 3. С. 285-295.
2. Басараб В. Державницькі ідеї Андрея Шептицького в період Другої світової війни: концепція незалежності України та засудження політики Гітлера // IX Міжнародний конгрес українців. Історія. Збірник наукових статей. НАН України, ІМФЕ ім. Рильського. Київ, 2018. С. 145- 157.
3. Білас Я. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: Автореф. дис. канд. іст. наук: 09.01.11 / Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. К., 2003. 23 с.
4. Білас Я. Ставлення митрополита Андрея Шептицького до теорії та практики українського національно-визвольного руху (20 – 30 – ті роки ХХ ст.) // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки Вип. 2. Львів, 2000. С. 131–139.

5. Боляновський А. Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція Митрополита Андрея Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941–1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів). Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Київ, 2016. С. 7-70.
6. Бриндак І. Митрополит Андрей Шептицький і рух ОУН-УПА [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://sde.org.ua/zmi/zvoda/item/2246-mytropolyt-andrej-sheptyckyj-i-rukhou-ou-n-upa.html>
7. Ващенко Г. Виховання любови до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм) / Лондон, 1954. 40 с.
8. Верига В. Дорогами Другої світової війни: Дивізія «Галичина» / Торонто, 1998. 345 с.
9. Відповідь митр. Андрея Шептицького на анкету «Pszeglądu Powszechnego» про українсько-польські відносини (1916 р., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 640-642.
10. Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів / Львів: ВНТЛ Класика, 2015. 596 с.
11. Гентош Л. Постать митрополита Шептицького в українських та польських наукових виданнях останнього десятиріччя // Україна модерна / За ред. В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. К.: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. Ч. 8. С. 179-210.
12. Гентош Л. Ставлення митрополита Андрея Шептицького до «пацифікації» 1930 р. // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://uamoderna.com/images/archiv/21/UM-21-Hentosh.pdf>

13. Гладка Г. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті українсько-польських відносин в Галичині у ХХ ст. : Матеріали міжнар.наук.-практ.конф. "Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.". Івано-Франківськ, 1997. С. 148-151.
14. Гуркіна С. Митрополит Андрей (Шептицький) у період німецької окупації Галичини: найновіша історіографія питання (1989-2000 роки) // Ковчег. Львів, 2001. Ч.3. С. 563-565.
15. Декрет митр. Андрея Шептицького «Про Ліберальну Совість» (3 декретів Львівського Архиепархіального Собору 1942 року) (1942р., квітня 30, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 227-242.
16. Добош О. Діяльність митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1939-1944 рр. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/history/16515-diyalnist-mitropolita-andriya-sheptickogo-ta-kerovanoyi-nim-ukrayinskoji-greko-katolickoyi-cerkvi-u-1939-1944-rr-chastina-druga.html>
17. Звернення А. Шептицького, М. Величківського, А. Лівницького, М. Омеляновича-Павленка і А. Мельника до А. Гітлера про подолання антиукраїнської політики окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України (від 14 січня 1942 року) // ОУН в 1942 році: Документи. / Упорядники: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. С. 28-31.
18. Звернення галицьких суспільно-політичних, наукових, просвітніх і спортивних товариств з закликом до більш тісного об'єднання католицької церкви з суспільно-політичними організаціями для боротьби

- проти комунізму і сектантства // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т.. Спр. 307, 6 арк., 1938 р.
19. Звернення митр. Андрея Шептицького до духовенства й вірних з закликом до праці для добра Української держави (1941 р., липня 5, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 924.
20. Звернення митр. Шептицького «До тих, що виїжджають на роботи до Райху» (1942 р., грудня 22, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 384-389.
21. Звернення районного революційного проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) у м. Миколаєві до Шептицького А. з нагоди проголошення 31 червня 1941 р. відновлення Української держави // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 161, 1 арк., 1941 р.
22. Звернення управи села до митр. Андрея Шептицького про заборону німецькою владою виїздити на Поділля голодуючому населенню за продуктами та проханням допомогти відмінити рішення (1942 р., березня 25, с. Голобутів, р-н Стрийський) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 971-972.
23. Звернення Шептицького А. і єпископату до духовенства і народу з приводу пацифікації на українських землях // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 1т. Спр. 9а, 4 арк., 1930 р.
24. Звернення Шептицького А. і єпископату до духовенства і народу з приводу проголошення Української Держави та відозви проводу ОУН, УПА // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 1т. Спр. 11, 23 арк., 1941р.

25. Звіт декана Бережанського деканату до М.О. про воєнні події на території парафії й деканату (1940 р., липня 16) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 908.
26. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. К.: Політвидав України, 1986. С. 224-243.
27. Ключь Р. Діяльність митрополита Андрея Шептицького часів Другої світової війни в українській історіографії // Інтелігенція і влада : матеріали 5-ї Всеукр. наук. конф. Одеса, 2009. Ч. 3. С. 99-106.
28. Книш З. Становлення ОУН / К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1994. 128 с.
29. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів : в 4 т. / Київ – Париж – Нью-Йорк – Торонто. 1992. 729 с.
30. Кравчук А. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрея Шептицького (вересень 1939 - червень 1941 років) // Записки НТШ. 1994. Т. 228. С. 309-342.
31. Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 2. Львів, 2000. С. 224-273.
32. Кушнір М. Перспективи українського християнського націоналізму / Філадельфія: «Америка», 1973. 50 с.
33. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги / Львів.: Свічадо, 1990. 62 с.
34. Лист від єп. Івана Бучка про конфіскацію паст. Послання в справі подій на Холмщині та відгуки про нього (1938, серпня 26, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-

- 1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 309-310.
35. Лист від о. Осипа Кладочного про відгуки на паст. Послання з приводу подій на Холмщині (1938 р., серпня 31, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 312-313.
36. Лист голови голови УНО Тимоша Омельченка до митр. Андрея Шептицького про необхідність твердої організації українського національного життя в усіх його ділянках (1942 р., квітень, Берлін) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 972-974.
37. Лист Голови провуду Українського Центрального комітету Кубійовича В. до Шептицького А. про організацію допомоги українським полоненим // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 162, 6 арк., 1941р.
38. Лист голови Українського національного об'єднання Омельченка про завдання церкви в справі допомоги фашизмові і розповсюдження націоналістичних ідей серед української молоді // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 124, 1 арк., 1942 р.
39. Лист Дзеровича М. до Шептицького А. про важливість єдності українських політичних партій// ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 168, 2 арк., 1941 р.
40. Лист доктора Дзеровича Маркіяна про ознаки поживлення діяльності антинацистів у Німеччині; Суперечки між угрупованнями Мельника і Бандери // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 169, 2 арк., 1941р.
41. Лист митр. Андрея Шептицького до нунція Ротти в Будапешті про стан Львівської Архієпархії (1941 р., листопада 7, Львів) / Митрополит

- Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 953-954.
42. Лист митр. Андрея Шептицького до Папи Пія XII про ситуацію в Архієпархії під час німецької окупації (1942 р., серпня 29-31, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 982-986.
43. Лист митр. Шептицького до православного митр. Діонізія у Варшаві про своє відношення до народу Холмщини, Підляшшя і Полісся (1938 р., жовтня 17, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 315.
44. Лист митр. Шептицького до Православних Архієреїв в Україні (1941 р., грудня 30, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 400-401.
45. Лист офіцерів Українського куреня ім. Євгена Коновальця до митр. Андрея Шептицького з проханням благословення та подякою за призначеного для куреня священника (1942 р., березня 13, Франкфурт-на-Одері) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 968-969.
46. Лист священника Романа Яценківа до митр. Андрея Шептицького з проханням допомогти організувати священників для Української Повстанської Армії та про розпорядження німецького командування

- розстріляти 500 українців й спалити два села (1944 р., липня 7, Бориничі) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 1015-1016.
47. Лист сестри Магдалини Гуменюк ЧСВВ до митр. Андрея Шептицького з приводу визволення Галичини (1941 р., серпня 25, Пряшів, Словаччина) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 938.
48. Лист секретаря Українського національного об'єднання (УНО) Левицького В. до Шептицького А. з приводу пастирського послання «До православних архиєреїв...» // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 122, 1 арк., 1942 р.
49. Лист Скшинського Ш. до Шептицького А. про суспільно-політичну ситуацію у Польщі // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 175, 3 арк., 1926 р.
50. Лист Станиславівського єпископа Григорія Хомишина до митр. Андрея Шептицького про націоналізацію церковних приміщень, лісу та вивезення священників (1941 р., вересня 14, Станиславів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 944-945.
51. Лист Станиславівського єпископа Григорія Хомишина до митр. Андрея Шептицького про потребу Пастирського послання з осудженням підпільних терористичних організацій (1943 р., листопада 8, Станиславів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 1007.

52. Лист УГК Екзархів до Секретаря Східної Конгрегації Євгена Тіссерана про рішення розпочати унійну працю на території Радянського Союзу (1944 р., січня 24, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 357-364.
53. Лист українських громадсько-політичних діячів до митр. Андрея Шептицького про участь молоді в українському національному русі (1930 р., вересня 6, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 807-808.
54. Лист Українського центрального комітету в Кракові про надання допомоги в справі опікування над військовополоненими української національності // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр.162, арк. 6, 1941 р.
55. Лист Українського центрального комітету в Кракові про надання допомоги в справі опікування над військовополоненими української національності // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 162, 6 арк., 1942 р.
56. Лист Шептицького А. до єпископа Будки Н. з приводу пастирського послання «...про переслідування православної Церкви на Холмщині». Фрагмент // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 86, 2 арк., 1938 р.
57. Листи голови УНО Омельченка Т. до Шептицького А. про важливість єдності українських національних партій // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 124, 1 арк., 1942 р.
58. ОУН в 1942 році: Документи / Упорядники: О. Веселова, О. Лисенко, І.Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 243 с.
59. Пам'ятна записка митр. Шептицького до єп. Никити Будки про інтерпретацію польським духовенством його послання з приводу подій на Холмщині (1938 р., серпня 30, Підлюте) / Митрополит Андрей

- Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 311-312.
60. Паньківський К. Роки німецької окупації / Нью-Йорк, Торонто: Життя і мислі, 1965. 479 с.
61. Пастирський лист митрополита Шептицького про переслідування польським урядом православної церкви на Волині, Холмщині, Підляшші і Поліссі // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 13т, 4 арк., 1938 р.
62. Пастирське послання Шептицького А. та єпископату до духовенства та народу з приводу пацифікації на українських землях // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 1т. Спр. 9а, 4 арк., 1930 р.
63. Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині (1938 р., 2 серпня) // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 304-306.
64. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького з нагоди проголошення Української Держави (1941р., липня 1, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 516-517.
65. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького «Не убий» (1942 р., листопада 21, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 259-268.
66. Пастирське послання Шептицького А. про переслідування польським урядом православної Церкви на Волині, Підляшші, Поліссі і Холмщині // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 13, 4 арк., 1938 р.

67. Пастирське послання Шептицького А. та єпископату до духовенства та народу з приводу пацифікації на українських землях // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 1т. Спр. 9а, 4 арк., 1930 р.
68. Пастирське послання Шептицького А. до духовенства і народу з приводу переслідування православної Церкви на Холмщині// ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 1т. Спр. 17, 63 арк., 1938 р.
69. Пастирське послання Шептицького А. "О квестії соціальной" та статті невстановлених авторів, присвячені Шептицькому А. // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 1т. Спр. 35, 52 арк., 1904, 1937 р.
70. Пастирський лист митр. Андрея Шептицького до вірних, написаний з приводу початку I Світової війни (1914 р., липня 26, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 439-442.
71. Пилипів І., Делятинський Р. До питання про греко-католицьких капеланів в Українській Повстанській Армії (1942-1946 рр.) // Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Вип. 14. Івано-Франківськ: Плай, 2008. С. 303-316.
72. Повідомлення часопису «Місіонар» про наслідки більшовицької влади в Галичині та відправлені Панахиди по закатованих органами НКДБ, 1941р. / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 929-931.
73. Послання апостольського візитатора українців-католиків у Німеччині Вергуна Петра до віруючих у зв'язку з нападом Німеччини на СРСР // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 118, 2 арк., 1941 р. .
74. Послання митр. Андрея Шептицького до духовенства та народу з закликом не піддаватися на провокації й не вдаватися до актів терору

- (1943 р., серпня 10, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 537-540.
75. Послання митр. Андрея Шептицького до монаших Чинів і Згромаджень про переслідування Церкви радянською владою та обов'язок і надалі працювати для добра Церкви й народу (1940 р., березень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 379-381.
76. Рощина Л. Політична діяльність митрополита Андрея Шептицького // Схід : Аналітично-інформаційний журнал . 2007 . № 2 . С. 68-70.
77. Спільне Пастирське послання митр. А. Шептицького та ін. єпископів до духовенства й вірних про жертви українського народу в українсько-польській війні(1919 р., серпня 26, Перемишль) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 453-454.
78. Спільне Пастирське послання митр. А Шептицького та ін. єпископів до духовенства про організацію допомоги голодуючим гірських районів (1942 р., березня 25, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 534-535.
79. Статути, звіти, листи українських товариств, організацій "Січових стрільців", УВО, "Военно-історичного товариства" та ін. про діяльність // ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 1т. Спр. 121, 57 арк., 1914–1939 рр.

80. Сурмач О. Діяльність митрополита А. Шептицького в роки німецької окупації // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 42. С. 132-136.
81. Сурмач О. Митрополит А. Шептицький і український національно-визвольний рух у період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Військово-науковий вісник. 2015. Вип. 23. С. 101-113.
82. Текст заяви Української Національної Ради до німецького уряду про право українського народу на свою Державу (1941 р., серпня 14, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 935-936.
83. Фрагмент листа митр. Андрея Шептицького до римо-католицького архієп. Болеслава Твардовського про насильства поляків над українським населенням Львівської Архієпархії та осудженням національної ворожнечі (1941 р., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 960.
84. Химка І-П. Християнство та радикальний націоналізм: Митрополит Андрей Шептицький та бандерівський рух // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://commons.com.ua/andrej-sheptitskij-ta-banderivskij-ruh/>
85. Чернетка листа митр. Андрея Шептицького до римо-католицького архієпископа [Болеслава Твардовського] з приводу ворожнечі між поляками та українцями (1941 р., листопада 15, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 956-958.

86. Чернетка листа митр. Андрея Шептицького до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського про акти терору польських підпільних організацій проти українців (1943 р., серпня 18, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 1001.
87. Чернетка [2] листа митр. Андрея Шептицького до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського про необхідність Пастирських листів українсько-польського єпископату до духовенства і вірних з закликом до порозуміння обох народів (1943 р., серпня 18, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 999-1000.
88. Чернетка неопублікованого звернення митр. Шептицького «Про переслідування на Холмщині» (1938 р., серпня 6, Підлюте) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 307-308.
89. Цвенгрош Г. Національно-державотворчі погляди митрополита Андрея Шептицького й польсько-українська війна 1918 - 1919 рр. / Цвенгрош Г. Польсько-українські студії: матеріали наук. конф., 29 – 31 трав. 1992 р., м. Каменець-Подільський. К., 1993. С. 172–183.
90. Шептицький А. До духовенства і вірних (1941 р., липня 5, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 924.

91. Шептицький А. Лист до єп. Івана Бучка про публікацію послання в справі переслідування православного населення Холмщини (1938, серпня 7, Підлюте) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 308-309.
92. Шептицький А. Лист до Михайла Кибальчича в Києві про необхідність порозуміння та взаємонаближення українців (1942 р., вересня 5, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 437.
93. Шептицький А. Лист до укр. православної інтелігенції (1942 р., березня 3, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 413-414.
94. Шептицький А. Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині (1938 р., серпня 2, Підлюте) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 304-306.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні детально проаналізовано 62 праці, які засвідчують чітку громадянсько-патріотичну позицію й політичну компетентність А. Шептицького, котрий усе своє життя був розсудливим дипломатом, тверезо оцінював історичні обставини й зовнішню політику держав, що здійснювали вплив на життя української нації. Проаналізовані пастирські послання, листи, меморандуми та інші документи дали змогу чітко простежити еволюцію державотворчих ідей митрополита Галицького, побачити його не тільки як видатного церковного діяча, але й як політика, здатного приймати важливі, складні, подекуди компромісні рішення заради блага свого народу.

Митрополит Андрей акцентував на європейських цінностях, протиставляючи їх російській ментальності, після закінчення Першої світової війни пропонував відновити в Україні модель козацької держави. А. Шептицький виокремив негативні риси комунізму, нацизму, шовінізму на противагу християнській демократії.

1. У дисертаційній роботі доведено, що митрополит А. Шептицький у багатьох пастирських посланнях, написаних на суспільно-політичну тематику, акцентував на неможливості трансформувати державний лад, не змінивши етично-інтелектуальних норм життя більшості населення країни. Митрополит Андрей створив своєрідну світоглядну модель щасливого суспільства, підґрунтям якого повинні бути християнські цінності, міцна родина, різні громадські об'єднання, що мали б на меті морально-інтелектуальний розвиток особистості, сприяли б її самореалізації в колективі шляхом втілення в життя євангельських заповідей. Передумовою побудови держави, де б громадяни почувалися щасливими, на думку А. Шептицького, є спільність устремлінь всього народу й усунення розмежування за крайовою, релігійною чи територіальною ознакою. А. Шептицький акцентував на необхідності визнання українського народу окремим і незалежним від російського, він наголошував на необхідності

встановлення християнської демократії, оскільки саме вона могла б забезпечити мир у країні, добробут і щастя громадян. Митрополит Андрей вважав за необхідне вивчати інтереси громадян, досліджувати умови життя українців задля формування правильного бачення потреб народу й усвідомлення того, які суспільні інституції та закони найкраще відповідають потребам населення. Водночас А. Шептицький засуджував «демагогію» (нехристиянську демократію), яка базується на соціалістичних ідеях. Ще однією важливою передумовою побудови Української держави, на його думку, є національна солідарність, ця теза переконливо обґрунтована в пастирському посланні А. Шептицького «Не убий».

А. Шептицький недоречним у державному устрої вважав однопартійність, а національний шовінізм трактував як явище, що засліплює людей і не дає бачити прав інших громадян. Він наголошував на доцільності проведення виборів і референдумів та обов'язках влади перед народом. Митрополит Галицький наполягав на необхідності збереження прав і свобод громадян і встановленні обраною владою законів, що не суперечать християнській доктрині. Міркування А. Шептицького свідчать про його демократичні погляди, державницьку позицію та глибоку обізнаність з історичними джерелами.

На переконання митрополита Галицького, в устрої Української держави важливе місце повинна займати автономія місцевих громад. А. Шептицький наголошував, що питання про об'єднання громад у більші спільноти чи волості – це питання, яке потребує глибшого дослідження. Таке прозірливе бачення владики Андрея знайшло своє втілення в сучасному реформуванні адміністративно-територіального устрою України.

У дисертації проаналізовано проповіді, пастирські послання, різноманітні статті А. Шептицького, які торкаються проблеми реформування держави, політичних та світоглядних систем, виховання громадян як патріотів України. У роботі відзначено, що митрополит Андрей прагнув утвердження української нації як сильної, цілісної, здатної реалізувати позитивний

сценарій політичних змін.

2. З'ясовано, що думка А. Шептицького стосовно державного ладу в Україні була важливою для багатьох політиків та громадських діячів. У цьому контексті цікавим є листування митрополита Андрея з громадсько-політичними діячами: А. Волошином, М. Дзеровичем, М. Кибальчичем, В. Кубійовичем, Г. Микитеєм, М. Тишкевичем, Т. Омельченком. Багато для розуміння державницьких поглядів А. Шептицького дав аналіз його листів до ієрархів католицької та православної Церков (Папи Пія XII, Б.Твардовського, нунція А. Ротти, І. Огієнка, митрополита Діонізія та інших). А. Шептицький наголошував, що влада має дбати про інтереси народу, оберігати свободи громадян, встановлювати справедливі закони, поважати честь і гідність кожної людини та не вдаватися до терору. Великі сподівання у справі консолідації й розвитку української нації та виховання свідомих, патріотично налаштованих громадян А. Шептицький покладав на навчальні заклади та викладачів. Зокрема, про завдання української мистецької школи у патріотичному вихованні молоді митрополит Галицький акцентував у листі до проф. В. Кубійовича.

3. Розглянуто погляди А. Шептицького на взаємозв'язок відродження Соборної Української Церкви з українським національним відродженням на матеріалі листів до православних архієреїв та декретів Архієпархіального Собору (про єдність). Митрополит згенерував ідею про доцільність об'єднання Української греко-католицької церкви з Українською православною церквою й окреслив можливість утворення Київського Патріархату, на чолі якого стоятиме православний ієрарх, підпорядкований Папі Римському. Така церковна єдність, на думку А. Шептицького, зробить український народ сильнішим, згуртованішим, допоможе позбутися чужоземного впливу та гніту, це буде прикладом того, як повинна виглядати національна єдність. А. Шептицький наголошував на необхідності відмежування Української православної церкви від православної церкви Московського патріархату та застерігав українців перед її роз'єднуючим

впливом та антиукраїнською пропагандою.

На думку А. Шептицького, Греко-католицька церква, українська мова і культура є тими чинниками, які відрізняють українців від їх східних і західних сусідів. Відтак Українська греко-католицька церква повинна стати сполучною ланкою між католицизмом та православ'ям, західним та східним світом взагалі, і для того, щоб виконати свою об'єднуючу місію, має зазнати певних змін. Саме тому в діяльності митрополита Андрея поєднувалися два напрямки : по-перше – боротьба за збереження греко-католицького обряду, по-друге – спроби поширення унійних ідей і справ не лише на Схід, але і на Захід.

4. Висвітлено критичну позицію митрополита Андрея стосовно комуністичної ідеології, розглянуто пастирські послання А. Шептицького до галичан, в яких він застерігав українців перед небезпекою більшовицьких гасел. Митрополит Андрей чітко з'ясував причини голоду в Східній Україні в посланні до духовенства «Хто винен?», викрив безчинства комуністів у Західній Україні у листах до кардинала Є. Тіссерана та Папи Пія XII. У «Листі до Голови ЦК КП(б)У М. Хрущова» А. Шептицький висловив рішучий протест проти арештів священників і вимагав, щоб М. Хрущов видав розпорядження про звільнення ув'язнених й припинення судових процесів. Митрополит Андрей гостро критикував колективізацію, яка формально була новітнім рабством для українців у селах та наголошував на імперських настроях радянських політиків, на ненависті більшовицького режиму до всього українського. А. Шептицький порівнює комунізм і капіталізм й приходить до висновку, що ці дві суспільно-політичні формації є не антагоністичними, а, навпаки, дуже подібними. Політика більшовиків стосовно українців в межах СРСР, на думку митрополита, проводилася під прикриттям ідеї рівності всіх народів, а насправді була найгіршим виявом капіталізму, змонополізованого однією політичною партією. А. Шептицький наголошував на тому, що політика більшовиків суперечить українській ментальності.

Митрополит Андрей застерігав Європу перед небезпекою більшовизму, оскільки ця ідеологія передбачала жорстку диктатуру. А. Шептицький оприлюднив в Галичині «Пастирське послання еспанських єпископів» і написав до нього передмову, маючи на меті проаналізувати передумови перемоги в Іспанії так званого «людового фронту». Вивчаючи пастирські послання А. Шептицького про ідеологію більшовиків, приходимо до висновку, що політика Москви є дуже послідовною, принципи організації влади цілком успадковані сучасними політиками Російської Федерації від комуністів. Змінилися гасла, назви партій, але підходи до роботи з народними масами залишилися ті самі: брехня у засобах масової інформації, пропаганда «Русского мира», викривлення фактів на свою користь, зомбування свідомості громадян й переслідування інакомислячих та опозиціонерів. Комуністична ідеологія глибоко укоренилася в Росії, переплелася з олігархією й постала у вигляді новітньої олігархічно-шовіністичної диктатури.

А. Шептицький бачив у християнстві той важіль протидії, який зможе зупинити людей, що вже якоюсь мірою симпатизують більшовицьким ідеям, й застерегти інших перед спокусливими обіцянками, котрими рясніли агітаційні листівки комуністів. Церква й віра, на думку митрополита Галицького, мали повернути громадян до добра, моральних чеснот, дати їм справжні, гідні життєві орієнтири й врятувати їх від деградації та рабства.

У такий спосіб митрополит Галицький прагнув попередити земляків про оманливість гасел комуністів і застерегти їх перед спокусою одурманення марксистськими ідеями. А. Шептицький усвідомлював, що ситуація, змодельована «людовим фронтом» в Іспанії, дуже легко може спроектуватися на Західну Україну, якщо агентура Москви знайде достатню кількість прибічників.

5. Встановлено, що митрополит Андрей прагнув усіма силами уникнути взаємної ворожнечі українців і поляків. Розглянуто його позицію у справі польсько-українських стосунків на основі аналізу пастирських послань та

листів із періоду українсько-польської війни 1918 – 1919 рр., українсько-польських протистоянь 1930-х років та окупації німцями польських та українських земель. Всі ці документи містять однозначний осуд ненависті, шовінізму та братовбивчих сутичок. А. Шептицький гостро реагував на політику асиміляції та гноблення українського народу, яку пропагували польські шовіністи. А у посланні «До духовенства й вірних про жертви українського народу в українсько-польській війні», написаному у співавторстві з іншими греко-католицькими єпископами, А. Шептицький рішуче засудив дії польської поліції та війська, які розгорнули каральні експедиції проти ні в чому невинного українського населення. Водночас митрополит Галицький разом з українськими єпископами висловлював переконання у тимчасовості складної ситуації й необхідності дотримання християнських приписів і польськими громадянами, і представниками українських радикальних націоналістів.

А. Шептицький відреагував на знуцання польської влади над українцями Холмщини та Волині, коли 1938-го року в рамках польської урядової акції відбулося сплановане руйнування українських православних храмів з метою радикальної та агресивної асиміляції українського населення. Митрополит Галицький засудив спалення та руйнування на Холмщині та Підляшші православних церков, написавши два послання: 1) «Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині», 2) «Про переслідування на Холмщині». У цих пастирських посланнях А. Шептицький чітко виявив свої патріотичні переконання. А. Шептицький звернувся до українців греко-католиків Галичини, закликав їх виявити свою громадянську позицію, дати критичну оцінку діям польської влади й морально підтримати православних українців, які мають право на вільне сповідання віри. Митрополит Андрей відмежовував Українську греко-католицьку церкву від політики насильного «окатоличення» й грабунку православних Холмщини та Волині. Звернення Владика мало переконати в протилежному тих громадсько-політичних діячів, котрі звинувачували його у

надмірних симпатіях до польської влади. Зміст згаданих послань переконливо доводить, що в першу чергу А. Шептицький – гідний син українського народу і для нього щастя українців не вимірюється їх конфесійною приналежністю.

Важливим аргументом для окреслення державницької позиції А. Шептицького є його чотири листи до римо-католицького єпископа Б. Твардовського, в яких він висловив здивування пасивною позицією, яку зайняли польські римо-католицькі священники, адже він очікував засудження церковною владою міжнародної ненависті, яку пропагували прихильники революційної партії Дробнера і Ванди Василевської. А. Шептицький навів жахливі факти знущань поляків над українцями перед початком Другої світової війни і під час впровадженої польським урядом акції, що мала назву «пацифікація». У листах до Б. Твардовського А. Шептицький описав ці вражаючі події що яскраво увиразнює суспільно-політичну ситуацію в Україні того періоду. Листи митрополита Галицького до римо-католицького архієпископа Б. Твардовського мають велику історичну цінність, оскільки вони відображають переконання й прагнення А. Шептицького як державного діяча, окреслюють його чітку національно-патріотичну позицію, висвітлюють лояльне ставлення до Української православної церкви. Чітко вимальовується образ митрополита Андрея в першу чергу як українця, що вболіває за долю нації й добробут співвітчизників.

6. Простежено еволюцію державницького світогляду А. Шептицького в період Другої світової війни, наголошено, що він завжди залишався послідовним у своїх національно-патріотичних переконаннях. Для митрополита Андрея незмінно найважливішою метою було створення незалежної Української держави, а вибір союзниками німців на початку Другої світової війни мав ситуативний характер. А. Шептицький переконався, що нацизм майже нічим не відрізняється від більшовизму і засудив нацистську ідеологію, яка суперечила християнській моралі. А. Шептицький переконався, що нацизм сповідує терор, убивства,

переслідування мирного населення, національну нетерпимість.

Проаналізовано лист А. Шептицького та греко-католицьких єпископів до А. Гітлера, де відображено прагнення владик переконати нацистську владу в недоцільності зверхнього й жорстокого ставлення до українського народу, відтворено деякі аспекти урядування нацистів в Україні. Розглянуто лист А. Шептицького до Папи Пія XII, де викриваються злочини гітлерівців на окупованих українських землях: А. Шептицький повідомляє про невиправдані сподівання українців Галичини та про їх розчарування політикою А. Гітлера. Митрополит Галицький ніколи не симпатизував нацистам, як про це часто писали радянські історики, а, навпаки, відстоював інтереси українців і прагнув вберегти їх від жорстокості німецької армії.

Завданням істориків та політиків, на думку А. Шептицького, має стати аналітичне дослідження історичних подій задля осмислення помилок, здійснених державними діячами у ту чи іншу епоху, й уникнення їх повторення в майбутньому.

ДОДАТКИ ДО ДИСЕРТАЦІЇ

БАСАРАБ ВОЛОДИМИР ІЛЛІЧ

ДЕРЖАВОТВОРЧА КОНЦЕПЦІЯ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНІ ІДЕЇ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

07.00.01– Історія України

03 Гуманітарні науки (032 – Історія та археологія)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

В.І. Басараб

Ужгород – 2019

СЛОВНИК ЗАСТАРІЛИХ І РІДКОВЖИВАНИХ СЛІВ

А

Архієрей – вища посада у церковній ієрархії

Архієпископ – вищий духовний титул сану єпископа у християнській церковній ієрархії

Архієпархія – територіально-адміністративна одиниця у східних християнських церквах, рангом вище ніж митрополія

Архідієцезія – адміністративно-територіальна одиниця вищого рівня у західних християнських церквах (очолює архієпископ)

Атентат – замах

Б

Будуче – майбутнє

В

Виєлемінувані – виключені

Виложений – викладений

Вистарчаючий - достатній

Вицофотися – вийти, усунутися від чогось

Від літ – роками

В'одно – постійно, завжди

Впоювати – вливати

Втягу – протягом

Г

Гельот – безправний, покривджений

Глорифікування – прославлення

Границя – межа, кордон

Грядучий – прийдешній

Д

Дефінітивний (переклад) – остаточно установлений, або визначений

Днесь – сьогодні

Доступити – отримати

Е

Евентуальний – можливий за певних умов

Евідентний - доведений, очевидний

Ексклюзія – виключення

Етимологічний правопис – традиційно-історичні правки характерні для староукраїнської мови

Екскомуніка – відлучення від церкви

Емінентно – надзвичайно, досконало

Є

Єпархія – церковно-адміністративна одиниця на чолі з архієреєм (єпископ, архієпископ, митрополит, патріарх)

Єпископ – найвищий керівник церковного життя кожної єпархії

З

Загумінок – безлюддя, глушина, провінція, околиця

Заглада – загибель

Здавати справу – розуміти, усвідомлювати

Заложити – закласти, заснувати

Затроєний – отруєний

Зглядом – щодо

Зискати – здобувати, завойовувати

Зложений – складений, скинутий, принесений

Зрабований – пограбований

І

Інвективи (або інвектива) – гостра критика

Іночеський – монаший

Істота – суть

К

Квестія – проблема, питання

Космологія – вчення про всесвіт в цілому та про місце людства в ньому

Конгрегація – об'єднання церковних громад

Консеквентний – послідовний

Консисторія (Львівська) – особлива нарада, організація при місцевій єпархії

Конфінований – обмежений в праві переміщення

Ксьондз – священник

Л

Легіслятивний– легітимний
 Лучатися – траплятися, вдаватися
 Лучити(ся) – об’єднувати(ся)

М

Маєстат – велич, повнота надзвичайних рис
 Маловажити – легковажити
 Масакри – винищення, масове вбивство
 Мати на цілі – мати на меті
 Мішатися – втручатися
 Морг – одиниця виміру площі ґрунту (0,57 га)
 Мужецький – чоловічий, мужній
 Муравельний – мурашиний

Н

Наглий – швидкий, раптовий
 Надужиття – зловживання
 Найдальше – найпізніше
 Напрям – вплив
 Нездалий – нікудишній, поганий
 Новик – новачок

О

Обоятність – байдужість, легковажність
 Ординарій – священник Західної Церкви який має владу
 Осідок – осередок
 Остоятися – відбутися, встояти
 Осуд – судження, позиція

П

Парохія – парафія
 Переданий – відданий (напр., зневазі)
 Пережитися – пересититися
 Погорда – зневага
 Подібно – подобає, пасує
 Помимо – незважаючи на, попри

Поносити – зносити, витримувати, здійснювати

Порізнити – відчужити, роз'єднати

Прибрати – набути

Приложення – докладання

Провід – керівництво

Противно – навпаки

Р

Рабувати – грабувати

Ратувати – рятувати

Реасумпція – підсумок

Ревіндикації – (повернення майна) акція руйнування православних церков на Холмщині і південному Підляшші

Резигнація – цілковита покірливість долі

Релятивний – відносний, змінний

Репрезентація – представництво

Рівно – однаково, так само

Ріжно – по-різному

Роздори – чвари

Розказувати – наказувати, вказувати

Розложення – розподіл

Розривка – розвага, відпочинок

Руський – український

Ручити – ручитися (за когось)

С

Скаля – шкала

Скупляти – об'єднувати

Соблазн – спокуса

Совокуплення – об'єднання; зосередженість

Сотка – сотня

Спинювати – стримувати

Сповняючий – той що виконує

Споминати – згадувати

Споювати – нерозривно поєднувати

Ставропігія – автономна православна церковна одиниця

Становисько – становище, позиція; посада

Стинатися – стигнути, холонути

Стислий – обмежений, визначений, терміновий

Стоварищення – товариство, об'єднання людей

Страта – втрата

Стреміти – прагнути, наближатися

Сугестія – вплив на волю та почуття людини; навіювання

Т

Тайком – потай

Тоталізм – тоталітаризм

Трудний – важкий, складний

У

Убрання – одяг

Ужиткувати – використовувати

Укривати – ховати, приховувати

Уложити – скласти

Упадок – занепад

Упивати – п'янити

Упростити – спростити

Уроблювання – вироблення, виховання

Уряд – справа, обов'язок, робота

Урядити квесту – вирішити питання

Усіди – завжди

Усмирятити – утихомирювати

Устава – статут, закон, звичай

Уступати – поступитися

Утаєний – прихований

Утримати – зберегти

Х

Хвиля – хвилина, час, пора

Ховати – зберігати

Хосен – добро, користь

Ц

Цілий – весь

Ціль – мета (політична)

Цофати – відступати, повертати назад

Ч

Часово – тимчасово

Числитися – рахуватися

Ш

Шпіхлірі – комори, склади

Я

Являтися – з'явитися, бути

Язва – виразка, рана

D

Durchhalten - вистояти, продержатися

**ФОТОКОПІЇ ДОКУМЕНТІВ НАДАНО ЦЕНТРАЛЬНИМ
ДЕРЖАВНИМ ІСТОРИЧНИМ АРХІВОМ УКРАЇНИ, М. ЛЬВІВ**

**Послання
Апостольського Візитатора
до
Українців-католиків візантійсько-
словянського (гр.-кат.) обряду
у Великонімеччині**

Дорогі Браття і Сестри!

Великі події останніх місяців, звільнення від большевицької навали Київа, серця України, все це є так епохального і рішачого значіння, що чуюся спонуканим звернутись до Вас з посланням. Перш за все подякуймо цілим серцем Господеві, керманичеві історії за це, що Він при допомозі геройської німецької армії звільнив наших братів зпід большевицького ярма. У моїй поїздці по звільненій Галичині, підчас котрої міг я відвідати нашого Найдостойнішого Митрополита Архієпископа графа Кир Андрея Шептицького, довідався я про різнородні терпіння наших братів, але zarazом також про геройську віру, про щирі вірність для св. Церкви і про могутнє вповання на Бога. Богу дякувати, наші браття на рідних землях видержали справді тяжку пробу і вийшли з неї очищені і скріплені. Тут можемо й ми зі св. Павлом хвалитися нашими братами у вірі і примінити до них слова, які він говорив про непохитних у труднощах Солунян: «Повинні ми дякувати Богові завсіди за вас браття, як достоїть, бо Ваша віра зростає і чим раз більше помножується любов всіх вас один до другого. Тому ми самі вами хвалимося в церквах Господніх, вашим терпінням і вірою у всіх ваших переслідуваннях та скорботах, які ви пережили». (2. Сол. 3,5).

Дорогі Браття і Сестри!

Ви, що заховалися перед большевицькою небезпекою, покажіть, що Ви гідні Ваших братів, що витривали непохитно у вірі. Держіться і Ви кріпко святої спадщини Ваших батьків. Тільки віра є цею животворною силою, яка нас усіх спільно єднає в Христі. Вона є правдивим життєвим елементом християнської людини. Вона робить нас учасниками божественного життя і членами Христового Тіла. «Через віру в Ісуса Христа будьте всі дітьми божими» — каже св. Павло (Гал. 3. 26).

Крім віри, Любі Браття, плекайте взаїмну братню любов. Памятайте, що всі Ви є дітьми того самого небесного Вітця, всі Ви є охрещені в одного Господа і Спасителя, всі Ви є членами таїнственного Тіла Христового. Розважте отже якого Голови Ви є членами. Памятайте на Вашу гідність і покликання; як Божі діти повинні Ви голосити славу Того, котрий «із темряви покликав Вас до свого чудового світла». (1. Пет. 2,9).

2

Тому Любі Браття і Сестри, наминаю я Вас, щоби Ви все тісніше лучилися з Христом а між собою щоб Ви були «одним серцем й одною душею». (Ап. Діян. 4, 32).

Держіть звязок з Вашими душпастирями і влекшіть їм їхне тяжке завдання. Памятайте на слова св. Ап. Павла: «Просимо вас, любі браття, майте признання для тих, що серед вас трудяться, що є вашими наставниками в Господі, що і вчать вас. Цініть їх високо і любіть їхню працю серед вас, майте мир поміж собою». (I. Сол. 5, 12—13).

Так отже принесіть у мирі і однодушності Господеві Богові, Вашому Володареві себе і ціле Ваше життя, як милу жертву. Ваше життя-буття нехай буде таким, яким воно повинно бути в обличі Бога, котрий все бачить і все знає. Тому то розумійте Вашу працю як службу Богові, як сповнення божої волі. Оставайте на місці, на якому поставив Вас Господь Бог. Не опускайте самовільно Вашої праці, тільки тямте, що виконання обовязку Вашого звання є в очах божих святим ділом. Якщо Ви так, Дорогі Браття і Сестри у скромній вірності, в твердій вірі, в незрушій любові виконаєте Ваш обовязок перед Богом, тоді вірний своїм обітницям добрий Господь благословитиме Вас і Ви почувете колись Господне слово: «Добрий слуго і вірний, в малім був ти вірний, над многими тебе поставлю; увійди в радість свого пана». (Мат. 25, 21).

Нехай отже Господь у своїй мудрості нас тут і наших братів і сестер на рідній землі просвічує і благословить, щоби ми у всьому пізнали і чинили Його святу волю. Нашу долю і долю нашого народу зложім з повним упованням в руки Предоброго Бога, який тут на землі є нашою потіхою, а там у небі нашою нагородою.

Благословення Господа і Його милосердя нехай зійде на Вас через Його ласку й чоловіколюбіє, повсякчасно, тепер і на віки вічні. Амінь!

Берлін, дня 28. вересня 1941.

о. Др. ПЕТРО ВЕРГУН,
Апостольський Візитатор
Українців-Католиків у Великонімеччині.

Центральний державний історичний архів
УРСР у Львові.

В даній справі № 118
Фонду № 358 27
пронумеровано: 2 (gva) Опису № 35

з них №№ _____ аркушів
на звороті чисті.

літерні №№ _____

пропущені №№ _____

Вкладення _____

Брошури, газети: _____

Графічні матеріали: _____

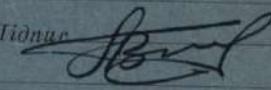
Інші особливості документів:

Герби №№ аркушів _____

Печатки №№ аркушів _____

Документи з загубленим текстом: _____

27. серія 1979 р.

Підпис

Підготовка справи до мікрофільмування
(що зроблено і вказівки оператору)

197 р.

Підпис _____

лінія підшоки

Шептицький Андрій, Олександр,
граф, митрополит греко-католицької церкви
1865—1944 рр.

*Лист доктора Дзеровича Маркіяна
про ознаки похвалена діяльності анти-
фашистів у Німеччині; суфлакки ліха уєру-
туваними Мельника і Багдери.*

ЦДІА УРСР у Львові

Фонд № 358 чт.

Опис № 37

Справа № 169

Почато 12 10. 19 41 р.

Закінчено 19 р.

На 2 арк.

DR. MED. DZEROWYCZ MARKIJAN

[D[zerowyt[d]

Facharzt für Innere Erkrankungen
 Wien XII., Schönbrunnerstraße 213-215, T. 11
 Ordination: 12 — 13 und 16 — 18 Uhr
 Fernsprecher: R 38-409
 Postscheckkonto: 11.647

Wien, den 19.X. 1941 p.

Ваша Ексцелленція, Високопреосвященний Владико!

Вслід за листом, що я Його передав повертавчим в рідні сторони Гудульським робітником, пишу знова, бо трапляється знаменита нагода. Отець Декан Кулик їде доволі окружнов дорогою до Львова, але є настільки ввічливий, що повідомив мене про виїзд і радо візьме нові письма до Рідного Краю.

Користав з цієї виїмково певної нагоди, щоби передати для Вашій Ексцелленції знова коротенький звіт з цього, що ми тут бачимо, бо тоді значно легше орієнтуватися в усіх потягненнях, що їх вимагає сьогоднішнє — так бурхливе життя.

В німецькому заплілі слідні дуже виразні признаки більшовицької розкладової роботи. Знаменито закаптурені агітатори вишукують усі проблеми, що можуть в своєму розвитку вводити розлом і роздор поміж Німецьким Народом, та вмисно розявлять ці справи, щоби створити фермент, невдоволення та тим самим ослаблення Німецької Держави.

В першу чергу підмітили ці агітатори, що поміж виразно вірними кругами війська, та зовсім невірними партійними кругами росте з дня на день велике напняття, та що з дня на день витворюється атмосфера непевности, та очікування якихсь-то розв'язок. Природна річ, що ті самі агітатори вживають усіх знаних нам — а Німцям невідомих — засобів, щоби штучно прискорювати в прилюдній опіні дозрівання тих проблемів і напняття.

Доходить до цього, що ті більшовицькі кертиці пускають вістки, що велика частина Партії є зовсім більшовицька, та що ніхто не знає, як вона розпатиться з противниками.

Щоби побільшити внутрішні напняття, намовляють неясні типи писати жінкам до чоловіків, що стоять при війську в полі, чи вони знають, що за їх пролиту кров, партія відберас дітям змогу вчитися Божого слова, та повинуватися традиційним моральним законам, що їх так шанували предки!

Природна річ, що це робить нечуваний фермент проти партії у війську, та що гірше заогниє на місцях в заплілі становище партії проти Церкви, бо партійці скидають цілу вину на Кмір, немов він поносить вину і відповідальність за цю агітацію.

Як довго війна тривас, то може ще не прийде до вибуху вітвертого конфлікту, але при малих невдачах, або при протяжній війні, можуть легко більшовики дінняти свого.

Все після вибуху німецько більшовицької війни, збільшилось тут число виразно проидержавних та проти військових саботажів, бо ті самі більшовицькі кертиці робяють усе можливе, щоби тільки розкласти єдність німецького Народу.

Дальшим засобом, який залюбки вживають більшовики, це акцентування вижчости більшовизму, немовбито він був верхом „демократичних свобод і вольности“ у порівнанні до німецького Націонал-соціалізму, що бажає покорити під свої ноги усі нації тільки по то, щоби вони стали гелетами для німецького „Пана“.

І знова тут використовує Партія цю більшовицьку агітацію, щоби штучно роздмухувати ці дійсно існуючі розходження поміж християнсько-католицьким світовідчуванням, а поглядами націонал-соціалістів, та перекидає всю відповідальність на Церкву, що дійсно в даних умовах не може ніяк ділати серед вірних, бо не має ні пресси, ні сили.

Ця внутрішня ситуація, зставляє нас дуже сильно працювати над дуже ясним спредизуванням нашого національного „Я“, бо сучасна Німеччина не вмє вчуватися в проблеми, тільки бачить перед собою реальні сили, що суворо, природно, незломно говорять тверду мову фактів, що не дадуться усунути ніяким приказом, або брутальною силою.

Доки ми не виявимо нашого морально-національного обличчя, доки не накажемо відноситися до нашої Нації та її прадідньої Віри з пошаном, яка належить як найбільшій святості, не матимемо ніяких успіхів в політиці.

Вірв в це свято, що наш Народ виявив вже тільки сили, виказав так багато привязання до Христової Віри, що не зломить Його горстка Чужинців, що визнає свої засади, та може і намагаться впоїти в нас, свої науки та вірування!

Нам треба тільки під сучасну пору створити серед себе атмосферу багання вивести нашу дорогу серця Націю на нову, ясну, чисту путь, нам треба фанатизму для зорганізування усіх моральних сил серед Народу, що ваялиб на себе тягар відбудови на усіх царинах національно-державного життя. Кільки разів продумув над тими справами, гадка лине на Святогорську Гору, до Вас Високопреосвященний Владико, бо цей недосяжний Авторитет, яким тишється Вада Ексселенціє, Особистість, є сьогодні садиноким пунктом, від якого може прийти об'єднання, сила та відродження!

Я переконаний, що кожний з чесно думарчих Українців, після тільки розчарувань, та тільки недотриманих і несповнених надій на чужу поміч, стане до праці під моральною силою, що закличується у Вашому Дусі.

Тому, що про це все треба мати ясний погляд, та тому, що час тикає немов стріла, поробли нові зусилля, щоб виїхати до Львова та побачитися з Вами Високопреосвященний Владико, та обмінитися гадкими і бути помічним в кожній ділянці, що покажеться коначною.

Як заїду в Львів, оповім Вашій Ексселенції про мої зусилля виднати згоду між струєм Андрія Мельника, а струєм Бандери, що покінчилися виявом кольосальної політичної неграмотности Степана Бандери, та впрост патологічним егоцентризмом, що відбирає людині здоровий глузд і оцінку дійности.

Тепер ситуація така, що Андрій Мельник є - практично говорючи - конфінований у Берліні, а Степан Бандера перебуває у гоноровому ві-осібненні, „Ehrenhaft“.

Ми тут тільки ждемо на це, коли на ново дві різні „Райхсштеллен“ зачнуть залицання до обидвох тих Провідників тільки по то, щоб Вони знова пішли зовсім від себе незалежно на дві різні взаїмно себе поборювачі концепції, та доби роздор ішов дальше для нашого лиха, а на втіху і користь інсценізаторів цієї так простої, а для наших людей так же високої правди, що все це потреба на те, щоб по тисячний раз справджувала ся засада: дівіде ет імпера!

Мав вражіння, що написав найважливіші речі, що призначені виключно до відома і використання для Вашої Ексселенції, тому кінчу мое писання передаючи від Радника Вітошинського, Його Сина Брка, що вістав іменованій Хеміком-спецом від нафти і перенесений в степени Ма-йора до Домашіна під Прагу, та Його Дружини, а в кінці від моєї Дружини та Дітей дуже глибокі вислови пошани для Вашої Ексселенції з по-дяком за пам'ять в карточці з дня 12.X.6.r., а сам пересилаю за-певнення синівського віддання

*Все це саме в справі
ho'ggo'nia
А. М. Велюк.*

Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові

В даній справі № 169
 Фонду № 358 Опису № 3
 Пронумеровано: (2 два) аркушів
 з них літерні №№

пропущені №№

Вкладення

Брошури, газети:

Графічні матеріали:

Інші особливості документів:

Герби №№ аркушів

Печатки №№ аркушів

Документи з затухаючим текстом:

"28" грудня 1978р.

Підпис

Підготовка справи до мікрофільмування
 (що зроблено і вказівки оператору)

" " " 197 р.

Підпис

Шептицький Андрій, Олександр,
граф, митрополит греко-католицької церкви
1865—1944 рр.

*Лист голови Українського національного
об'єднання Омелюженка про звадання церкви
в справі допомоги фашизму і розви-
судження націоналістичних ідей серед націона-
лі української молоді.*

ЦДІА УРСР у Львові _____
Фонд № 358 чт. _____
Опис № 37 _____
Справа № 124 _____

Почато *квітень* 19 *42* р.
Закінчено _____ 19 _____ р.
На *1* арк.

Ukrainische Nationale Vereinigung e. V. (U. N. O.)

Українське Національне
Об'єднання.

Berlin SW 11 Квітець 1942
Saarlandstraße 54"

Postscheckkonto Berlin Nr. 5814

Telefon: 192674

Nr. Голова.

До Його Експеленції
Галицького Митрополита, Львівського Архієпископа
Графа Андрія Шептицького.
Львів.

Ваша Експеленціє!

З нагоди українських Великодніх Свят, бажаю Вам здоровля, частя та успіхів у службі Богові й Україні. Взірець такої служби дають діла й праця Вашої Експеленції для добра України й українського народу, з мужнім та жертвеним переборенням усіх труднощів і перешкод на шляху до здійснення великої ідеї української національної волі й державности. В такому поступованню Вашої Експеленції відбивається традиція Української Церкви Володимира Великого, що служила завжди вірно волі, честі й славі українського народу, творючи з ним міцну та неподільну цілість. З цієї цілоти витікає, що один нарід, маючи одну свою душу, мусить мати й єдину свою національну церкву. Такий погляд на Українську Церкву відбивається в листах Вашої Експеленції до українських православних архієреїв, як і до української віруючої православної інтелігенції. Твердо вірю, що високий український патріотизм, знання й досвід та авторитет Вашої Експеленції спричиняться багато до поновлення єдності Української Церкви, проінятої українським національним духом і реформованої згідно поступу людської культури, цивілізації й людських світоглядів.

Творючи міцну та неподільну цілість з українським народом, Українська Національна Церква бере рішучу участь в праці й боротьбі для відбудови великої та сильної Всеукраїнської держави, без якої не добитися спокою та рівноваги на Сході Європи, а через це й не здійснити ідеї Нової Європи. Коли хтось з європейців цього досі ще не зрозумів, то життя, обставини й події примусять його до

Люборот

Ukrainische Nationale Vereinigung e. V. (U. N. V.)

такого зрозуміння та повчать, що Європа має своєю життєвою потребою підперати рішучо український змаг за свою національну волю й державність.

Тому ми українці мусимо бути певні нашого остаточного успіху й не сміємо падати духом, зневірятися, тратити нерви чи впадати в переполох під впливом тих чи інших незрозумілих, прикрих та болючих потягнень із сторони європейців супроти України й українського народу. Не сміємо гнутися під ударами проти нас, проте не підставляймо їм і чола, а маневруймо здало між усіма обставинами й подіями, аби зберегти та зорганізувати свої національні сили на вирішувачий мент і вийти на сприятливі для нас позиції. Тоді наш успіх буде забезпечений, що буде й успіхом ідеї Нової Європи.

Першою метою нашого маневрування є рішуча підпора німецького кривавого змагу проти Москви усіма нашими національними силами й засобами. Перед цією метою мусить поступитися у нас тимчасом усе інше, бо розгром Москви та знищення дикого московського імперіялізму лежить в основі нашого змагу за свою національну волю й державність, як воно лежить і в основі здійснення ідеї Нової Європи.

Для підпори німецького змагу проти Москви мусимо ми бути сильні. Це вимагає від нас міцного зднання усього українського народу та твердої організації усіх українських національних сил і українського національного життя, в усіх його ділянках. Зокрема мусимо звернути нашу пильну увагу на українську молодь та на рівномірний розподіл українських національних сил між селом і містом, аби вони творили собою одну суцільну національну родину, обопільно себе доповнюючи. Тому ж, що здорового села й міста ніколи не добитися там, де мається перенаселення, не сміємо усуватися від переселень наших людей з тих чи інших причин, а мусимо тільки охопити таке переселення плановно, дбаючи про збереження й забезпечення наших національних сил і нашого національного життя та простору.

Ясно, що усе це вимагає організованої та дисциплінованої праці, де немає місця політиканству, дискусіям та свркам. Тому мусимо гнати геть із наших рядів усіх політиканів та баламут, без різниці їхнього походження, стажу й становища, як і без різниці їхньої світоглядної, політичної чи групової приналежності. Ми потребуємо тепер працівників, які створили б реальний та тривкий ґрунт для практичної української політики. Аж тоді тільки прийде час на нашу політику й на наших політиків!

СЛАВА УКРАЇНІ!

М. Омелюк
Голова УНО.

Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові

В даній справі № 424
 Фонду № 358 Опису № 3
 Пронумеровано: (1 один) аркушів
 з них літерні №№ _____

пропущені №№ _____

Вкладення _____

Брошури, газети _____

Графічні матеріали: _____

Інші особливості документів:

Герби №№ аркушів _____

Печатки №№ аркушів _____

Документи з затухаючим текстом: _____

" 27. грудня 197 р. Підпис [підпис]

Підготовка справи до мікрофільмування

(що зроблено і вказівки оператору)

" " 197 р. Підпис _____

ШЕПТИЦЬКИЙ АНДРЕЙ

*(Роман-Марія-Александр, 1865–1944),
граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви,
архиспископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський,
культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ.*

Пастирське послання Шептицького А. та
єпископату до духовенства і народу з приводу
пацифікації на українських землях.

ЦДІА України, м. Львів
Фонд № 358
Опис № 1
Справа № 9а

Почато 1930
Закінчено 1930
На 4 арк.

Божою Милостю і Благословенням св. Апостольського Престола

Андрей Митрополит Галицький
 Григорій Єпископ Станіславівський
 Йосафат, Єпископ Перемиський
 Никита, Єпископ Патарський
 Григорій, Єпископ Пом. Перемиський
 Іван, Єпископ Пом. Львівський
 Іван, Єпископ Пом. Станіславівський.

Духовним і Вірним Галицької Провінції Божий мир і наше
 Архієрейське благословення.

Христова церква, що стоїть на сторожі Божої Правди і Божого Закону все ясно осуджує як морально злі всі поступки, що цьому законowi противляться; Вона учить цього людей і в катехизмі і в проповідях і сповідальниці і всюди, де лиш знає сягає її вплив і не залишає жадної нагоди, щоб голосити правду та відводити людей від зла, а ве вести їх до добра.

Одначе коли розходиться о конкретні злочини, яких допустився хтоснебудь у даному місці й часі, за які горожанської властв є потягнений до відповідальности, Церква тоді не забирає голосу, щоб всіми признаий вчинок злий, це виразно осуджувати та щоб заявляти, що ані церковна Власть ані вірні не солідаризуються з цим злочинем. А не робить цього тому, бо це очевидна річ сама собою зрозуміла, пливуча з основних засад християнства, що моральне зло є злом і Церква зі Своєї природи не може цього, що зло, уважати за добре і з ним солідаризуватися. Такі заяви понижають Боже достоїнство Церкви.

В случаю конкретних злочинів Церква не потребує промовляти, але навіть промовляти не може тоді, коли вислідження й укарання винних є в руках поліційної й судової власти, а енуціяція духовної власти моглаби й невинним причинитися до підозріння й оскарження, а може навіть й незаслуженої кари.

Тому до цього часу Ми мовчали, а якщо промовляємо нині, то робимо це ддятого, щоб уникнути більшого лиха. Ті, що мають в руках власть, явно твердять і підозрівають нас, що ми мовчанням солідаризуємося з підпольною акцією підпалів і так зв. саботажів; вони накидають нам відповідальність за все, що діється в краю та за злочини одиниць, не висліджених ще властю, масово карають наш Нарід.

В надії, що наше слово причиниться до цього, щоб вернули нормальні відносини в нашому краю, в надії, що тим стримаємо несправедливе карання невинних, відзиваємося до Вас - дорогі в Христі Браття - цим пастирським посланням.

І Ми, Ваші Єпископи, й наше духовенство й Ви всі, що слухаете голосу Христової Церкви й за ним ідете, ми всі від самого початку уважали й уважаємо роботу підпалів за моральну зло, противну Божому Закону, а через це і нашому народові у високому степені шкідливу, тим більше шкідливу, що промонує дорогу комунізму.

Ми всі, що по християнськи думаємо і хочемо християнського життя, ми всі признаємо, що так у случаях інших беззаконій, так само й тут повинна рука справедливости досягнути винуватих. Одначе ми не можемо брати на себе відповідальности за одиниці чи революційні групи. Підпалчі й усякого рода замаховці, це люди, що слухають не голосу Христової Церкви, а тайних приказів якоїсь тайної влади. За їх діла (навіть у цих случаях, де винуватим мав би бути якраз український націоналіст а не комуніст, реванжист, спекулянт, чи провокатор), ми не можемо відповідати, вини за них не поносимо й за них ми не повинні бути карані.

З глибоким одначе жалем і болем переживаємо події, з якими з точки справедливости ніяк не можемо погодитися; за винних, це не висліджених, ростягається вина на весь Нарід, на клир, на інтелігенцію, на селянство. Строго карається ціле населення побоями, контрибуціями, реквизиціями й навіть не питається про вину. Карні експедиції йдуть до ряду сіл, де ані не було ніяких саботажів, ані непослуху для властей - де противно, - люди зовсім супокійно і лояльно заховувалися.

Глибоким сумом і жахом про будучність бачимо багато случай, де на превеликий жаль безправно уживається фізичної сили на винищення культурного господарського дорібку людей, або на знущання над безборонними людьми; навіть священників немилосерно в багатьох випадках бито, не вагаючи перед народом так до краю понижати й допгати їх духовне достоїнство й авторитет.

23

Ми вставлялися і у Восвідства і в Міністерствах, представляли і просили та маємо надію, що державна Влада стримає та покарає безправства й надужиття. Маємо надію, що заверне з дороги масових репресій. Одначе не можемо поминути й нагоди цього, пастирського листа, доби не пригадати, ко- му належить, слова св.Письма: "Правда і мир облобозається" (Пс.84) - що і згода, - де там запаує мир і згода, де царитиме справедливість. -

А тепер звертаємося як пастирі Христового стада до Тебе дорогий і многострадальний наш Народе! Ми хотіли би передати Вам слова потіхи, які відповідалиби Ващому горю; в тім горю нам спільним "возведох очи мсі в гори, отюдуже прийдегт помод моя од Господа Сотворшаго небо й зем- лю". В Возі і Його Христі, в Покрові Пречистої Диви наша надія. До мо- литви треба нам більше чим колинебудь горнутися; з молитви черпати нам сили, доби витривати в терпелivosti, в супокон, в розвазі й християнсь- ким поведенню. - Хай ніяка сила не зможе відорвати нас від св. Віри, від послуху для Божих заповідей і для св. Католицької Церкви, - а дні бури перейдуть та не пошкодять нам. -

На закінчення це пару слів до Вас, наша молоде! Ви молоді літа- ми, а чувством горячі. - У Вас могутне почування любови до Вітчизни; вона домагається діл, до діл взиває. - Витривайте у службі цієї любови й не жалуйте жертв, але жертв таких, яких вимагає народня справа у теперіш- ній хвилі - жертв згідних з наукою Христа, з добром Народу. -

Ми до краю обезсилені; доби прийти до себе, вернути до здоров- ля й сили, Народ наш потребує шоденної тихої, муравлиної, будучої та продуктивної праці на всіх ділянках життя; потребує праці господарської, виробничої, суспільної, культурно-просвітної, наукової, потребує като- лицької організації. Яке много тут відлогом лежить! У тій праці витрива- те, - до цієї праці пригтовляйтеся, беріться до неї всі молоді. Правда - теперішні обставини виімково непригожі, але тим більше та праця так для нас коначна, як саме життя.

У підпольну роботу не дивайтеся нікому ввести. Злочину на Вас і на Вітчизні допускається той, до відводить Вас від позитивної праці, а наклонє до конспірації. Працуйте явно для Народу підпорядковувки усе тоту Вашу драцю Божому Закону. Родичів і старших не легковажте, противно, хай їх життєвий досвід та відповідальність перед суспільством все допов- нєє й кермує в розвазі молоду й буйну Вашу ідейність.

Для упрощення Божого милосердя в тих тяжких обставинах, які пере- жаваємо, доби кожний священник при відправі св. Літургії додавав при екте- нії мирній і сугубій по три прошення зі Служби "во время всенародния скорби", яку на особній картці до цього посланія залучаємо.

Благодеть Господа Нашого Ісуса Христа і любов Бога і Отця і Причастіє Святого Духа най-ві-вєйми буде зі всіми Вами. Амінь. -

Дано у Львові в навечеріє Покрова Пречистої Диви Марії
дня 13. жовтня 1930 р. -

Андрей Митрополит
Григорій, Епископ Станиславівський
Иосафат, Епископ Перемиський
Никита, Епископ Патарський
Григорій, Епископ Пом. Перемиський
Іван, Епископ Пом. Львівський
Іван, Епископ Пом. Станиславівський. -

Божою Милостю і Благословенням св. Апостольського Престола

Андрей Митрополит Галицький
Григорій Єпископ Станіславівський
Йосафат, Єпископ Перемиський
Никита, Єпископ Патарський
Григорій, Єпископ Пом. Перемиський
Іван, Єпископ Пом. Львівський
Іван, Єпископ Пом. Станіславівський.

Духовним і Вірним Галицької Провінції Божий мир і наше
Архієрейське благословення.

Христова церква, що стоїть на сторожі Божої Правди і Божого Закону все ясно осуджує як морально злі всі поступки, що цьому закону противляться; Вона учить цего людей і в катехизмі і в проповідях і сповідальниці і всюди, де лиш вплив сягає її вплив і не залишає жадної нагоди, щоби голосити правду та відводити людей від зла, а в вести їх до добра.

Однак коли розходиться о конкретні злочини, яких допустився хтонебудь у даному місці в часі, за які горожанської власті є потягнений до відповідальности, Церква тоді не забирає голосу, щоби всіми признаний злочин злий, ще виразно осуджувати та щоби заявляти, що ані церковна Власть ані вірні не солідаризуються з цим злочином. А не робить цього тому, бо це очевидна річ сама собою зрозуміла, пливуча з основних засад християнства, що моральне зло є злом і Церква зі своєї природи не може цего, що зло, уважати за добре і з ним солідаризуватися. Такі заяви понижалиби Боже достоїнство Церкви.

В случах конкретних злочинів Церква не потребує промовляти, але навіть промовляти не може тоді, коли вислідження і укарання винних є в руках поліційної і судової власті, а енуціяція духовної власті моглаби і невинним причинитися до підозріння і оскарження, а може навіть і незаслужені кари.

Тому до цього часу Ми мовчали, а якщо промовляємо нині, то робимо це dlatego, щоб уникнути більшого лиха. Ті, що мають в руках власть, явно твердять і підозрівають нас, що ми мовчанням солідаризуємося з підпольною акцією підпалів і так зв. саботажів; вони накидають нам відповідальність за все, що діється в край та за злочини одиниць, не висліджених ще властю, масово карають наш Народ.

В надії, що наше слово причиниться до цего, щоб вернули нормальні відносини в нашому край, в надії, що тим стримаємо несправедливе карання невинних, відзиваємося до Вас - дорогі в Христі Браття - цим пастирським посланням.

І Ми, Ваші Єпископи, і наше духовенство і Ви всі, що слухаете голосу Христової Церкви і за ним ідете, ми всі від самого початку уважаємо і уважаємо роботу підпалів за моральну злу, противву Божому Закону, а через це і нашому народові у високому степені шкідливу, тим більше шкідливу, що промочує дорогу комунізму.

Ми всі, що по християнськи думаємо і хочемо християнського життя, ми всі признаємо, що так у случаях інших беззаконій, так само і тут повинна рука справедливости досягнути винуватих. Однак ми не можемо брати на себе відповідальности за одиниці чи революційні групи. Підпалачі і усякого рода замаховці, це люди, що слухають не голосу Христової Церкви, а тайних приказів якоїсь тайної влади. За їх діла (навіть у цих случаях, де винуватим мав би бути якраз український націоналіст а не комуніст, рванкіст, спекулянт, чи провокатор), ми не можемо відповідати, вини за них не поносимо і за них ми не повинні бути карані.

З глибоким однак жалем і болем переживаємо події, з якими з точки справедливости ніяк не можемо погодитися; за винних, ще не висліджених, ростягається вина на весь Народ, на клир, на інтелігенцію, на селянство. Строго карається ціле населення побоями, контрибуціями, ревізіціями і навіть не питається про вину. Карні експедиції йдуть до ряду сіл, де ані не було ніяких саботажів, ані непослуху для властей - де противно, - люди зовсім сукоїнно і збожально заховувалися.

З глибоким сумом і жахом про будучність бачимо багато случаїв, де на превеликий жал безправно уживається фізичної сили на винищення культурного господарського доріску людей, або на знущання над безборонними людьми; навіть священників немилосердно в багатьох випадках бито, не вагаючися перед народом так до края понижати і доплати їх духовне достоїнство і авторитет.

Ми вставлялися і у Возвідства і в Міністерствах, представляли і просили та маємо надію, що державна Влада стримає та покарає безправства й надужиття. Маємо надію, що заверне з дороги масових репресій. Одначе не можемо поминути й нагоди цього, пастирського листа, щоби не пригадати, кому належить, слова св.Письма: "Правда і мир облобозається" (Пс.84) - до і зрада, - де там запанує мир і згода, де царитиме справедливість. -

А тепер звертаємося як пастирі Христового стада до Тебе дорогий і многострадальний наш Народе! Ми хотіли би передати Вам слова потіхи, які відповідалиби Вашому горю; в тім горю нам спільним "возведох очи мої в гори, отюдуже прийде допомога моя од Господа Сотворшого небо й землю". В Бозі і Його Христі, в Покрові Пречистої Діви наша надія. До молитви треба нам більше чим колинебудь горнутися; з молитви черпати нам сили, щоби витривати в терпеливості, в супокою, в розвазі й християнським поведенню. - Хай ніяка сила не зможе відорвати нас від св. Віри, від послуху для Всих заповідей і для св. Католицької Церкви, - а дні бурі перейдуть та не пошкодять нам. -

На закінчення ще пару слів до Вас, наша молоде! Ви молоді літами, а чувством горячі. - У Вас можуть почування любови до Вітчизни; вона домагається діл, до діл взиває. - Витривайте у службі цієї любови й не жадуйте жертв, але жертв таких, яких вимагає народня справа у теперішній хвилі - жертв згідних з науком Христа, з добром Народу. -

Ми до краю обезсилені; щоби прийти до себе, вернути до здоров'я й сили, Народ наш потребує щоденної тихої, муравлиної, будучої та продуктивної праці на всіх ділянках життя; потребує праці господарської, продуктивної суспільної, культурно-просвітної, наукової, потребує католицької організації. Яке багато тут відложеного лежить! У тій праці витривайте, - до цієї праці приготуйтеся, беріться до неї всі молоді. Правда - теперішні обставини виїмково непригожі, але тим більше та праця так для нас конечна, як саме життя.

У підпольну роботу не давайте нікому вести. Злочину на Вас і на Вітчизні допускається той, що відводить Вас від позитивної праці, а наклонює до конспірації. Працуйте явно для Народу підпорядковувачи усе тоту Вашу працю Божому Закону. Родичів і старших не легковажте, противно, хай їх життєвий досвід та відповідальність перед суспільністю все доповнює й кермує в розвазі молоду й буйну Вашу ідейність.

Для упрощення Божого милосердя в тих тяжких обставинах, які переживасмо, щоби кождий священик при відправі св. Літургії додавав при ектенії мирній і сугубій по три прошення зі Служби "во время всенародния скорби", яку на особній картці до цього послання залучасмо.

Благодать Господа Нашого Ісуса Христа і любов Бога і Отця і Причастіє Святого Духа най ві-всім буде зі всіми Вами. Амінь. -

Дано у Львові в навечері Покрова Пречистої Діви Марії
дня 13. жовтня 1930 р. -

Підписав справу до зиконання
Андрей Митрополит
Григорій, Єпископ Станиславівський
Йосафат, Єпископ Перемиський
Никита, Єпископ Патарський
Григорій, Єпископ Пом. Перемиський
Іван, Єпископ Пом. Львівський
Іван, Єпископ Пом. Станиславівський. -

Центральний державний історичний архів України,
м. Львів

В даній справі № 9а

Фонду № 358

Опису № 1

пронумеровано: 4 (чотири)

аркушів

з них № №

на звороті чисті.

літерні №№

пропущені № №

Вкладення

Брошури, газети:

Графічні матеріали:

Інші особливості документів:

Герби № № аркушів

Печатки № № аркушів

Документи з затухаючим текстом:

"8" жовтня

2007 р.

Підпис

[Signature]

Підготовка справи до мікрофільмування
(що зроблено і вказівки оператору)

" "

200__ р.

Підпис

ЛІНІЯ ПІДШИВКИ

97

Шептицький Андрій, Олександр,
граф, митрополит греко-католицької церкви
1865—1944 рр.

Набирський лист митрополита Шептицького про переслідування польськими урядами православної церкви на Волині, Холмщині, Підляшші і Буковині.

ЦДІА УРСР у Львові _____

Фонд № 358 чт. _____

Опис № 37 _____

Справа № 137 _____

Почато 20.07 1938 р.

Закінчено 19 р.

На 4 арк.

Uderzenie to
uderzył i w sercu
w rzeczywistości

List pasterski arcybiskupa metropolity Szeptyckiego.

Wstrząsające zdarzenia ostatnich miesięcy na Chełmszczyźnie zmuszają mnie publicznie stanąć o obronie prześladowanych naszych braci niezjednanych prawosławnych chrześcijan Wołynia, Chełmszczyzny, Podlasia i Polścia i zawezwać was do modlitwy za nich i do pokuty, by wjednać z nieba miłosierdzie Boże.

Okolo 100 cerkwi rozwbrano i rozwalono. Wiele zamknięto. Niektóre spalono ręką nieznanych złoczyńców. W zamkniętych cerkwiach i kaplicach zabroniono nabożeństwa w nich i poza nimi. Między zniszczonymi cerkwiemi drogocenne, starodawne pamiątki cerkiewnej architektury. Często zniszczono przedmioty kultu religijnego. Zmuszano ludzi często przemocą przyjmować katolicką wiarę w łacińskim obrzędku. Księżę utrzymywanych ofiarami biednego narodu, którzy z polecenia swojej władzy wykonywali duszpasterskie obowiązki, wysiedlani i karano dotkliwie grzywną albo więzieniem. Niewinnych ludzi nieraz bito i wysiedlano z ich osiedli. Nawet nie wolno tym użyć katechizmu i kazać w waszej mowie ludziom.

Prawosławna cerkiew jest okryta żałobą. Prawosławne cerkwie poza granicami państwa nakazują modlitwy i posty, by wjednać z nieba zaprzestanie religijnych prześladowań.

Cała prawosławna ludność Polski jest w trwodze. Ludność Chełmszczyzny jest zraniona w swoich najświętszych uczuciach. A wszyscy zjednoczeni w świętym cerkwi boleją nad ciosem zadany samemu dziełu zjednoczenia.

A stało się to w chwili, kiedy rząd przedkładał Sejmowi do ratyfikacji układ w sprawie dóbr państwowych, zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską i Państwem Polskim. Tym chronologicznym zbiegiem okoliczności iniejatorzy i organizatorzy dzieła zniszczenia zrzucają na Stolicę Apostolską odium tego, co się stało. Wypadki na Wołyniu niszcza w duszach prawosławnych niezjednoczonych naszych braci samą myśl o możliwości zjednoczenia, przedstawiają katolicką cerkiew jako wroga niebezpieczną dla narodu prawosławnego. W oczach kilkumilionowej ludności polskiej Stolica Apostolska przedstawiona została jako współwinna dzieła zniszczenia. Otwiera się nowa przepaść pomiędzy wschodnią a katolicką cerkwią.

Komuż przypisać te materialne i moralne ruiny? Kto śmiał w katolickim państwie, na oczach przedstawiciela Stolicy Apostolskiej - Nunejusza, na oczach licznych polskich biskupów zadać katolickiej cerkwi taki straszny cios? Któż śmiał wbrew interesom Państwa, z podeptaniem tradycji Józefa Piłsudskiego wykonać to bezprzykładne dzieło?

Mogło się to stać tylko w inspirowaniu ukrytych wrogów cerkwi katolickiej i chrześcijaństwa. Takie dzieło nikomu nie mogło przynieść korzyści przez nich. Mieli oni lekkie zadanie, kiedy niszczyli część katolickiej cerkwi i naród, który do tej cerkwi należy, a mogli zasłaniać się pozornymi motywami które niszcza wrogów państwa. Niszczyli katolicką cerkiew przy milejącej aprobacie albo przy radosnych oklaskach wielu katolików. My nie zwracaliśmy się nawet o pomoc do naszych braci łacińskiego obrzędku. Mogli oni nam tej pomocy odmówić, uważając nas na przekór jaskrawym dowodom, że tak nie jest, za nielojalnych obywateli.

Zakonspirowani wrogowie chrześcijaństwa nie mogą w Polsce występować jawnie przeciwko katolikom, bo ci ostatni są bardzo silni. Muszą maskować swoje uderzenia. Działają przez innych pośrednio, ale i wtedy można ich poznać po celach, do jakich zmierzają. Osmieleni rezultatami odważyli się w ostatnim wypadku wymierzyć ciężki cios w niewinnych i biednych włościan i duchownych Chełmszczyzny, których nie mógł oskarżać o nielojalność dla Państwa, cios, którego nie mogli usprawiedliwić żadnym zarzutem postawionym temu narodowi. Zadają do używając patryjotycznych hasł, jak "wyrównanie historycznych niesprawiedliwości", "niszczenie śladów niewoli", a nieświadomych ich katolików podburzają do niechrześcijańskich uczynków.

3

List pasterski arcybiskupa metropolity Szeptyckiego.

Wstrząsające zdarzenia ostatnich miesięcy na Chełmszczyźnie zmuszają mnie publicznie stanąć o obronę prześladowanych naszych braci niezjednanych prawosławnych chrześcijan Wołynia, Chełmszczyzny, Podlasia i Polesia i zawęzić was do modlitwy za nich i do pokuty, by wajądnąć z nieba miłosierdzie Boże.

Okolo 100 cerkwi rozwbrano i rozwalono. Wiele zamknięto. Niektóre spalono ręką nieznanych złooczyńców. W zamkniętych cerkwiach i kaplicach zabroniono nabożeństwa w nich i poza nimi. Między zniszczonymi cerkwiąm są drogocenne, starodawne pamiątki cerkiewnej architektury. Często zniszczono przedmioty kultu religijnego. Zmuszano ludzi często przemocą przyjmować katolicką wiarę w łacińskim obrządku. Księżę utrzymywanych ofiarami biednego narodu, którzy z polecenia swojej władzy wykonywali duszpasterskie obowiązki, wysiedlani i karano dotkliwie grzywną albo więzieniem. Niewinnych ludzi nieraz bito i wysiedlano z ich osiedli. Nawet nie wono tym użyć katechizmu i kazać w macierzystej mowie ludziom.

Prawosławna cerkiew jest okryta żałobą. Prawosławne cerkwie poza granicami państwa nakazują modlitwy i posty, by wyjądnąć z nieba zaprzestanie religijnych prześladowań.

Cała prawosławna ludność Polski jest w trwodze. Ludność Chełmszczyzny jest zraniona w swoich najświętszych uczuciach. A wszyscy zjednoczeni w świętej cerkwi boleją nad ciosem zadany m samemu dzieku zjednoczenia.

A stało się to w chwili, kiedy Rząd przedkładał Sejmowi do ratyfikacji układ w sprawie dóbr pouijnych, zawarty m pomiędzy stolica Apostolską i Państwem Polskim. Tym chronologicznym zbiegiem okoliczności iniejatorzy i organizatorzy dzieła zniszczenia zrzucają na Stolicę Apostolską odium tego, co się stało. Wypadki na Wołyniu niszcza w duszach prawosławnych niezjednoczonych naszych braci samą myśl o możliwości zjednoczenia, przedstawiają katolicką cerkiew jako wroga niebezpieczną dla narodu prawosławnego. W oczach kilkumilionowej ludności polskiej Stolica Apostolska przedstawiona została jako wsółwina dzieła zniszczenia. Otwiera się nowa przepaść pomiędzy wschońnią a katolicką cerkwią.

Komuż przypisać te materialne i moralne ruiny? Kto śmiał w katolickim państwie, na oczach przedstawiciela Stolicy Apostolskiej - Nuncjusza, na oczach licznych polskich biskupów zadać katolickiej cerkwi taki straszny cios? Któż śmiał wbrew interesom Państwa, z podeptaniem tradycji Józefa Piłsudskiego wykonać to bezprzykładne dzieło?

Mogło się to stać tylko z inspiacją ukrytych wrogów cerkwi katolickiej i chrześcijaństwa. Takie dzieło nikomu nie mogło przynieść korzyści prócz nich. Mieli oni lekkie zadanie, kiedy niszczyli część katolickiej cerkwi i naród, który do tej cerkwi należy, a mogli zasłaniać się pozornymi motywami które niszcza wrogów państwa. Niszczyli katolicką cerkiew przy milezącej aprobacie albo przy radosnych oklaskach wielu katolików. My nie zwracaliśmy się nawet o pomoc do naszych braci łacińskiego obrządku. Mogli oni nam tej pomocy odmówić, uważając nas na przekór jaskrawym dowodom, że tak nie jest, za niełojalnych obywateli.

Zakonspirowani wrogowie chrześcijaństwa nie mogą w Polsce występować jawnie przeciwko katolikom, bo ci ostatni są bardzo silni. Muszą maskować swoje uderzenia. Działają przez innych pośrednio, ale i wtedy można ich poznać po celach, do jakich zmierzają. Ośmieleni rezultatami odważyli się w ostatnim wypadku wymierzyć ciężki cios w niewinnych i biednych włościan i duchownych Chełmszczyzny, których nie mogli oskarżać o niełojalność dla Państwa, cios, którego nie mogli usprawiedliwić żadnym zarzutem postawionym temu narodowi. Zadają do używając patryjotycznych hasła, jak "wyrównanie historycznych niesprawiedliwości", "niszczenie śladów niewoli", a nieświadomych katolików podburzają do niechrześcijańskich uczynków.

4.
 Uderzenie to zadali niewinnym, prawosławnym tak zresztą, że równocześnie uderzyli i w cerkiew katolicką, ale tym i zdradzili się. Pokazali, czym są w rzeczywistości: to wrogowie katolickiej cerkwi, wrogowie chrześcijaństwa.

Z bólem musimy odczuwać wszystkie cierpienia naszych braci, a przeciw chrześcijańskie występki musimy napiętnować. Niszczenie cerkiew w miejscowościach, gdzie cerkiew jest potrzebna narodowi, zakazy odprawiania cerkiewnych nabożeństw i karanie za modlitwy - musimy uważać za fakty religijnego prześladowania.

Musimy niestety uważać za tryumf wrogów cerkwi - masonów, ten moralny cios zadany samej idei zjednoczenia kościoła i autorytetowi katolickiej cerkwi i Stolicy Apostolskiej,

Musimy zaprotestować przeciwko dążeniu do tego, aby rzucić ponury cień podejrzania, że walka z prawosławną cerkwią spróbuje stolica apostolska. Musimy też zaprotestować przeciwko temu, aby wydarzenia chełmskie i walka polityczna z ukraińskim narodem nie rowała interesami cerkwi katolickiej.

Dzisiaj może opinia katolicka nie jest zorientowana, dzisiaj jeszcze dużo katolików nie zdaje sobie sprawy z tego, co się stało. Ale to, co się stało jest i zostanie groźnym memento dla katolickiej Polski.

Dla prześladowanych, jak i dla nas jest pociechą, że Bóg sprawiedliwy patrzy z nieba na nasze cierpienia. Los narodów jest w rękach Bożych. Bóg może z cierpień biednego narodu wyprowadzić prawdziwe trwałe dobro dla niego, sławę i zwycięstwo dla świętej katolickiej cerkwi.

Dan. w Podlutym, w dzień świętego sławnego proroka Eliasza
 20 lipca roku pańskiego 1938

Ø

/ Andrzej Metropolita

Підготував справу до мікрофільмування

(що зроблено і ініціалки оператора)

197 р.

Підпис

Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові

даній справі № 13
 фонду № 358 Опису № 3
 пронумеровано: (4 копії) аркушів
 яких літерні №№

включені №№

включення

коштів, газети

допоміжні матеріали:

Інші особливості документів:

включені №№ аркушів

включені №№ аркушів

документи з затухаючим текстом:

" 26" чужине 1978 р. Підпис [підпис]

Підготовка справи до мікрофільмування

(що зроблено і вказівки оператора)

" " 197 р. Підпис

Шептицький Андрій, Олександр,
граф, митрополит греко-католицької церкви
1865—1944 рр.

Лист Єпіскопа Володимир з Хуга до
митрополита Шептицького і до українського по-
літичного проводу через редакцію газети "Діло" у
Львові про бажання українців, що перебувають у
Чехословаччині та Угорщині, повернутись до
Томашова.

ЦДІА УРСР у Львові _____
Фонд № 358 чт. _____
Опис № 3 т _____
Справа № 164 _____

Почато 20.03. 1939 р.
Закінчено 19 р.
На 1 арч.

1

Лист до Ексцеленції Митрополита Андрея Шептицького й до
українського політичного проводу через редакцію "Діла" - у Львові -

На основі розпорядку малярської влади тільки ці мають на цій землі право громадянства, які тут були громадянами вже в 1918. році. Внаслідок того всі, що набули громадянство від ЧСР - нині без громадянства, утратили право на працю і всім грозить голодова смерть.

Супроти цього перед українськими бувшими емігрантами виринуло в цілій вазі питання: - Куди тепер далі? В цій хвилині не можу сказати за кілька людей тут йде справа, але приблизно можу сказати, що в самому Хусті лишилося більш сто родин, а в цілій країні може п'ятсот, або більш.

Ці люди це робітники й ремісники, бувші вояки ГА, які живуть з праці рук, це урядовці, що тут працюють вже 20 літ. Це професори, лікарі, судді, адвокати, учителі.

Частина з них живе до нині на польські пашпорти - про них тут не йде.

Частина набула громадянство на основі приналежності до місцевостей в Чехак або на Мораві, які нині належать до Німеччини, тим самим ці наші емігранти сталися німецькими громадянами і Німеччина їх вивозить відси, без якої-будь гаранції, що дасть їм зарібок та утримання.

Частина з нас має громадянство на основі приналежності до тутешніх місцевостей, ці в с і ст р а т и л и г р о м а д я н с т в о.

Про цих людей і пишу. До них належу й я.

Між нами зродилася думка вертатися до Галичини. Яна річ, що тут може йти бесіда тільки про цих, що не заангажовані ні т е п е р військово, ні політично проти Польщі. Моя думка така, що ту акцію треба вести не поодинок, а збірно. Представляю собі річ так, що справу нашого повороту перебере на себе відповідна організація в краю, в склад якої увійдуть наші найвищі чинники. Ця організація переведе переговори у Львові і у Варшаві. Не знаю, який буде вислід, на все треба бути приготованим. Зачуваю, що й сама Мадярщина задумує звернутися до Польщі, щоб ця перебрала своїх б у в цих громадян. Не знаю, який буде вислід цієї акції, але акцію треба зачати і в найкоротшому часі довести до кінця.

Про яке число емігрантів тут йде - годі сказати. Частина вже перейшла до Словаччини, частину й цієї еміграції переймає Німеччина.

Акція мусить бути дуже скоро. Евакуація відбувалася дуже нагло й скоро, декому виплатила держава евакуаційні однісіятну платню, але мабуть більшість урядовців лишилася без нічого і вже нині грозить людям голодова смерть. Знаємо, що в Галичині тех не гаразд, але деякі емігранти мають ще кривних, у яких таки знайдуть стріху над головою і страву.

Представивши загальний стан справу, переходжу до своєї особистої справи. І я хочу вертатися. Маю двох швагрів священниками на селі, отже там примістив б жінку з дітьми, а сам лишився б у Львові і чей перебує й не загину. А може тільки мою жінку й дітей - сина й доньку - перепустять. Я мусів б тоді до Німеччини.

Відповідь бажав б я дістати телеграфічно, коли цей лист дійде до Вас і коли справа буде корисно, чи некорисно полагоджена.

Більш не маємо що писати, а тільки чекаємо на відповідь.

Хусті 20. березня 1929

*Володимир Трипак
Huszit
Maszaryk ut. 109
Magyarország*

Центральний державний історичний архів
УРСР у Львові.

В даній справі № 164
Фонду № 358^в
пронумеровано: 1 (один)
Опису № 37

з них №№ _____ аркушів
на звороті чисті.

літерні №№ _____

пропущені №№ _____

Вкладення _____

Брошури, газети: _____

Графічні матеріали: _____

Інші особливості документів:

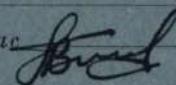
Герби №№ аркушів _____

Печатки №№ аркушів _____

Документи з затухаючим текстом: _____

. 27 - серпня 1979 р.

Підпис

Підготовка справи до мікрофільмування
(що зроблено і вказівки оператора)

" " " 1979 р.

Підпис _____

лінія підшоки

Шептицький Андрій, Олександр,
граф, митрополит греко-католицької церкви
1865—1944 рр.

*Лист Українського центрального комітету
в Кракові про надання допомоги в справі
опікування над військовополоненими української
національності.*

ЦДІА УРСР у Львові _____
Фонд № 358 чт. _____
Опис № 35 _____
Справа № 162 _____

Почато 11.11 19 44 р.
Закінчено 19 р.
На 6 арк.

**УКРАЇНСЬКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ**

Краків, Зелена 26.
Поштова скринька 226.
Тел. 117-92 і 206-90.

Гроші слати чеком Пош. Каси ч. 2331 на
контто «Українбанку», Краків, Гертруда 12.
для УЦК.

Ч. 8978

При відповідях покликуватися
на ці числа

Краків, дня 11 листопада 1941

Його Високопреосвященство
Ексселенція Митрополит Шептицький

Л ь в і в.

у справі:

Ваша Ексселенціє.

Із розгромом большевицьких військ знайшлися по цьому боці фронту великі маси полонених українців, так із східних як із західних земель. Полонених приміщено в кількох таборах у Генеральній Губернії. Наші заходи у справі опіки й допомоги зустріли повну прихильність німецької влади: українців відокремлено від прочих, кожен табір дістав українського Мужа Довіря, що є посередником між табором а українським громадянством.

Завдяки рішенні Фірера стали українських полонених відпускати домів в міру того, як дозволять на це комунікаційні засоби чи стан їх здоровля. При цьому поставили домагання широкої допомоги українського громадянства у формі харчування, нічлігу і сан.опіки.

Здоровний стан полонених представляється дуже погано: вони вичерпані довгов дорогов, не відживлені якслід, легко підпадають різним хворобам і смертність серед них дуже велика. Санітарний стан у таборах теж не відповідає вимогам найпростійшої гігієни, бо таборова влада не була приготована на таку велику їх кількість. Як фізичний так і моральний їх стан вправ дуже низько - в таборах трапляються випадки льдоїдства.

Нашим обовязком проте й дуже важним є вирвати льдей із того морального і фізичного пекла, що їм грозить погублення. Через зимові морози не вдається відправити всіх полонених домів і великій частині прийдеться тут зимувати. Нашим ударним обовязком є уможливити їм ту зимівль. Німецька влада йде нам назустріч переводячи українців до зимових таборів. Та без дальшої допомоги в харчах і одязі полонені зими не перебудуть. Треба зібрати всі наші сили, змобілізувати всю нашу суспіль-

**УКРАЇНСЬКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ**

Краків, Зелена 26.
Поштова скринька 226.
Тел. 117-92 і 206-90.

Гроші слати чеком Пош. Каси ч. 2331 на
конто «Українбанку», Краків, Гертруди 12
для УЦК.

Ч. 83 РД/К

При відповідях покликуватися
на ці числа

Краків, дня 2. січня 1947

Їх Ексцеленція
Високопреосвященний Митрополит
Андрей гр. Шептицький

Л ь в і в.

у справі:

Ваша Ексцеленціє!

У таборах полонених на терені Генерал Губернії є ще понад 40.000 українців, б'ув. вояків совітської армії. На основі одержаного дозволу Український Центральний Комітет займається опіков над ними, а саме під оглядом релігійним, освідним і матеріальним.

Релігійна опіка над полоненими українцями виглядала дотепер так, що в деяких таборах, де це можна було zorganizувати, відбувалися Богослужби, а крім цього духовники несли релігійну опіку хворим полоненим в лічницях.

З поширенням тифу в таборах полонених з огляду на карантанну дальша релігійна опіка здержана. На свіжі наші заходи в справі продовжування релігійної опіки в таборах полонених одержали ми рішення Команданта воєнних полонених в Льблїні, що дальша релігійна опіка є можлива тільки під цїєр умовиноу, що на час карантанни духовники замешкають в поодиноких таборах.

Супроти цього дозволяємо собі звернутися до Вашого Високопреосвященства з проханням ласкаво намітити з своєї дієцезії кількох священників для цїєї акції та заподати нам їхні прїзвища й адреси, як тех у котрих таборах вони є готові обняти душпастирську праць, щоб могли ми їх предложити Командантові воєнних полонених.

Водночас прохасмо ласкаво заохотити Впр.00 Духовних, як тех вірних, до активної піддержки нашої акції доживлення полонених українців, що їх ведемо тепер при помочі досилки до таборів харчевих начок.

Важарчи зазнайомити Ваше Високопреосвященство з дотеперішніми нашими заходами в справі опіки над полоненими українцями, пересиласмо в залученні звіт з нашої дотеперішньої акції. Для орієнтації пересиласмо також список таборів полонених з заподанням скількості полонених українців.

Остасмо з глибокою пошанов

Ферманіч Відділу
Ферманіч Відділу
Суспільної опіки

Гривовна
Гривовна
Провідник У.Ц.К.

З в і т

в акції Українського Центрального Комітету допомоги полоненим українцям, був. воєнком совітської армії по кінець 1941 року.

У висліді своїх заходів одержав Український Центральний Комітет дозвіл опікуватися полоненими українцями, що перебувають в таборах полонених на терені Генерал Губернії. Справу цієї опіки, що була порушена у першому меморіалі У.Ц.К. до Верховної Військової Команди /О.К.В./ в Берліні в липні 1941, засадничо обговорили представники У.Ц.К. в Команданта воєнних полонених в Льблїні 26.серпня 1941. На цій конференції усталено, що У.Ц.К. одержує дозвіл займатися опікою над полоненими українцями в трьох напрямках а то: релігійна опіка, освіднена акція і матеріальна допомога. Щоб можна було це практично перевести, У.Ц.К. мав предложити до затвердження для кожного табору полонених Мужа Довіря, що в порозумінні з командою дотичного табору мав переводити в життя повиці постанови.

Для узгіднення цілої акції допомоги полоненим українцям у всіх таборах на терені Г.Г., У.Ц.К. предложив Командирові воєнних полонених в Льблїні п. Романа Данилевича як свого уповноваженого та звязкового для усіх таборів. 15. вересня 1941 року на конференції в Командира воєнних полонених в Льблїні одержав наш уповноважений письмений дозвіл входити в безпосередній звязок з командантами поодиноких сталягів на терені Г.Г. в справі обговорення акції допомоги полоненим українцям.

У вересні 1941. року було на терені Г.Г. бунє 7 таборів полонених згл. сталягів, а то: Ярослав, Замістя, Холм, Віла Підлядська, Сілець/Седльце/, Острів Маа. і Львів. Ці табори спочатку були подумані як переходові табори, що до зимної пори року мали бути зліквідовані. Полонені перебували там переважно в землянках, напочатку частинно і під голим небом, серед дуже примітивних гігієнічних та харчевих відносин. У цих таборах перебувало в згаданому часі около 150.000 полонених українців. У жовтні 1941 року почалося частинне звільнення з тих таборів полонених українців, що шривало до листопада 1941 р. З усіх таборів Г.Г. звільнили в тому часі около 30.000 полонених українців. При акції звільнення полонених українців було помічне українське населення, що згідно з вказівками поодиноких УДК, як також Українського Червоного Хреста у Львові, доживлявало на поодиноких трасах повертавчих полонених українців, що з них дуже багато було вповні фізично вичерпаних.

Осінь 1941 року починає Команда таборів полонених в Г.Г. приготовляти зимові табори, що до них поступенно переходять полонені з дотеперіших сімох таборів. У грудні 1941 року були в Г.Г. наступні табори полонених, що в них примічено полонених українців /при назві місцевосей заподаємо приблизний стан полонених українців в поодиноких таборах з грудня 1941./:

Острів Маа. - 481; Коморово б. Острова Маа. - 850; Острувек Венгровський б. Варшави - 2421; Веніамінов б. Варшави - 219; Сілець /Седльце/ - 888; Петриків - 230; Ченстохова - 88; Кельце - 1906; Коньске - 3659; Вліжин б. Скажиска-Каменна - 2457; Святий Хрест б. Кельц - 558; Кобезин б. Кракова - 9; Деблін - 2167; Понятово б. Пулав - 211; Холм - 5185; Володава - 4551; Віла Підлядська - 1009; Замістя - 1717; Скробів б. Либартова /лазарет/ - 1; Риманів - 2218; Вільхівці б. С. - 7;

Шебне б. Ясла - 491; Перекопана б. Перемишля - 3782; Ярослав - 471; Хирів - 2249; Негрибка б. Перемишля 662; Пикуличі б. Перемишля 746; Тернопіль - 4; Дрогобич - 1170; Стрий - 26; Львів - 2130; Рава Руська - 824; Яворів - 14; Разом усіх полонених українців в таборах Г.Г. у грудні 1941. мало бути 42.546. Зазначуємо, що заподані числа не є вповні стислі.

Майже до усіх вище вичислених таборів є вже призначені Мужі Довіря, що роблять заходи в поодиноких командантів в справі допомоги полоненим українцям. Уповажнений У.Ц.К. Р. Данилевич держить звязок з Командиром воєнних полонених в Льблині як теж з командантами поодиноких таборів. Він теж у міру потреби інтервеніє у представників цивільної влади та робить старання усувати різні труднощі, що їх по дорозі стічає акція допомоги полоненим українцям в першу чергу під оглядом роздобуття потрібних матеріальних засобів.

У.Ц.К. відповідними меморіялами робить заходи^{В.О.К.В.} в Берліні, де справу акції допомоги полоненим українцям веде його відпоручник, мгр. Атанаас Фіголь. Щоб узгіднити акцій допомоги полоненим українцям, що перебувають в таборах на терені Райху, що її веде в Берліні УНО і Українська Громада, Українське Фертрауентелле /Берлін СО 36, Маріаненшлях 14. тел 682633/ покликав Комітет Трьох. До цього комітету ввійшли: ~~назк~~ інж. Димінський, як представник, полк. Вєхбіцький і др. Русов/У.Г./.. Крім цього до цієї комісії ввійшов відпоручник У.Ц.К., мгр. А. Фіголь, як звязковий. Водночас йдуть заходи, щоб охопити в спільну акцію допомоги також полонених українців, що знаходяться на терені Райхскомісаріату Україна. В справі допомоги для полонених українців в цих таборах робить старання Український Комітет Взаємодопомоги /кол. Український Червоний Хрест, Київ, Пушкінська 30/.

Загальний стан у таборах полонених на терені Г.Г. ^{в.назк} Дальшої посиленої акції допомоги полоненим українцям. Щоб зменшити велику смертність, що побіч заразливих недуг, ~~що~~ у дуже великому відсотку є наслідком великого вичернання /занотовано в таборах полонених багато випадків льодоїдства/, Головна Команда Таборів в Г.Г. погодилася на акцій постійного доживлення полонених українців. Таку акцію доживлення проводилося дотепер більш чи менш систематично в багатьох таборах полонених, що безперечно, зменшило дуже високий відсоток смертності. Ця постійну акцій доживлення починає переводити У.Ц.К. при допомозі Українського Червоного Хреста у Львові/його адреса: Український Краєвий Комітет, Відділ Український Червоний Хрест, Львів, Остстрассе 37 а/1./, у формі досилки харчевих пачок, 3-кілограмових. Ці стандартні харчеві пачки складаються із сушеного хліба/ок. 2 кг/, неспувального товсту/ок. 1/2 кг/ і інше, ~~як~~ як сушені овочі, цибуля, часник, цукор, сіль, тощо. Є в проєкті досилати ці пачки два рази в місяць кожному полоненому українцеві. Крім дозволу від Командира воєнних полонених УЦК одержав одобрення цієї акції теж від дотичної цивільної влади.

Бажаючі уможливити полоненим українцям переписку з своїми рідними предложив УЦК дотичним рішальним чинникам прохання в тому напрямі. Щоб приєднати вирішення цієї справи предложив водночас взір такої переписної картки.

Акція доживлення полонених українців прпри саме фізичне їхнє скріплення стає водночас добром заціпов точков другої, незвичайно важної акції, а саме освідомної. Беручи під увагу, що перебування полонених у зимових таборах дає більші можливості такої акції, У.Ц.К. поробив старання, щоб забезпечити поодинокі табори полонених в певну кількість українських книжок. Командир воєнних полонених в Льблїні дозволив переслати до таборів зложені комплекти з українських книжок, що появилися в Г.Г.. Відносно часописів, то табори полонених діставали, хоч до-правда дуже неправильно і в дуже малій кількості, часопис для воєнних полонених в українській мові, що виходить у Берліні /Берлін СВ 68, Кохстрассе 22/ - "Нова Доба". При помочі відповідно дїбраного українського друкованого слова можна буде спрямовувати увагу полонених українців в базаному напрямі, а саме правдиво українського національного освідомлення та водночас, поволі змінювати їхнє ідеологічне наставлення.

Інші особливості документів:

Підготовка справ до мікрофільмування

(що зроблено і назвіми оператору)

Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові

В даній справі № 162
 Фонду № 358 Опису № 3
 Пронумеровано: (6 місій) аркушів
 з них літерні №№

пропущені №№

Вкладення

Брошури, газети:

Графічні матеріали:

Інші особливості документів:

Герби №№ аркушів

Печатки №№ аркушів

Документи з затухаючим текстом:

28 грудне 1978р.

Підпис

Підготовка справи до мікрофільмування
 (що зроблено і вказівки оператору)

» " _____ 197 р.

Підпис _____

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького: монографія. Ужгород: «Гражда», 2019. 232 с.

Публікації у наукових фахових виданнях

2. Басараб В. Революційні процеси 1917-1921 рр. в Україні крізь призму послань митрополита Андрея Шептицького // Література та культура Полісся. Вип. 87. Серія «Історичні науки». № 7. Ніжин: НДУ ім. Гоголя, 2017. С. 130-140.
3. Басараб В. Моделі державотворення у працях А. Шептицького // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 1(38). Ужгород: «Говерла», 2018. С. 11-18. (Index Copernicus).
4. Басараб В. Державотворчі та патріотичні ідеї А. Шептицького в історичному контексті // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 2(39). Ужгород: «Говерла», 2018. С. 11-20. (Index Copernicus).
5. Басараб В. Причини українсько-польського протистояння 1930-1943рр. крізь призму листів та пастирських послань Андрея Шептицького // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Посвіт, 2018. Спеціальний випуск 3. С. 285-295. (Index Copernicus).
6. Басараб В. Викриття А. Шептицьким сутності нацистської політики в листах до А. Гітлера та Папи Пія XII // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 1(40). Ужгород: «Говерла», 2019. С. 10-16. (Index Copernicus).

Публікації в закордонних виданнях

7. Басараб В. Викриття А. Шептицьким антигуманної комуністичної

ідеології в Європі // Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Cluj Napoca: Editura Econ Transilvan, 2018. S. 125-135.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертаційного дослідження

8. Басараб В. Національно-патріотичні ідеї А. Шептицького (на основі праці «Пересторога перед комунізмом») // Держава у теорії і практиці українського націоналізму. Матеріали VI Всеукраїнської конференції з міжнародною участю. Івано-Франківськ, 26-27 червня 2015 р. / Наук. ред. О. Сич. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 16-27.
9. Басараб В. Осмислення А. Шептицьким сценарію більшовицького перевороту в Іспанії (на основі передмови А. Шептицького до «Пастирського послання еспанських єпископів») // Матеріали II Міжнародної науково-практичної е-конференції «Мультидисциплінарні академічні дослідження і глобальні інновації: гуманітарні та соціальні науки» (MARGINSS 2016), 28-29 липня 2016 року, м. Київ). Київ, КНЛУ, 2016. С. 22-24.
10. Басараб В. Основи російської ментальності та православної церкви крізь призму екуменічних ідей А. Шептицького // Актуальні проблеми політичної науки. Матеріали 71-ої науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу кафедри політології і державного управління ДВНЗ «УжНУ», 27 лютого 2017 р. Ужгород, 2017. Вип. 1. С. 91-97.
11. Басараб В. Проблема єдності Церков у світлі екуменічних ідей митрополита А. Шептицького // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії УПЦ КП «Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії» (18.05.2017). Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ΕΙΚΩΝ, 2017. С. 27-34.

12. Басараб В. Перспективи та реалії становлення незалежної України крізь призму політичних ідей А. Шептицького // Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16-17 квітня 2018 року). Ужгород: «Гельветика», 2018. С. 355-359.
13. Басараб В. Державницькі ідеї Андрея Шептицького в період Другої світової війни: концепція незалежності України та засудження політики Гітлера // IX Міжнародний конгрес українців. Історія. Збірник наукових статей. НАН України, ІМФЕ ім. Рильського. Київ, 2018. С. 145- 157.
14. Басараб В. Роль Греко-католицької церкви у процесі становлення української державності (на матеріалі послань та листів Андрея Шептицького) // Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, видавництво ПП «Аутдор-Шарк», 2019. С. 129-140.

**Праці, які додатково відображають наукові результати
дисертаційного дослідження**

15. Басараб В., Вегеш М. Дві постаті з історії української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошин. Ужгород: видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 210 с. (3 др. арк. власного тексту).
16. Басараб В., Вегеш М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького. Ужгород, 2003. 112 с. (4 др. арк. власного тексту).